

Leto IV.

1914

5-6. števil.

VEDA

DVOMESEČNIK
ZA ZNANOST IN
KULTURO

USTANOVILI:

IVAN PRIJATELJ

BOGUMIL VOŠNJAK

ALBERT KRAMER

Pričujočo številko uredila:

KAREL OZVALD

(filozofija, psihologija, pedagogika)

VLADIMIR KNAFLIČ

(politična ekonomija,
osrednje uredništvo)

Leto IV.

|| Lastnina založbe „Vede“.

|| Gorica, Gosposka ulica 7.

Vsebina pete in šeste številke:

I. Članki in razprave.

1. DRAGOTIN LONČAR:	Janko Kersnik, njega delo in doba.	Str. 33
2. KAREL OZVALD:	Sodobno stanje filozofskega prizadevanja v Nemcih. (Konec)	459
3. VJEKOSLAV KLAJČ:	Mladi dani Pavla Rittera-Vitezoviča. (Konec)	471
4. FRAN MOHORIČ:	Opazke k slovenski pravniški terminologiji	483

II. Gradivo.

5. DRAGOTIN LONČAR: Sernečeva polit. korespondenca. (Konec) 509

II. Pregledi in referati.

Pravo. Fran Mohorič: K slovenskemu pravniškemu jeziku. Slovestvo jezikoslovja itd. Ivan Koštičič: Dr. Gjuro Skarič, Semaziološki študije. Filozofija, psihologija, pedagogika. Simon Dolar: Kritika kritike. Karel Ozvald: Spolna vzgoja s pomočjo dramske umetnosti. Politična ekonomija. Vladimir Knaflič: Trgovskopolitično razmerje med Avstroogrsko in Balkanom (Konec).

Gorica, 1. decembra 1914.

Glej 3. stran platnic!

DRAGOTIN LONČAR:

„Janko Kersnik, njega delo in doba“.¹⁾

Prijateljeva obširna monografija o Janku Kersniku je dovršena. Prvi del (255 str.) obsega dobo učenja, a drugi del (642 str.) dobo, ki nastopa v njej Kersnik kot novelist in politik. Kar daje Prijateljevi monografiji značilnost in samorastlost, to je široka podlaga prirodnega in družabnega miljeja, ki vpliva na rast, cvet in sad posamezne osebnosti. Življenjepiš pojedinca postane obenem gospodarska, kulturna in politična slika njegove dobe, s čimer se kaže individualno in socialno življenje v medsebojni odvisnosti, kar jedino odgovarja resničnosti. V Kersnikovem delu se zrcalijo gospodarske, kulturne in politične razmere, ki so se nahajali v njih Slovenci v 70., 80. in 90. letih.

I. V avstrijski javnosti pomenjajo 70. leta vlado nemškega liberalizma pod Auersperg - Lasserjevimi ministrstvom (1871—1879), ki ga je označil Hasner z besedami, češ, naj se ugotovi liberalizmu v marsičem, da ne bo treba ugoditi klerikalizmu v vsem.²⁾ Nemški liberalizem se je proslavil s svojo centralistično-germanizatorično in kapitalistično politiko. Ne more se splošno reči, da ni imel smisla za gospodarska, gmotna vprašanja (str. 4),³⁾ nasprotno nemški liberalizem je imel prav mnogo zanimanja za gospodarska vprašanja s stališča kapitala, ni pa poznal skrbi malega človeka. Zato so ustavoverce zbadljivo nazivali »stranko upravnih svetnikov«. Nemški ustavoverci, n. pr. Bahns, Russ, Skene, Sturm itd., so načelovali 1873. leta propadlim bankam.⁴⁾

¹⁾ Dr. Ivan Prijatelj, Janka Kersnika zbrani spis, zvezek VI, sešitek II. in III. Ljubljana, 1914.

²⁾ R. Charnatz, Österreichs innere Geschichte von 1848 bis 1907, I., 117.

³⁾ Številke v oklepaju se tičejo II. dela Prijateljeve knjige.

⁴⁾ Naši Zapiski, 1912 (IX.), 21. — Slov. Narod, 28. X. 1880.

Neka dunajska banka je dala 1870. leta 27%, 1871. leta 40% in 1872. leta 80% dividende.¹⁾

Gospodarski položaj Slovencev je bil boren. Dejstvu, da se je posestvo, cenjeno 1080 gl., prodaio za 2 gl. davčnemu uradu v Kostanjevici, ker ni hotel nihče licitirati (str. 83), se pridružujeta n. pr. podobna slučaja, ko je davčni urad v Krškem kupil 1879. leta vinograd za 30 krajcarjev, dasi je bil cenjen na 70 gl., in ko je črnomeljski davčni urad kupil 1875. leta troje zaradi zaostalih davkov dražbeno prodanih kmetskih posestev vsako za 5 gl.! Začelo se je izseljevanje v Ameriko, a namesto tega izseljevanja se je s slovenske strani priporočalo naseljevanje v Slavoniji²⁾ in pozneje v Bosni.

Slovinci so trpeli kulturno in politično. Zahtevali so revizijo ustave, da se jim ne bodo godile narodne krivice, pri čemur jim je bilo vse eno, ali se to izvrši na podlagi obstoječe ustave ali pa po iniciativi krone.³⁾

Pri volitvah se je čula n. pr. taka-le absurdnost: »Mi Nemci (t. j. meščani) in vi Kranjci (t. j. kmetje) se moramo postaviti zoper Slovence!«⁴⁾ V šolstvu so gospodarili tujci. Veliko slovenskih profesorjev je službovalo izven domovine, a doma so bili nastavljeni Nemci; drugi so delovali na Hrvaškem; tretji so morali čakati na službe, ker so bila mesta zasedena z Nemci. In med temi možmi nahajamo svoje najboljše ljudi (Šuman, Pajk, Glaser, Šuklje, Apih, Stritar, Detela, Celestin, Valjavec, Stare, Rutar, Kaspret itd.)⁵⁾ Pripoveduje se kuriozitet, da je bil pod Auerspergom nadzornik ljubljanskega krajnega šolskega sveta nezmožen slovenščine in je zato jemal s seboj kot tolmača nekega mestnega učitelja, ki je bil pa napol gluhi: tako je eden slovensko govoreče učence slišal, a jih ni razumel; drugi jih je sicer razumel, a jih ni slišal!⁶⁾ Podobno kakor v šolstvu, je bilo po drugih uradih. O slovenskih vlogah so se čule od političnega uradnika besede, kakor: »Schon wieder was Türkisches!«⁷⁾ Ali pa sledeča absurdnost: Ko je neki

1) R. Charmatz, l. c. 124.

2) Slov. Narod, 11. IV. 1875.

3) Slov. Narod, 23. IV. 1875.

4) Slov. Narod, 27. VII. 1877.

5) Slov. Narod, 28. I. 1880. (V članku je naštetih imenoma okrog 60 mož.)

6) Slov. Narod, 4. IV. 1880.

7) Slov. Narod, 2. IV. 1878.

župan prosil tedanjega kamniškega okr. glavarja za slovenske uradne dopise in odpise, ker niti on niti nihče drugi v županiji ni znal nemščine, mu je odgovoril okr. glavar z dne 26. II. 1879, št. 1776, češ, da velja § 19. drž. tem. zak. o znanju obeh deželnih jezikov za občinski urad prav tako, kakor za c. kr. državne oblasti in da bo najstrožje kaznoval župana, ako bo zavlačeval uradno poslovanje s takimi praznimi, neosnovanimi in upornimi izgovori.¹⁾

Kadar je bila v gledališču slovenska predstava, takrat je bila v nemški kazini velika muzikalična soareja gledališke godbe — tako se je vsaj naznanjalo med inserati v »Laibacher Zeitung«, lne 13. XI. 1875.²⁾

Nemška centralistična vlada je z vso silo zatirala slovensko časopisje, glavno »Slovenski Narod«, ki je bil takrat jedini slovenski dnevnik. Oni član ljubljanskega sodišča, ki je rekel: »Jedes slovenische Blatt verdient schon als solches konfisziert zu werden« (str. 11), je bil pl. Zhuber. »Slovenski Narod« je bil konfisciran n. pr. zaradi tega, ker je citiral hrvatske članke, češ, da je s tem prestopil svoj program, ki zahteva, da se časopis piše v slovenskem jeziku!³⁾ Večne konfiskacije so dale uredniku Jurčiču povod, da je pri občnem zboru »Narodnega društva« dne 3. X. 1875. leta predlagal, ako se ne odpravi objektivno postopanje, naj se rajši uvede preventivna cenzura, kakor je bila za časa absolutizma.⁴⁾ Ta predlog je bil sprejet. Res je Jurčič poslal nekoč, da ne bi bil list po dveh konfiskacijah konfisciran tretjič, prve iztiske na cenzuro s prošnjo, naj mu povedo, kaj hočejo konfiscirati, da se ne trati papir. Odgovorili so mu, naj upošteva § 17. tiskovne postave z dne 17. dec. 1862, drž. zakonik 1863, str. III.⁵⁾

Ako že govorim o slovenskem časopisju, moram omenjati, da smo imeli Slovenci takrat nekaj izbornih časnikarjev. L e v s t i k in T o m š i č spadata v 60. leta, njun naslednik je bil J u r č i č, ki mu je leta 1875. državni pravdnik Kočever očital strast, na kar je odgovoril sledeče: »Strast ni greh, ampak krepost. Kdor nima strasti, ta nima ljubezni. Kdor za svoje sveto prepričanje ne more

¹⁾ Slov. Narod, 8. VIII. 1880. (Dejstvo je povzeto po dopisu iz »Slovenca«.)

²⁾ Slov. Narod, 14. XI. 1875.

³⁾ Slov. Narod, 8. in 18. XII. 1875.

⁴⁾ Slov. Narod, 5. X. 1875.

⁵⁾ Slov. Narod, 17. I. 1875.

postati strasten, ta tudi ne ljubi stvari, za katero je poklican delati. V tem smislu rad priznam, da sem strasten in kljub očitaniu državnega pravdnika si štejem to na čast.«¹⁾ Poleg Jurčiča zaslužita posebno pozornost dr. Slanc, sedanji novomeški advokat, in dr. Škofic, bivši škojeloški sodnik.

Slančeve članke je tudi dr. Prijatelj uporabljal s priznanjem (str. 50, 88, 120). Ako ima dandanes dr. Slanc težak slog, kažejo nasproti temu tedanji njegovi članki krepkost s prepričevalno jasnostjo in globoko resnostjo. Boreč se proti germanizaciji zahteva od Slovencev, da si z gospodarskim in družabnim delom pridobivajo tal med ponemčeno inteligencijo in meščanstvom. Večina teh člankov ima trajno vrednost, ker še niso prenehali vzroki in posledice germanizacije.²⁾

Drugi člankar dr. Škofic spada med časnikarski konsorcij »Omega«,³⁾ ki je leta 1875. pomagal Jurčiču pri njegovem težavnem poslu (str. 146—152). Upravičeno trdi Kersnik, da je najboljše članke pisal dr. Škofic. Tudi Kersnik je bil član tega konsorcija in napisal nekaj člankov, ki jim za svojo osebo dajem prednost pred marsikaterim njegovim političnim podlistkom. Naj omenjam Kersnikova članka »Pomagajte kmetu!« in »Barbarizem v slovenskih krajevnih imenih«, ki ju registrira tudi dr. Prijatelj (str. 83, 149).

Živahno narodno utripanje je povzročilo pri Slovencih jugoslovansko gibanje v letih 1875. do 1878. V celoti je pač resnično, da so Slovenci zagovarjali okupacijo Bosne in Hercegovine po Avstro-Ogrski (str. 40—44); toda posamezni glasovi so se tudi pri nas oglašali proti temu, oziroma niso bili glede okupacije preveliki optimisti. Med nje spada n. pr. dr. Jos. Vošnjak,⁴⁾ ki se je bal madjarskega gospodstva. Neki J. P—k je pa čisto pravilno

¹⁾ Slov. Narod, 9. VII. 1875.

²⁾ Izmed Slančevih člankov omenjam n. pr.: Gozdi naši — barikade naše! (Sl. N., 1875.) — Mol in Dur. (Sl. N., 1876.) — Talent in slovensko domoljubje. (Sl. N., 1877.) — Naš narodni boj. (Sl. N., 1877.) — Domoljubje na Slovenskem. (Sl. N., 1877.) — Ječa in šola na Slovenskem. (Sl. N., 1877.) — Naše nasprotništvo. (Sl. N., 1878.) — Slovenski graničarji proti nemštvi. (Sl. N., 1878.) — Kje je poštenost? (Sl. N., 1878.) — Kdo ima prav? (Sl. N., 1878.) — Slovenski narod in kultura. (Sl. N., 1878.) — Slovenstvo in njegovo časopisstvo. (Sl. N., 1878.)

³⁾ Janka Kersnika zbrani spisi, V, 283—287.

⁴⁾ Slov. Narod, 12. III. 1878 (poročilo iz drž. zboru); 23. VIII. 1878 (uvodnik »Sarajevo«).

uvideval, da je v Bosni glavno vprašanje zemljiško in da bi bil ves trud okupacije za slovansko rajo zaman, ako bi se preveč gledalo na turške velike posestnike.¹⁾ »Slovenski Narod« je bil v začetku za to, da po prirodnem pravu pripade Bosna Srbiji, a Hercegovina Črni gori. Potem, ko ni bilo tega upanja, je zagovarjal avstrijsko-ogrsko okupacijo iz tega vzroka, da se na ta način pomnoži slovanski živelj v monarhiji.²⁾ Dr. Škofic je v članku »Nevarnost za Avstrijo«, ki ga v drugi zvezi omenja tudi dr. Prijatelj (str. 150—152), zagovarjal nazor, da se iz Bosne in Hercegovine ustvari samostojna jugoslovanska država.³⁾ Naj pri tej priliki omenjam neko poročilo, ki se sicer tiče dogodkov 1868. leta, a je poučno za presojanje hrvaško-slovenskih razmer. »Slovenski Narod« je poročal 1875. leta v nekem dopisu, da je šlo leta 1868. nekaj odličnih Slovencev k baronu Rauchu z vprašanjem, ali bi bilo umestno in ali bi mogli računati Slovenci na madjarsko pomoč, ako bi začeli agitirati za združenje z ogrsko polovico, na kar je Rauch vprašal v Budapešti in dobil odgovor: ne!⁴⁾

Pritisk nemškega centralizma je povzročil, da se je kulturni boj med Slovenci 1872. in 1873. leta, o katerem je dr. Prijatelj obširno razpravljal v I. delu svojega spisa, bolj in bolj opuščal in se je pripravljala pot miru in spravi. Božidar Raič in dr. Geršak sta poskusila spraviti narodni stranki med seboj⁵⁾ in skoro gotovo je bil Raič oni štajerski rodoljub, ki pripoveduje dr. Prijatelj o njem (str. 62), da mu je pisal Bleiweis v imenu konservativnih kleželnih poslancev pismo, kjer je zahteval načelno kapitulacijo svojih političnih nasprotnikov. Kaj je privedlo goriške »stare«, da so se prvi pobotali z »mladimi«, to je povedal Marušič: duševna in gmotna praznota,⁶⁾ in »mladi« so se udali na milost in nemilost.

Literaturo te dobe obvladuje Stritar s svojim »Zvonom«. Dr. Prijatelj razpravlja o notranjem nasprotstvu med Stritarjevim idealizmom in Levstik-Jurčičevim realizmom (str. 116—124). Med Stritarjem in Jurčičem, ki je takrat izdajal svojo »Slovensko Knjižnico«, je obstojalo tekmovanje. Iz Jurčičeve korespondence Vpošnjaku je razvidno, da sta se pritoževala drug nad drugim:

1) Slov. Narod, 23. VII. 1878.

2) Slov. Narod, 4. VIII. 1878.

3) Slov. Narod, 15. IX. 1875.

4) Slov. Narod, 9. VII. 1875.

5) Naši Zapiski, 1912 (IX), 16.

6) Naši Zapiski, 1909 (VI), 71.

Stritar nad tem, češ, da »Slovenski Narod« ne dela dovolj reklame za njegov »Zvon«, a Jurčič zopet, češ, da »Zvon« ne upošteva dovolj njegove »Slovenske Knjižnice«. Dr. Prijatelj tudi omenja Alešovca, ki je v »Slovincu« nastopal proti Stritarju (str. 105—108). O Alešovcu je pisal »Slovenski Narod«, da se huduje po »Slovincu« in »Novicah« nanj kot sovražnika duhovnikov, obenem pa sam pošilja »Sl. Narodu« sestavke proti duhovnikom, č čemur se vsak lahko prepriča, ako pride v uredništvo.¹⁾ Pozneje je Jurčič s polnim podpisom v dveh ostrih člankih dolžil Alešovca, da je uvedel revolver-žurnalistiko med Slovenci.²⁾ kar je registriral tudi dr. Prijatelj (str. 302).

Govoreč o popularizaciji znanstva, hvalno omenja dr. Prijatelj javna predavanja, ki jih je leta 1876. do 1878. prirejala ljubljanska čitalnica, zlasti poudarja temeljitost Križmanovega predavanja »O razvoju človeškega dela« (str. 98.) Jaz s koncem nisem zadovoljen, ker vsebuje ortodoksni gospodarski liberalizem, ki je neresničen in krivičen: Križman namreč trdi, da je sedaj v dobi pare človek sam kriv, če ga tare nadloga!³⁾ Sicer pa zaslužijo predavanja našo pozornost, n. pr. Wiesthalerjevo »Tri dni v starem Rimu«; politika zanima zlasti Zarnikovo predavanje o preporodu italijanskega naroda itd.

Kersnik se je udeleževal v tej dobi narodnega dela in boja literarno, politično in socialno. V leposlovju je nastopal s početka kot liričen pesnik v Janežičevem »Glasniku« in Stritarjevem »Zvonu«. Njegove pesmi označuje dr. Prijatelj kot samo melodioznost brez trdnih obrisov misli, dogodkov in stvari, spočete v narodnem duhu, v duhu Heine-Jenkove melanholije in Stritarjevega svetožalja (str. 629—630). V svoji moški dobi se je posvetil Kersnik izključno novelistiki. Leta 1876. je izšel njegov roman-prvenec »Na Žerinjah«, pisan v duhu romantike. Politično je deloval kot žurnalist in s priznanjem moramo omenjati njegove politične podlistke »Muhasta«, oziroma »Nedeljska pisma« v »Sl. Narodu« 1873. leta. O njih je razpravljajl dr. Prijatelj v I. delu svojega spisa. Vrednost imajo tudi nekateri članki, ki jih je pisal kot član konsorcija »Omega«, o čemur je že bil govor poprej. Socialnega življenja se je udeleževal, kakor nam pripoveduje dr. Prijatelj (str.

¹⁾ Slov. Narod, 22. V. 1875 (notica »V obrambo«).

²⁾ Slov. Narod, 22. in 23. IX. 1880.

³⁾ Slov. Narod, 4. IV. 1875.

137—145), zlasti pri ljubljanski čitalnici in dramatičnem društvu, ki mu je bil tajnik in obenem »Narodov« nepristranski kritik. Kot tak je hotel na odru pripraviti umetniški moment do veljave nasproti Alešovcu, ki je zahteval ljudskih iger.

II. Taafejeva vlada (1879—1893) prinaša Slovencem delne uspehe, ki pa niso v nikakoršnem sorazmerju z žrtvami. Dasi se je naslanjal Taafe na večino, sestavljeno iz konservativnega plemstva, nemških konservativcev, zastopnikov cerkvene politike, in iz Slovanov, vendar je bila nemško-liberalna manjšina še vedno tako močna, da je prihajala v poštev. Ako pravi dr. Prijatelj, da je bil Taafe zvest sluga svojega gospoda (str. 178), je s tem označil njegovo vlado, kakor je v resnici bila: Taafe je sam sebe imenoval »cesarjev minister«, država in prebivalstvo sta se upoštevala še le v drugi vrsti.¹⁾ Ne ustavnim potom (str. 157, 159), marveč upravnim potom naj bi se želje in zahteve njegove večine uvajale v državno življenje.

Slovenski poslanci, ki jih je bilo od 1873. do 1879. leta 9, a pod Taafejem 14, so bili pod vodstvom plemstva; zakaj knez Windischgraetz, grofa Hohenwart in Margheri, baron Goedel in vitez Schneid so bili izvoljeni od Slovencev. Dr. Prijatelj pravilno poudarja (str. 247), da ti možje niso izrabili za nas ugodnega položaja, ko smo bili jeziček na tehtnici. Drugače bi morda vendar ne bil mogoč n. pr. tak slučaj, kakor ga navaja »Slovenski Narod«, da neki učitelj na Spodnjem Štajerskem ni dobil mesečne plače, ker je naredil slovensko pobotnico, dokler ni napravil nemške.²⁾

Slovenci so zvesto služili Taafeju, dasi se je celo Schneid 1879. leta hudoval, da morajo slovenski poslanci glasovati za finančne ugodnosti Poljakom, a doma (na Kranjskem) trpeti gospodarsko škodo.³⁾ Da, celo on, ki je bil sicer posebljenost Taafejevega režima, je bil včasih zaradi slovenskih neuspehov pobit, da je hotel opustiti javno delovanje.⁴⁾ Taafeju so opravljali Slovenci rabeljska dela. Ko se je snovala postava zoper socialiste, ki govori o njej tudi dr. Prijatelj (str. 167, 403—404), ni hotel nihče izmed odsekovih članov, ki so sicer pritrdili vladnim nasvetom, prevzeti poročanja o tem v državnem zboru; naposled se je ponudil

¹⁾ R. Charmatz, l. c. II, 11.

²⁾ Slov. Narod, 15. X. 1880.

³⁾ Naši Zapiski, 1911 (VII.), 107.

⁴⁾ Naši Zapiski, 1912 (IX.), 20, 25.

dr. Tonkli in Taaffe mu je v zahvalo za to preskrbel viteštvo.¹⁾ A kakor ironija usode se glasi, da je Taaffejevo volilno reformo, ki bi bila koristila Slovencem, pomagal vreči ravno slovenski poslanec — grof Hohenwart! Ta volilna reforma je hotela odpraviti privilegije mestne in kmetske²⁾ kurije. Tukaj bi bila slovenska politična posest samo pridobila. Razširjenje volilne pravice v smeri splošnosti in enakosti so zastopale napredne meščanske stranke, n. pr. zlasti Mladočehi, in pa delavstvo. Z ozirom na Prijateljevo opazko, da se je za Taaffeja začela uveljavljati na Češkem poleg Mladočehov stranka realistov pod Masarykom in Gebauerjem (str. 175), naj izpregovorim par besed tudi o tem. Gebauer in Goll, oba vseučiliška profesorja, eden slavist, drugi zgodovinar, sta bila poleg drugih glavna sodelavca v t. zv. rokopisnem boju, ki ga je vodil Masaryk, oče češkega realizma. To je bilo gibanje, reakcija nasproti utopizmu, spoznanje samega sebe nasproti lastnemu precenjevanju. Pojavljal se je kulturno, literarno, a tudi politično. Masarykova politična sotrudnika sta bila glavno vseučiliški profesor Kaizl in žurnalist dr. Kramář. Vsi trije so vstopili v mladočeško stranko, kjer so tvorili svojo frakcijo. Masaryk je bil mladočeški državni in deželni poslanec od 1890. do 1893. leta, na kar je odložil mandata in ustanovil lastno stranko, toda še le leta 1900.³⁾

V tej dobi, to je v 80. letih, je naraščalo tudi pri Slovencih socialno gibanje, čigar očetje so bili v prvi vrsti obrtniki, n. pr. Regali, Tuma, Železnikar itd. Pojavljati se je začel socializem (str. 399—404). Masa je prihajala do zavedanja, da je tudi tu, in pri Slovencih je ta masa mali obrtnik, delavec in mali kmet. Iz tega materijala bi bilo lahko nastalo mogočno ljudsko gibanje, ako bi se bil našel človek, ki bi bil imel dovolj organizatoričnega talenta in socialne uvidevnosti, da bi bil vse to hrepenenje zilil v enotno smer. A prevladovala je ideologija, potem je prišla vladna persekucija in konec.

Kako potrebna bi bila organizacija slovenskega delavstva, razvidimo n. pr. iz interpelacije kneza Windischgraetza, ki jo je viožil dne 22. jan. 1880. leta na tedanjega poljedelskega ministra

¹⁾ Dr. Jos. Vošnjak, Spomini, II, 253.

²⁾ Dr. Prijatelj piše »deželne« kurije (str. 175), kar je pač iz nemškega »Landgemeindenkurien«, a v slovenščini ni ta izraz jasen.

³⁾ T. G. Masarykovi k šedesátým narozeninám, članek Drtinov, str. 200

grofa Falkenhayna glede službenih razmer pri idrijskem rudniku, kjer se je ravno tega leta praznovala 300 letnica, odkar je postal rudnik last avstrijskega erarja (1580. leta). V Idriji je bilo takrat 600 do 700 delavcev. Prej so zaslužili dnevno 50 do 70 krajcarjev in so smeli pasti svojo govejo živino po cesarskih gozdih (od 1544. do 1871.). Nato so se začele plače tako zniževati, da je v tem času zaslužil dorastli delavec 25 do 40 kr., mladostni pa 15 kr., a paša se jim je vzela. Pripetilo se je, da je delavcu po odbitih stroških za žito, ki so ga dobivali od erarja po določeni ceni, ostalo od mesečnega zaslužka časih komaj še $\frac{1}{2}$ krajcarja, ali pa je bil še kaj na dolgu. Ako so prosili delavci poboljška, jim je rudniško ravnateljstvo žugalo, da vzame tuje delavce, domačine pa odpusti. In res so najeli opekarje in zidarje iz Italije ter jim plačevali še celo po zimi po 1 gl. 50 kr. na dan. Leta 1874. je zaradi bede nastala lakota, nato pa vročinska bolezen; v zadnjih letih ni bil pri naborih nihče potrjen.

To so podatki iz Windischgraetzeve interpelacije, ki je dne 18. febr. 1880. leta odgovoril na njo poljedelski minister, češ, da na podlagi uradnih poročil rudniškega ravnateljstva niso v interpelaciji navedene reči natančne. Nasproti temu omenjam, da se mi ne zdi verjetno, da bi bil tako vladen in konservativen mož, kakor je bil knez Windischgraetz, pretiraval in to glede državnega podjetja; drugič »Slovenski Narod« je poročal, da je tedanji rudniški ravnatelj Lipold proti interpelaciji napravil ugovor, kjer je vse zanikal in ki so ga morali podpisati rudniški pazniki, ne da bi ga bili prej brali:¹⁾ končno vem sam iz lastnega občevanja z rudarji, ki so služili pod Lipoldom, nekaj časa tudi slovenskim dež. poslancem, da ga nimajo v dobrem spominu zaradi njegove trdosti.

Ta slučaj dokazuje, kako potrebno bi bilo za široke ljudske sloje socialno delo, ki bi bilo obenem narodno delo. In sedaj še opazko o tem, kako se je vedla slovenska javnost nasproti socialnemu gibanju te dobe. Dr. Prijatelj omenja, da so naprednjaki hoteli prezirati to gibanje, »Slovenec« pa je bil s svojimi simpatijami pri krščansko-socialni stranki, ki se je takrat snovala na Nemškem (str. 400). V članku, ki ga citira tudi dr. Prijatelj (str. 400), je »Slovenski Narod« svaril delavce, naj se ne udajajo socialno-demokratski agitaciji, ker Slovenci nimamo velikega kapitala in se moramo boriti za svojo narodnost; izrekal je svoje

¹⁾ Slov. Narod, 14. IV. 1880.

simpatije narodnim delavcem, ker so zahteve obrtnikov in delavcev pravične, ter je priznaval, da je upliv ljudstva, mase velik in da ne gre soditi, kakor bi »nižji stanovi« ne izdali politično ničesar, ker nimajo volilne pravice.¹⁾ Schneid je uvideval, da ne gre odrihati od sebe ljudi, ki nečejo biti samo narodni, dasi je na drugi strani menil, da zaspri v Ljubljani socialna propaganda sama po sebi, ako je umetno ne gojimo: »Slovenski Narod« s tem, da ima vse te ljudi za komunarde in petrolérje, »Slovenec« s tem, da jih brani in zagovarja.²⁾ Pozneje, 1891. leta je označil »Slovenski Narod« svoje stališče v tem smislu, da se bo boril za zahteve delavcev; toda proti brezdomovinskemu socializmu in klerikalizmu, ker smo Slovenci premajhen narod, da bi pospešili rešitev socialnega vprašanja (str. 240, 378).

Taaffe je dal Slovencem prvega in doslej zadnjega deželnega predsednika - Slovenca, Andreja Winklerja, ki je predsednikoval na Kranjskem od 1880. do 1892. leta. Pod njegovo vlado se je osnovala vladna stranka, ki ji je bil oče prof. Šuklje. O postanku in razvoju slovenske vladne stranke poroča dr. Prijatelj obširno (str. 248—290). V slovenski politiki sta tedaj nastopala dva nadarjena moža: Šuklje in dr. Tavčar. Pravilno poudarja dr. Prijatelj, da niso bili potrebni tako vroči in strupeni boji med njima, ki sta si bila osebna prijatelja, politična somišljenika in izobražena moža (str. 290). Oba sta bila naprednega mišljenja in, ako se nista v tem ali onem konkretnem vprašanju strinjala, zato še ni bilo treba ustanavljati svoje stranke in svojega lista. Tu ni šlo vedno toliko za načela, kolikor za taktiko, včasih pa tudi samo za osebnost. Zamenjavala sta se pojma »stranka« in »frakcija«. Šukljetu, ki ga dr. Prijatelj po zasluženju označuje kot moža talenta in temperamenta, a nestalnega značaja (str. 249), se ni bilo treba z vso svojo osebnostjo izpostavljati za sistem, kakršen je bil Taaffejev, ki je na eni strani nekaj dajal, da je s tem večjo upravičenostjo lahko na drugi strani zopet jemal (Taaffe sam je označil svojo vlado z besedo »fortwursteln«;³⁾ a Tavčarjev radikalizem »narodnega fanatizma« (str. 259, 369) ni dovolj upošteval dejanskih razmer in jih ni skušal izboljševati s silami, ki so bile v danem položaju na razpolago, dasi

¹⁾ Slov. Narod, I. XII. 1889.

²⁾ Naši Zapiski, 1912 (IX.), 23.

³⁾ R. Charmatz, I. e. II, 15.

moramo poudarjanje vseslovenstva nasproti kranjskemu partikularizmu odobravati z načelnega stališča. Politične sile zbirati in množiti, poznati razvoj, v tem se ravno kaže politična velikost: zakaj politikovati, vladati se pravi: gledati in videti v bodočnost.

Kar se tiče posameznih točk, ki so dale povod k sporadu, naj omenjam, da je 600 gl. nagrade za neobligatni pouk drugege deželnega jezika v večrazrednih ljudskih šolah uvedla slovenska večina 1883. leta, dočim je bilo pod nemško večino 500 gl., in da za postavko niso glasovali: dr. Dolencec, Grasselli, dr. Mosche, Rudež, Svetec, dr. Vošnjak in dr. Zarnik (str. 203, 256). Deželni zbor kranjski je dne 19. okt. 1883. leta sklenil volilno reformo, po kateri volijo mesta in trgi doma, petakarji dobe volilne pravice, v mestni kuriji je glasovanje tajno itd. »Slovenski Narod« je kritikoval to volilno reformo glede tajnosti, glede tega, da se je drugim ženskam vzela volilna pravica, dočim se je pustila veleposestnicam, in glede znižanja cenza, ko veleposestniki uživajo dalje izjemno stališče (str. 256).¹⁾ Nasproti temu je bil Schneid, ki se je posebno potegoval za volilno reformo, tega mnenja, da ta volilna reforma onemogočuje tudi nasilni in sovražni vladi, da bi izvila iz rok Slovincem večino.²⁾

Končno sta obe frakciji, radikalna in vladna, vendar uvideli, da spor med njima koristi le Nemcem in slovenskim konservativcem, ki jih je vodil Klun. Posređoval je dr. Vošnjak. Iz njegove korespondence Majaronu posnemam, da je meseca novembra leta 1885. sklenil slovenski narodni klub po nasvetu Vošnjakovem, naj Šuklje ostane v klubu, ako obljubi, da se podvrže klubovim sklepom, dasi so ga iz početka nameravali izključiti, a so to opustili, ker bi bilo s Šukljeto potegnilo kakih 8 ali 10 poslancev in bi bil tako klub razpadel. Klun in dr. Poklukar pa nista bila s tem zadovoljna. Sprava se je potem sklenila po dogovoru med Vošnjakom in Kersnikom. Naj dođam Priateljevim podatkom o spravi (str. 286—289) še nekaj podrobnosti na podlagi omenjene Vošnjakove korespondence Majaronu, ki je bil takrat glavni »Narodov« sotrudnik. Pri Moschetu je bil na Vošnjakovo iniciativo dne 13. dec. 1885. leta skupni obed, h kateremu so prišli povabljeni: Hribar, Kersnik, Levec, dr. Mosche, Šuklje, dr. Tavčar, dr. Vošnjak in Železnikar, ki je bil takrat »Narodov« urednik. Na

¹⁾ Slov. Narod, 29. X. 1883

²⁾ Naši Zapiski, 1912 (IX), 26.

Moschetov nasvet so si v dokaz, da ni nobenih osebnih mrženj, podali roke: Hribar, Kersnik, Šuklje in dr. Tavčar. Sklenila se je ustanovitev političnega društva, čigar glasilo naj bi bil »Slovenski Narod«. Lokalno vlado so hoteli pustiti pri miru, ker je bila navadno centralna vlada kriva, ako Slovenci niso ničesar dobili; zato naj bi bil veljal boj po potrebi le njej. »Ljubljanski List«, glasilo Winklerjeve vlade, ki mu je bil urednik Šuklje, naj bi bil izhajal še nekaj časa, ker bi se bilo sicer govorilo, kar se je tako že godilo, da je »Slovenski Narod« od vlade podkupljen. S konservativno stranko, ki je bila v klubu v precejšnji manjšini, so sklenili, da ne bodo iskali preprirov in ne odgovarjali na morebitne napade v »Slovenecu«. »Ko smo se razšli — pravi dr. Vošnjak — se nam je vsem odvalil kamen od srca; kajti čutili smo ves čas nenaravnost položaja, ko smo tisti, ki smo bili poklicani skupaj delati, stali si nasproti na veliko veselje in v proslavo takih elementov, ki so bili nezmožni zastopati Slovence in zato brez veljave.« Dogovor naj bi bil ostal tajen in občinstvo naj bi se pogotoma pripravljalo na novi položaj.

Spor med radikalno in vladno frakcijo je pospeševal moč nemštva, še bolj pa naraščanje slovenske katoliške stranke, o čemur poroča dr. Prijatelj v poglavju »Klerikalizem — liberalizem« (str. 291—388). Tu prihaja do pravega zaključka, da so slovenski naprednjaki razpolagali sicer z večjim številom inteligentnih, zmognih sil, a da so pri svoji politiki miru in sprave zanemarjali času primerno diferenciacijo in na njeni podlagi slonečo organizacijo ljudstva (str. 387).

Načelen boj je začel pri nas dr. Mahnič. Mislim, da ni treba niti vsega odobravati, niti vsega zanikavati — objektivnost zahteva, da se v eni točki somišljeniki in nasprotniki Mahničevi lahko pridružijo Prijateljevi sodbi: Mahniča je v visoki meri dičila odkritosrčna izpoved njegovega svetovnega naziranja (str. 328). A proti načelnemu in nesebičnemu, čeprav strastnemu¹⁾ možu je umesten in uspešen samo boj z duševnim orožjem, vse drugo je varanje samega sebe. In slovenski naprednjaki so varali sami sebe, ako so mislili, da bodo Mahniču kos bodisi z nojevo politiko preziranja, bodisi z neokusnim smešenjem, bodisi s hrupnim banketiranjem.

¹⁾ Izraz »strasten« se tiče nekaterih Mahničevih spisov n. pr. glede ženstva in leposlovja.

Kar se tiče zlasti Mahničevih nazorov o narodnosti (str. 352—353, 369, 500), velja tudi o njih pravilo: *Omnia probate; quod bonum est, tenete!* Dr. Mahnič je napisal o narodnosti dvoje načelnih, programatičnih razprav: »Pamet in sv. pismo o narodnosti« (Rimski Katolik, I.) in »Deset poglavij iz narodnostnega katekizma« (Rimski Katolik, VII.). Jasno je povedal takoj v uvodu prve razprave: »Kaj bi tedaj rekli o narodnostni ideji? Mi ne moremo pritrditi niti onim, ki jo meni nič tebi nič brez pomisleka obsojajo kot iznajdbo — hudobnega duha, a niti tistim, ki narodnost oklicujejo za nekako božanstvo, kateremu se ima vse drugo, človeško in božje, brezpogojno uklanjati in pokoravati. Ne bomo se motili, ako tudi v tem proglasimo zlati rek: *In medio veritas!*«¹⁾ Ista misel je določno izražena tudi v uvodu druge razprave.²⁾ Narodnostno idejo podreja dr. Mahnič verski ideji, ki je splošnejša, obsežnejša, ker iz verske ideje izvaja tudi postanek naroda in narodnosti na podlagi sv. pisma. Katoliško stališče uči, da je Bog sam različil poprej enotno človeštvo po narodih, da tako ustavi brezboštvo, ki se je hotelo ovekovečiti z babilonskim stolpom. Izvolil je manjše zlo, da zabrani večje. Narodnost je le relativno zlo v primeri z večjim dobrim, ki je obstajalo v tem, da so vsi ljudje govorili jeden in isti jezik ter se med seboj razumeli: človeštvo je bilo duševno in jezikovno združeno.³⁾

Ako bi se nam pokazal jezik, ki bi se mogli v njem enkrat za vselej časno in večno zveličati, kdo bi se branil iznaroditi se in sprejeti ta zveličavni jezik; toda to ni mogoče, zato je narodnost sama na sebi dobra. Naravno, da vsakdo ljubi svoj narod, t. j. one, ki z njim govorijo isti materinski jezik; a naravno tudi, da svoje sorodce ljubi bolj nego druge ljudi. Ravno tako naravno je tudi, da vsakdo goji svoj jezik in se bori za njegove pravice. Materinščina je najzvestejša varuhinja in gojiteljica narodnih lastnosti in posebnosti. Dolžni smo narod ljubiti in si narodnost ohraniti.⁴⁾ Narodno pravo ima realno podlago in objektivni razlog v božji volji, kakor vsako drugo naravno pravo. Kratenje narodnih pravic je greh proti pravičnosti, ki bi se ga moral vsak, ako je kriv, spovedati in ne dobiti odveze, predno se ga ni skesal in obljubil

¹⁾ Rimski Katolik, I, 37.

²⁾ Rimski Katolik, VII, 36—37.

³⁾ Rimski Katolik, I, 281—286; VII, 37—38.

⁴⁾ Rimski Katolik, I, 59; VII, 42.

se poboljšati. Prestost narodov moramo ravno tako spoštovati kakor prostost posameznega človeka. Nedotakljivo in sveto je vsakega človeka pravo, da določuje sam o sebi, ali se hoče izmikati in kako. Korist in celo večno zveličanje človekovo nas nikakor ne opravičuje kratiti mu, česar mu Bog sam ne more in ne sme kratiti: prostost volje. Tako je tudi z narodi. Čeprav bi morda za kateri narod bilo bolj koristno, da bi se izobraževal v tujščini in zanemarjal materinščino, vendar ga nihče in nikoli, niti državna niti druga oblast, ne sme siliti k temu. Narodna enakopravnost pa ne zahteva, da bi bili vsi narodi v vsakem oziru popolnoma enaki ali enakopravni, kakor si tudi posamezni ljudje niso popolnoma enaki. Neenakost je utemeljena deloma v naravi ali v individualnih sposobnostih in nagnjenjih, deloma jo povzročajo silni dogodki (vojne itd.), neodvisni od človeka, ali pa njegova prosta volja.¹⁾

Kakor nam pa naravni čut vелеva ljubiti narod, tako nam božja postava prepoveduje ljubiti ga grešno. To delamo s tem, ako preziramo njegove napake ali prednosti drugega naroda; ako ljubimo le svoje rojake, a odbijamo od sebe vse druge ljudi; ako pospešujemo izključno le koristi lastnega naroda, a zanemarjamo blaginjo drugih narodov; ako ne poznamo ne pravičnosti, ne npravnosti, a si nasprotno domnevamo, da je v imenu narodnosti dovoljeno vse. To je narodnostna pretiranost, narodnostni fanatizem, ki žrtvuje veliko denarja in truda, da spreobrne k svojemu jeziku jednega samega človeka, češ, s tem se je pomnožilo število rojakov in se povišala narodna slava, čeprav tak spreobrnjenec ni postal zato boljši človek. To je absolutna narodnost, ki je sama sebi namen, vir vsega prava in vse resnice; malik, ki se mu mora klanjati vse, ker je najvišji zakon, sodilo dobrega in slabega.²⁾

Kaj porečemo o teh nazorih, ki niso samo osebna Mahničeva načela, ampak nauk katoliške cerkve sploh? Mislím, da jim nikakor ne moremo ugovarjati z načelnega ali programatičnega stališča; zakaj pod odejo verske simbolike se skriva jedro, ki ga mora priznati tudi moderna veda. Posamezen narod in posamezna narodnost ne moreta bivati sama zase, brez zveze z drugimi, ki imata do njih gotove pravice, a tudi gotove dolžnosti. Kakor po-

1) Rimski Katolik, VII, 58—60.

2) Rimski Katolik, VII, 46—50, 52—54.

samezen človek, tako se more uveljavljati tudi posamezen narod le v človeški družbi, ki je nad njim. Zato ne more biti absolutne narodnosti, kakor ni absolutnega človeka. Nad poedincem je skupnost, ki omejuje in uravnava življenje posameznika: nad individualno zavestjo je kolektivna zavest. Ako naj ne bo narodnost odvisna od golega slučaja, prepuščena slepi strasti brez pravnega vodila in merila, potem se mora naslanjati na neko podlago, dejstvenost, ki je izven nje kot nekaj splošnega in stalnega, uravnavajočega njene pravice in dolžnosti. Do tu — mislim — moramo biti glede narodnosti načelno edini, čeprav morebiti prihajamo do istih zaključkov vsak po drugi poti. In sedaj dalje!

V bistvu cerkve je utemeljena njena mednarodnost, kakor sta mednarodna liberalizem in socializem. V praktičnem življenju pa prihaja mednarodnost dostikrat v konkretnih vprašanjih v nasprotje s posameznimi narodnostmi, ki se čutijo prikrajšane v svojih pravicah.¹⁾ V boju med teorijo in prakso ni vse eno, ali so narodnosti velike ali male, politično samostojne ali politično odvisne. Na to se rado pozablja. Ne gre za to, da bi bila morebiti dovoljena dvojna pravica: ena za velike, druga za male narode, ker pravica je samo ena; toda za to gre, da veliki ali politično samostojni narodi dejansko ne potrebujejo toliko narodne zavesti in narodnega odpora nego mali. Zato je gotova razlika med narodnim čustvovanjem recimo Rusa in Francoza, Nemca in Angleža na eni strani, Slovence in Slovaka, Rusina in Poljaka na drugi strani. Veliki narodi imajo moč in oblast. Veliki narodi delajo svetožno politiko, ki jo zasleduje tudi cerkev. Dr. Ušeničnik piše, da tudi za nadnaravno življenje ni vse eno, kakšna je kulturna stopnja kakega naroda.²⁾ In sedaj nastaja vprašanje: V koliko je dovoljen narodni odpor?

Dr. Mahnič razlaga v prvi izmed omenjenih razprav o narodnosti tudi načelo, da je vsaka oblast od Boga, da imajo torej vladarji do svoje oblasti pravico, ki se je ne sme nihče dotakniti. Dežele in narodi, ki so si jih podvrgli s pravično vojno, ali jih poddedovali ali pridobili po kakšni drugi pravni poti, so njih nedotakljiva lastnina, ki je pravno neodvisna od narodne volje ali od večine glasov. Rušenje postavnih prestolov in držav v imenu na-

¹⁾ To velja ne samo za cerkev, ampak tudi za liberalizem, socializem itd., ker smo vsi ljudje nepopolni.

²⁾ Čas, VIII. 418.

rodnosti je zločin.¹⁾ Priznavam relativno upravičenost teh izvajanj, ker se moram vprašati: Kaj pa, ako je ta lastnina pridobljena nepostavno in ako jo vladarji zlorablajo? Dr. Mahnič se je tega vprašanja dotaknil n. pr. v razpravi »Meje državne oblasti«, kjer piše, da moramo razlikovati med državno oblastjo in nositeljem te oblasti: oblast je dobra, njen nositelj je pa človek, ki lahko zlorablja to oblast. Razlikovati moramo tudi med oblastjo in načinom, po katerem je vladar prišel do oblasti: oblast je dobra, a način njene pridobitve je lahko nepostaven. Dobra je tudi oblast tiranova, čeprav ni nič slabšega od tiranstva samega.²⁾ In v isti razpravi pravi dalje, da ima človek že kot razumno bitje svoja prava, ki mu jih nihče, niti Bog, ne more krati. Človeku zapovedovati to ali ono prepričanje ali ga siliti k zunanjim dejanjem, ki se ne zlagajo z notranjim prepričanjem — je isto, kakor poniževati ga do stroja. Z državno silo se ne smeta človek in družina naganjati k ničemur, niti k dobremu, bodi to še tako koristno; sila se ima rabiti le pri odbijanju krivičnih napadov na tuja prava.³⁾ In narodi? Ž njimi je isto, z osebno in družinsko svobodo se ujema narodna svoboda.⁴⁾ Dr. Pavlica pa razširja ta Mahničeva načela v razpravah »Svoboda in oblast ljudstva« ter »Volilna pravica«, pišoč, da je politična oblast podeljena od Boga vsemu narodu, ker je vladar nima kot osebne pravice, ampak kot pravico podeljeno od Boga za vso občino ali državo. Ako vladar ali vladajoči očitno zlorablajo politično oblast za osebne namene ali proti koristim države, ne vrše več svoje oblasti v božjem imenu; zato ima pa narod v božjem imenu oblast vladarje pozvati, da vrše svoje dolžnosti, oziroma ima pravico, da izpremeni vladajoče osebe v tem smislu. Ako politična oblast zatira n. pr. narodnost, je to pravni razlog, da se narod oprime samoobrambe. Toda pregreha mora biti vsemu narodu očitna, jasna in trajna, da se ne dá odpraviti iz lepa. Nezaupanje vsega naroda mora biti izpričano, nikakor pa ne zadošča strast, č samovolja, surova sila, koristolovje ali nevoščljivost enega stanu ali ene politične stranke. Dr. Pavlica naravnost trdi, ko govori o tem, kako dandanes posvetna oblast greši proti

¹⁾ Rimski Katolik, I, 181.

²⁾ Rimski Katolik, VI, 259—260.

³⁾ Rimski Katolik VI, 261—264.

⁴⁾ Rimski Katolik, VII, 56—58.

cerkvi, pravnosti, ljudstvu in narodnosti, da bi v srednjem veku noben knez ne bil polovico toliko zakrivil, pa bi bil že davno odstavljen.¹⁾

Na kaj se opirajo izvajanja Mahniča in Pavlice? Sv. Pavel pravi v listu do Rimljanov, da »ni oblasti razen od Boga «in» kdor se ustavlja oblasti, se ustavlja naredbi božji.«²⁾ Enako govori sv. Peter v prvem svojem splošnem listu, da moramo biti podložni »v vsem strahu gospodom, ne samo dobrim in rahlim, ampak tudi osornim.«³⁾ Toda že v »Dejanjih apostolov« beremo, da je »Boga treba bolj poslušati nego ljudi«,⁴⁾ s čimer se obsoja posvetna oblast, ki bi zapovedovala, kar bi bilo proti Bogu. Sv. Tomaž Akvinski pa dopolnjuje nauk apostolov-prvakov. Politična oblast in vlada izvirata iz človeškega prava, ki ima svoj izvir v prirodnem pravu, a to je zopet le odsvit večnega zakona. Tako ima vse svoj početek v Bogu; toda človeško pravo se prepušča ljudem, da splošna načela prirodnega prava uporabljajo pri posrednih slučajih, različnih po času, kraju, okolnostih, sredstvih itd. Sv. Tomaž razlikuje sledeče slučaje: 1. Ako dobi na zakonit način oblast v roke vladar, ki je osebno ni vreden, potem ga morajo podložniki vse eno ubogati, ker oblast sama na sebi je od Boga. 2. Ako se kdo nasilno polasti oblasti, imajo podložniki pravico, da ga vržejo, ako morejo. Njegova oblast postane veljavna, ako jo podložniki ali cerkev priznajo. 3. Ako vladar zahteva nekaj, kar je proti pravosti, potem imajo podložniki dolžnost, da ga ne ubogajo; ako zahteva nekaj, kar presega njegovo pravico, potem podložniki niso dolžni ga ubogati, a tudi niso dolžni ga ne ubogati. 4. Ako ima vladar oblast sicer na zakonit način, a jo izrablja, potem ga podložniki lahko odstranijo. Umora tiranovega sv. Tomaž nikjer ne odobrava, pač pa ob priliki (ne načelno) pravi, da hvalijo (ne da je hvale vreden) in obdarujejo (ne da to zasluži) onega, ki ubije tirana s tem namenom, da reši domovino.⁵⁾

Iz tega sledi, da je že sv. Tomaž priznaval suvereniteto naroda, seveda sub specie aeternitatis. V gotovih slučajih, t. j. ako

¹⁾ Rimski Katolik, VI, 464—467; VII, 26—27.

²⁾ XIII, 1—2.

³⁾ II, 18.

⁴⁾ V, 29.

⁵⁾ Pavel Janet, Dějiny vědy politické se zřetelem k mravovědě, češki prevod, I, 121—127.

so vladarji prišli do svoje oblasti z nasiljem ali pa, ako svojo sicer postavno oblast izkoriščajo, ima narod pravico samoobrambe, ki gre tako daleč, da sme odstaviti vladarja. Zato zahtevamo ravno pravnosti ne samo od naroda, ampak v enaki meri od vladarja. To je staro načelo, da mora biti človeška družba pravna vzajemnost vladarja in državljanov, ki ga je naglašal že kitajski modrijan Konfucij, poudarjajoč, da morajo vladarji dajati dober zgled svojim podložnikom.

Opuščajoč razpravljanje o načelih »Rimskega Katolika« glede vzgojeslovja, leposlovja, socialnega vprašanja itd., se vračamo zopet k Prijateljevi knjigi.

Skupno »Slovensko društvo«, ki so ga snovali 1889. leta, se je razbilo zaradi nesoglasja, ker so Kalan, Povše in dr. Žitnik zahtevali »katoliško podlago«, a dr. Tavčar bi bil koncediral le »krščansko podlago« (str. 355). Nato se je pa ustanovilo 1890. leta »Katoliško politično društvo« pod vodstvom Kluna in Povšeta, leta 1891. pa »Slovensko društvo« — kljub temu, da se je 1890. leta vršil vseslovenski shod poslancev, ki ga dr. Prijatelj ne omenja. Pri tem shodu, ki mu je predsedoval tedanji kranjski deželni glavar dr. Poklukar, so bili poročevalci dr. Ferjančič, Hribar, Klun.

Sprava med radikalno in zmerno frakcijo naprednjakov ni trajala dolgo. Niti tak sunek, kakor je bil Mahničev nastop, ni mogel zvariti jednotnosti. Dasi je Šuklje uvideval nevarnost, vendar je med konservativci in radikalcu volil rajši prve. V deželnem zboru kranjskem so nastali trije klubi: konservativni, liberalni in nemški. Šuklje, ki je s Kersnikom in Višnikarjem tvoril svojo frakcijo (»Triglav«), se je zvezal s Klunom in Schweglom. V liberalni stranki so bili poleg radikalcev Tavčarja in Hribarja politiki Bleiweisove šole: Grasselli, Murnik, dr. Poklukar, Svetec, kakor tudi dr. Vošnjak.

Dr. Prijatelj omenja tedanjega »Narodovega« dopisnika *Podgornika* in njegovo rusofilstvo čisto na kratko (str. 342, 343, 346), dasi zasluži Podgornik po mojem mnenju veliko več pozornosti nego marsikak drugi politik ali žurnalist. Njegov »Slovenski Svet« je prva naša kulturna-politična revija poleg Mahničevega »Rimskega Katolika«, nekak njegov pendant.

Podgornik ni bil samo rusofil, kakor je navadno znan v slovenski javnosti — njegov pomen tiči drugje. Prvič je pobijal

verski indiferentizem slovenskih liberalcev. Ali je bila Podgornikova ideja staroslovanskega bogoslužja (cirilo-metodijska cerkev) prava, za to ne gre tukaj; jedro vprašanja je v tem, da se Podgornik ni zadovoljeval z negativno rešitvijo, češ, vera ni na dnevnem redu, marveč je vprašanje reševal pozitivno v svojem smislu, kakor ga je reševal pozitivno dr. Mahnič. Drugič je pa Podgornik realno pojmoval narodnost, t. j. ne samo po jezikovni strani, marveč tudi vsebinsko kot zavest skupnosti, javljajoče se na vseh poljih človeškega dela. Nastopal je za narodno avtonomijo ter za splošno in enako volilno pravico, pobijajoč separatistične jezikovne drobtinice. Program slovenskega naroda je formuliral Podgornik tako-le: 1. Zahteva po izvršitvi narodne enakopravnosti s posebnim državnim zakonom objednem in enakomerno za vse narode s pomočjo jurističnih organov za vsak narod Avstro-Ogrske posebej. 2. Po narodni avtonomiji za vse narode, torej tudi za Slovence, se naj pospešujejo težnje po izvršitvi zgodovinskih državnih prav, za Slovence hrvatskega državnega prava. 3. Pospešujejo se naj kulturne težnje Slovanov v tem smislu, da se poleg nemške kulture razvije tudi slovanska kultura v korist razvoja slovanskih narodov in Avstro-Ogrske.¹⁾ Podgornik je bil izmed posvetnjakov najbolj načelen politik te dobe in v boju ne le z Mahničevci, ampak tudi z liberalci.

Dr. Prijatelj omenja drugega rusofilnega dopisnika »Slovenskega Naroda« — Hostnika, ki je povzročil, da so škofje goriške nadškofije dne 26. nov. 1887. leta strogo prepovedali naročevanje in sodelovanje pri liberalnih listih »vsem svojim duhovskim zavodom in semeniščem, kakor tudi vsem duhovnikom in klerikom« (str. 342—349). Iz Vošnjakovega pisma na upravni odbor »Narodne Tiskarne« z dne 21. nov. 1887. leta posnemam, da je zaradi tega, ker je cesar očital slovenski žurnalistiki rusofilstvo, zahteval dr. Vošnjak, da se mora »Slovenski Narod« naslanjati na narodne poslance kranjske in drugih slovenskih pokrajin, da naj postane glasilo narodnih poslancev, ne pa da hodi svoja pota in tava dostikrat v temi, ker nima zveze z odločilnimi narodnimi krogi.

Razpor med radikalcami in elastikarji — kakor so imenovali nasprotniki Šukljetovo skupino — je s političnega polja prešel

¹⁾ Slovenski Svet, 1890. (Natančnega citata ne podajam, ker nimam asopisa sedaj pri rokah.)

tudi na literarno. O tem sporu je zbral dr. Prijatelj mnogo zanimivih podrobnosti v poglavju »Slovensko slovstvo pod vodstvom Levčevega »Ljubljanskega Zvona« (str. 411—464).

Leto 1881. je rodilo »Ljubljanski Zvon« in »Kres«. Dva leposlovna lista sta bila za Slovence takrat preveč. »Kres« bi bil imel velik pomen, ako bi bil samo znanstven list. Tega nam je bilo treba. Leposlovna vsebina »Kresova« se nikakor ne more primerjati z »Zvonovo«, to je pribito. A prišlo je še hujše. »Zvonu« so se začeli odtegovati radikalci, kakor Erjavec, Gregorčič, dr. Tavčar. Leta 1884. je ustanovil Hribar političen tednik »Slovana«, ki mu je prihodnje leto dr. Tavčar pridružil še leposlovje z ilustracijami. In sedaj se je začelo tekmovalstvo med »Zvonom«, »Kresom« in »Slovanom«, dasi bi se bile morale vse te moči, ki so se tu cepile v medsebojnih osebnostih, združiti v načelno četo, razdeljeno po zmožnostih in narodnih potrebah: »Zvon« leposlovje, »Kres« znanstvo in »Slovan« politiko. Tako so se pa pulili med seboj za sotrudnike in naročnike — a nihče se ni upal začeti načelnega boja proti nastopajočemu Mahničju. Levec je položaj pravilno pojmoval, ko je pisal Kersniku, da je razpor med radikalci in elastikarji vzbudil duhovščini pogum, kakor v politiki, tako v literaturi (str. 441). In res: Ko sta zamrla »Kres« in »Slovan«, sta prišla na dan Mahničjev »Rimski Katolik« in Lampetov »Dom in Svet«, oba 1888. leta — v nasprotnem taboru je začel istega leta izhajati Podgornikov »Slovanski Svet« brez zadostne podpore onih, ki bi bili za to poklicani.

Kako se je udeleževal tega političnega in literarnega življenja Janko Kersnik?

Kersnik je bil politik in literat. Dasi se mu je zdelo literarno delo lepše nego politično, kakor je sam pisal Levcu (str. 506), vendar se je udeleževal politike na strani Šukljeta kot deželni poslanec kranjski. V politiki se ni silil v ospredje. Dasi Šukljetov ožji somišljenik, ni hodil ž njim čez drn in strn, nasprotno ga je miril in ga hotel pridobiti za skupen boj z radikalci zoper konservativce, oziroma Mahničja (str. 366, 489, 634). Kakor vemo, je Kersnik sklenil oni dogovor z Vošnjakom, ki mu je potem sledila začasna sprava 1885. leta. Kot Šukljetov somišljenik je tudi sodeloval pri »Ljubljanskem Listu« s političnimi podlistki, n. pr. »Vieux Saxe«, kjer je smešil slovenske radikalce. Ti podlistki

so — kakor omenja dr. Prijatelj pravilno (str. 486) — jako osebni. Kersnikov pomen za slovenski narod je literaren.

Kersnik je bil soizdajatelj in solastnik »Ljubljanskega Zvona«, njegov glavni sotrudnik in zvest pomočnik uredniku Levcu. Najiminitnejše svoje spise je priobčil v tem listu. S početka še romantik, n. pr. v »Rokovnjačih« (1881), in »Luterskih ljudeh« (1882), kjer stavi v nasprotje tujo ali potujčeno gospodo in poštenega slovenskega kmeta, sledeč Jurčiču, kakor to analizira dr. Prijatelj (str. 635—636), postaja Kersnik bolj in bolj realist, bodisi da slika slovenskega kmeta, n. pr. v »Testamentu« (1887), »Očetojem grehu« (1894) in v mnogih povesticah ali črticah, bodisi slovensko posvetno in duhovsko gospodo, kakor v »Cyclamnu« (1883), »Gospodu Janezu« (1884), »Agitatorju« (1885), »Rošlinu in Vrjanku« (1889) in »Jari gospodi« (1893). S svojimi povestmi je ustvaril Kersnik slovenski socialni roman, v kolikor smo pač že imeli svoje družabno življenje v tej dobi, ko se je potujčena inteligencija zopet polagoma vračala k slovenstvu. Ako pravi dr. Prijatelj, da so junaki Kersnikovih povesti skoro same konkretne osebe, ki jih je fotografiral po objektih, živečih v njegovi bližini (str. 474, 641), odgovarja ta označba popolnoma resnici, ki bi jo lahko potrdili Kersnikovi sodobniki, bližnji njegovi rojaki. V teh povestih se zrcali slovenska sodobnost; zato jih ne čitata samo literat in razvedrila željno občinstvo, marveč čitati jih mora vsak, ki hoče poznati ali pisati socialno zgodovino slovenskega naroda. A ne samo vsebina je realistična, tudi jezik in slog sta realistična — to se pravi: lahka, gibčna, jasna, brez dolgovoznosti in lepotečenja. Kersnik prekaša Jurčiča v obliki, to poudarja Murko v svoji »Zgodovini slovenske literature«;¹⁾ očita pa mu fragmentarnost njegovih spisov, da jih ni izdelal do konca. Isto trdi tudi dr. Prijatelj (str. 618).

Kersnik je pisal tudi leposlovne podlistke in kritike. Izmed podlistkov omenjam šaljive »Stricu v Ameriko«, priobčene v »Slovenskem Narodu« 1882. leta, kjer smeši jezikovno-slovstvene nazore Haderlapa, urednika »Ljudskega Glasa«, in prof. Pajka (str. 473). Kritik ni Kersnik napisal veliko, a kar jih je, se odlikujejo po tehtnosti.²⁾ Pozornost zaslužita zlasti dve: o Mahni-

¹⁾ Ottův Naučný Slovník, članek Jikoslované, str. 420.

²⁾ Kratkega naznanila o »Rimskem Katoliku« (Ljublj. Zvon, 1888) ne prištevam h kritikam.

čevih »Dvanajstih večerih« (Ljublj. Zvon, 1888) in o Aškerčevih »Baladah in romancah« (Ljublj. Zvon, 1890). V obeh ocenah je nastopil proti Mahničju in razvil svoj svetovni nazor. To je bil čin, ki se sicer ob normalnih razmerah razume sam po sebi, a takrat je to nekaj pomenjalo, da je vstal nekdo in z duševnim orožjem hladnokrvno se postavil nasproti, dočim so drugi slepomišili ali kvečjemu si vihali rokave za pretep (str. 369). V prvi kritiki obžaluje, da se je poprej zanemarjala filozofija po višjih šolah;¹⁾ a mi obžalujemo, da se Kersnik ni bolj bavil z modroslovnimi in verskimi vprašanji: zakaj omenjeni kritiki nas potrjujeta v sodbi, da bi bil lahko z uspehom posegel v načelni boj. Toda bil je sin svoje dobe v tem, da je bil verski indiferentist, ki sta mu bili verstvo in modroslovje deveta skrb (str. 632) — in to je bila napaka! V drugi kritiki je označil Kersnik svoj realizem sledeče: Slikati, opisovati vse, kakoršno je vse v resnici, a vendar opisovati to le tako in v takem vzporedu in v taki zvezi, da mora vzbujati estetično zadoščenje, hrepenenje po nečem nedosežnem, skratka — da mora ustvarjati ideal v gledalcu, v čitatelju samem: torej ne golo življenje — golo resnico samo, ampak golo resnico pod prozorno tančico idealizma. Naturalizem zameta, ker dela iz slikarja-fotografa.²⁾

III. Ministrstvo Taaffejevo je padlo, ker je hotelo razširiti volilno pravico in tako revolucionarne pojave nastopajočega delavstva naravnati v zakonito smer. Volilno reformo so pokopali Jaworski, Hohenwart in Plener, ker so bili nasprotniki demokracije: nemški liberalec Plener je bil izvoljen od 19 članov hebske trgovske zbornice, Hohenwart je bil konservativni aristokrat in Jaworski, poljski plemič, je imel volilcev za eno omizje.³⁾ Nastalo je koalicijsko ministrstvo Windischgraetzevo, ki ni moglo, oziroma hotelo izvesti volilne reforme in je razpadlo zaradi slovenskih paralelk na celjski gimnaziji. Po uradniški vladi Kielmansegovi je prišel grof Badeni, ki je izvedel volilno reformo s tem, da je dosedanjim štirim kurijam dodal še peto kurijo z 72 poslanci, ki je bila uzakonjena 14. junija 1896. leta. Demokracija je bila na potu.

1) Janka Kersnika Zbrani spisi, V, 292.

2) Janka Kersnika Zbrani spisi, V, 333–342.

3) R. Charmatz, l. c. II, 86.

Izmed slovenskih poslancev sta podpirala koalicijo predvsem Klun in Šuklje, ki jo je imenoval naravnost »državno potrebo« (str. 553). Razširjenje volilne pravice je Šuklje zagovarjal (izrekel pa se je zoper splošno volilno pravico zlasti z ozirom na konservativne zaveznike), dočim sta bila Klun in Povše zoper (str. 542). »Slovenski Narod« je odobravala brez pridržka Taafejevo volilno reformo; zakaj tiste čase je stalo liberalno glasilo celo na odločnem stališču splošne, jednake in direktne volilne pravice.¹⁾

Kakor prej za Taafeja, tako se je Šuklje tudi sedaj izpostavljala za koalicijo, ki je bila izločila iz svojega programa vsa načelna politična vprašanja. Kakor za časa Winklerja, tako je tudi sedaj za časa Heina misli na ustanovitev vladne stranke na Kranjskem. Zopet je prišel navskriž z liberalno stranko, a končno se je odpovedal na vladno željo državnozbornemu mandatu, ko je bil postal dvorni svetnik (str. 553).

Vsi slovenski poslanci niso bili člani koalicije, nekateri so izstopili iz nje in delali politiko proste roke, med njimi n. pr. dr. Ferjančič, dr. Gregorčič, dr. Gregorec, Nabergoj. Ti secesionisti pa niso načelno nastopali proti svojim tovarišem koalirancem, ampak le taktično (str. 546). »Slovenski Narod« je v smislu Ferjančičevem (str. 545) dajal obojim prav: češ, tisti, ki so izstopili iz Hohenwartovega kluba, so pripravili vlado do tega, da bo onim, ki so ostali v koaliciji, bolj naklonjena, ker bo v strahu, da je ne zapuste še ti.²⁾ Podgornikov »Slovanski Svet« je šibal tako breznačelno dokazovanje, ko je šlo za podpiranje ali nepodpiranje protislovenskega in protisocialnega sistema.³⁾ Pri tej priliki naj omenjam, da je dr. Prijatelj na podlagi Šukljetovega pisma Kersniku razkril postanek, oziroma brezpomembnost one šahove poteze, ki naj bi jo bili izvršili slovenski koaliranci z resolucijo, da izstopijo iz Hohenwartovega kluba, ako jim vlada do gotovega roka ne da poročila za ugodno rešitev njih narodnih teženj v politični upravi, šolstvu in pravosodju. Ta resolucija je bila le Šukljetov koncept, ki se ni nikoli glasovalo o njem in so ga post festum podpisali njegovi tovariši (str. 544—546).

¹⁾ Slovenski Narod, 1894, štev. 60.

²⁾ Slovenski Narod, 30. XII. 1893.

³⁾ Slovanski Svet, 1894.

V teh letih je dobival dr. Mahnič vedno več pristašev, zlasti ga je ščitil ljubljanski knez in škof Missia. Prvi slovenski katoliški shod 1892. leta je bil Mahničovo delo. In sedaj se je začela organizacija v smislu resolucij katoliškega shoda na vseh poljih in pri vseh stanovih. Ogromno delo, ne vedno častno, toda uspešno. Ne vedno častno — tu imam v mislih dijaško vohunstvo, ki govori o njem tudi dr. Prijatelj (str. 566). Naj se mi dovoli osebni spomin na to dijaško vohunstvo: pesniku Ketteju in nam drugim je povzročilo šolski karcer ter v vedenju red: minderentsprechend wegen ungebürlicher Äusserungen, a meni posebej, da je moj katehet s prozornim namenom, dasi brezuspešno, opozoril Kersnika, ki sem mu bil inštruktor njegovih sinov, da sem verstvu in pravosti nevaren človek ...

Nasproti naraščajočemu gibanju Mahničevcev se liberalci niso mogli povzpeti do organizacijskega dela kljub shodu zaupnih mož 1894. leta in dasi jih je k temu vedno vzpodbujal »Slovanski Svet«. ¹⁾ Shod zaupnih mož je nastopil proti koaliciji, se izrekel za narodno avtonomijo, za splošno volilno pravico (ne za jednako), za versko šolo in združništvo, ni se pa izjavil za zvezo z opozicionalnimi slovanskimi poslanci, zlasti Mladočehi, kakor je to predlagal Podgornik. Temu sta nasprotovala dr. Gregorčič in Koblar z verskega stališča. Shodov poročevalec o gospodarskem vprašanju, dr. Triller, se je v načelih popolnoma strinjal z gospodarskim programom krščanskih socialistov, a »Narod« je 1891. leta pisal, da se za krščanski socializem noben resen človek ne zmeni (str. 574, 577). Liberalci so ustanavljali zlasti posojilnice (str. 389—397), za druge združne panoge se pa niso menili, posebno so nasprotovali konsumnim društvom. »Slovanski Svet« jih je poučeval, da so konsumna društva sama na sebi nekaj vrednega in da se je treba obračati le proti njih zlorabi, ne pa proti ideji sami. ²⁾

Šuklje se ni udeležil shoda zaupnih mož, ker je bil namenjen zoper koalicijo, ki jo je on podpiral. Hotel je, da bi se liberalna stranka tudi v kranjskem deželnem zboru združila z Nemci v smislu koalicijskega sistema, ker »ne gre, da bi na Dunaji bil koaliran s Schweglom, v Ljubljani pa bi se lasala in davila« (str. 547). Reči moramo, da je bila ta taktika dosledna; toda drugo vpra-

¹⁾ Slovanski Svet, 1894, 1895, 1897.

²⁾ Slovanski Svet, 1899.

šanje je, ali je bilo načelno potrebno, da so bili Slovenci del koalicije v državnem zboru. Tudi Hein in Schwegel sta iskala zavznikov v smislu koalicije. Po deželnozborskih volitvah leta 1895. so postali Nemci jeziček na tehtnici: ena izmed slovenskih strank se je morala z njimi združiti, ako je hotela biti v večini. In zgodilo se je, da sta nekdanja Šukljetova nasprotnika Hribar in dr. Tavčar sprejela njegovo zmerno taktiko in se združila z nemško stranko v deželnozborsko večino z obojestranskimi koncesijami. Posredovalec je bil zopet Kersnik, ki je napravil koncept slovensko-nemške pogodbe, kakor je razvidno iz Prijateljevega spisa (str. 583). Pomen slovensko-nemške pogodbe označuje dr. Prijatelj pravilno v tem smislu, da je narodnemu razvoju brezdvomno škodovala; zakaj dala je Nemcem odločujočo moč v roke, ki jim ni šla več (str. 595). Boj zoper naraščajoči klerikalizem bi se bil moral voditi z demokratično politiko v smislu splošne in jednake volilne pravice. Predno se je sklenila slovensko-nemška pogodba, je pisal »Slovanski Svet«, kakor bi bil že slutil, kaj pride, sledeče: »Konservativno stranko bode moral le narod sam pokopati. Uničiti jo more jedino le vztrajno in intenzivno delovanje narodne stranke. Vsak drugi lek ostane neuspešen. Kompromisi s konservativno stranko so izključeni, a kompromisi drugih vrst, kjer bi se vmešaval kak tuj ali celo nemški upliv, bi bili sramotni in bi naznanjali popolno onemoglost narodne stranke. Narodno stranko reši le delo.«¹⁾

Pri volitvah v državni zbor po Badenijevi volilni reformi je bil 1897. leta izvoljen na Kranjskem v peti kuriji dr. Jan. Ev. K r e k, oče slovenskega krščanskega socializma. Hohenwart je izginil s površja. Šuklje je sicer postal zopet državni poslanec, da bi bil »vodja napredne slovenske stranke v parlamentu« (str. 361); toda svojo politično ulogo je bil že doigral: žezlo sta mu izvila iz rok dr. Krek in dr. Šusteršič, ki je prišel v državni zbor po smrti konservativnega Kluna. Šukljetu tudi to ni nič pomagalo, da se je pozneje odpovedal svobodomiselstvu in postal deželni glavar kranjski: vajat ni imel več v rokah. Drugi časi, drugi ljudje! Jaz pa ga tu javno pozivljam, naj nam sedaj spiše svoje politične spomine z ono bistroumnostjo in odkritostjo, ki diči študijo »Pravi vzroki francoske revolucije« (Dunajski Zvon, 1870) in druge njegove zgodovinske spise!

¹⁾ Slovanski Svet, 1895.

V literaturi 90. let zaznamujemo dva značilna dogodka. Levec se je umaknil kot urednik »Ljubljanskega Zvona«, ki ga je vodil celih 10 let. List je nato nekaj let urejeval Funtek in pritegnil k sebi zlasti pesnike Cimpermanove formalistične šole: Gangla, Hribarja, Medveda, Opeko. Vedno burnejše pa je trkala na vrata nova slovstvena šola, ki je imela za svoje glasilo »Vesno«, leposlovno-znanstveni list slovenskih visokošolcev. To je bil francoski naturalizem, ki ga je pri nas praktično uvajal Govékar. Novostrujarji so leta 1895. zagospodovali v »Ljubljanskem Zvonu«, ki mu je postal urednik Bežek. Napovedali so boj Kersniku in dr. Tavčarju. Ščutil jih je Stritar, ki se je sprijaznil z njimi, dasi je sicer pobijal naturalizem, zlasti Zolov, ker je imel — kakor sodi dr. Prijatelj — zadoščenje v tem, da so hoteli slovenski naturalisti vreči s prestola one, ki so bili izvili njemu žezlo iz rok (str. 595—614.)

Kar se tiče Kersnikovega političnega in literarnega delovanja v tej dobi, bodi posebej omenjeno, da se je udeležil shoda zaupnih mož, a ga je zapustil s petimi tovariši, ker ni hotel po Šukljetovem navodilu braniti koalicije, ki jo je posebno napadal Koblar (str. 576). Kersnik je bil — kakor vemo — posredovalec med slovenskimi liberalci in Nemci pri sklepanju slovensko-nemške pogodbe, ki jo je nasvetoval Šuklje; toda z njenim uspehom ni bil Šuklje popolnoma zadovoljen in je mislil, da bi bil sam dosegel več pozitivnega (str. 586). Kersnik je še sodeloval pri »Ljubljanskem Zvonu« pod Funtkovim uredništvom in napisal za list svoji zadnji dve večji povesti: »Jara gospoda« (1893) in »Očetov greh« (1894). Novostrujarji so izbili Kersniku pero iz rok; tedanji »Zvonov« urednik Bežek ga ni niti povabil k sodelovanju (kakor dr. Tavčarja tudi ne) iz dveh vzrokov: prvič zato, ker je imel Kersnik razvado, da je svoje povesti pisal sproti in ni mogel list izhajati pravočasno, kar ni bilo prav naročnikom in je novi urednik hotel odpraviti; drugič pa zato, ker je bila naturalistična struja napovedala boj Kersnikovemu idealistično navdahnjenemu realizmu (str. 609, 622). Kako je sodil Kersnik o naturalizmu sploh, o tem je bil že govor; o Govekarju samem pa je nekoč v navzočnosti tedanjega brdskega, sedaj ljubljanskega učitelja Marolta in mene izrekel bojazen, da se kmalu izpiše. Pozneje je sicer Bežek iskal poti do Kersnika preko Levca (str. 623, 624); toda bilo je že prepozno:

osem mesecev po tem je Kersnik, komaj 45 let star, legel v grob v škodo slovenskemu slovstvu in na žalost vseh, ki smo ga poznali in ž njim občevali . . .

Prijateljeva monografija o Janku Kersniku in njegovi dobi je pomembno delo, ki ga bo uporabljal somišljenik in nesomišljenik z največjim pridom, ker obsega bogato zakladnico gradiva kakor tudi lep kos literarne in politične zgodovine slovenskega naroda. »Zlati ključ do dobe in oseb« (str. 623) so mu bila zlasti Levčeva pisma. Ako zasluži s te strani našo polno hvalo in zahvalo, bodi pa tudi opomnjeno, naj bi bil svoje pisane vire uporabljal tako, da bi bil iz njih izpustil odstavke, ki govoré o zasebnem življenju ali vsebujejo opazke žaljive in dražljive vsebine še živečih oseb, ki še vedno ustvarjajo, oziroma se udeležujejo aktualne zgodovine. Enako naj bi bile vse utemeljene sodbe brezobzirne v stvari, a obzirne v obliki. Ta okolnost pa ne jemlje Prijateljevemu delu pomena, ki mu gre, ampak ga samo omejuje.

KAREL OZVALD:

Sodobno stanje filozofskega prizadevanja v Nemcih.

(Poročilo o »Jahrbücher der Philosophie« II.)

Konec.

V. PEDAGOGIKA.

R. L e h m a n n poroča o znanstveni pedagogiki zadnjega desetletja v dveh oddelkih: prvi, obširnejši, je namenjen »teoretskim temeljem«, drugi pa »praktičnim strujam« vzgojeslovja v tej dobi. Razlika med danes in prej je očitna, naša doba nosi na čelu pečat protiherbartstva. »Brez krivice smemo reči, da se sodobna pedagogika giblje v smeri, ki je nasprotna H e r b a r t o v i, in še celo, da si je v bistvenih stvareh vzela to nasprotje za izhodišče. To velja prav tako o početkih za sistematsko preosnovitev kakor o bistvenem delu prizadevanja na področju praktičnega pouka.« (Str. 151). Ta averzija proti H e r b a r t u pa ni čin nehvaležnosti, marveč jo je pedagogika izvršila, rekel bi, v svojem dobro ume-

vanem interesu. »Pedagogika se je odtrgala od temeljev etičnega sestava, ki nikakor ni brez prigovora, ter odmeknila vplivu take psihologije, ki se ne dá več zagovarjati.« (Str. 157).

Da je teoretski literaturi odmerjenega več prostora, to ne sme čitatelja presenetiti; saj je praktičnemu pedagogu v prvi vrsti treba, da si pridobi »enoten, v načelih temelječ pogled v bistvo, naloge, sredstva in pota vzgojevanja.« (P a u l s e n).

O najnovejših prizadevanjih na poprišču teoretskega vzgojeslovja nas L e h m a n n orientira ob medsebojnosti pojmov p o s a m e z n i k — d r u ž b a, ob medsebojnosti, ki »je tako stara, kakor svetovna zgodovina« (R e i n). A sprožil je živahno diskusijo med vodilnimi vzgojeslovci naših dni novokantovec P. N a t o r p s svojo »socialno pedagogiko«,¹ dočim je H e r b a r t o v a teorija vzgoje individualistna ter se pri določevanju vzgojnih ciljev in metod ozira le na posameznega gojenca, je N a t o r p »pristen sin socialno usmerjenega stoletja, navdihnjen in zanesen od najsilnejšega socialnega ethosa.«

Celotno naziranje N a t o r p o v o prikazuje L e h m a n n takole: »Vsaka kulturna dobrina sloni na skupnem delu, ves napredek na skupnem razvoju. Tudi posameznik črpa vsebino svojega življenja, z ozirom na izkustvo, spoznanje, čustvovanje in hotenje, iz tega, da ima od skupne posesti svoj delež. Vzgajati, izobraževati se torej ne pravi nič drugega, nego uvajati v to skupno posest, ali še bolje, usposablјati za skupno delo, ki proizvajajo omenjeno posest. In iz tega sledi odločilen zahtevek: vsa vprašanja pedagogike se imajo razporediti in obravnavati pod najvišjim vidikom temeljnega razmerja, ki v družbi veže posameznika s posameznikom: kajti vzgoja ima res da opravka s posameznikom, toda ne v kolikor biva sam za se, temveč v kolikor je član družbe.« (Str. 152).

Na drugi strani pa stoje vzgojeslovci, »ki hočejo posamezniku čuvati njegovo pravico v vzgoji,« deloma pod vplivom E u c k e n o v e filozofije, skušajoč »dobiti pedagogiki ciljev in smeri iz E u c k e n o v i h naukov.«

¹ P. N a t o r p, Sozialpädagogik. Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft. Stuttgart 1909 (delo je pozneje večkrat izšlo). — In poleg tega še: „Gesammelte Abhandlungen zur Sozialpädagogik“. Stuttgart 190; „Philosophie und Pädagogik. Untersuchungen auf ihrem Grenzgebiet.“ Marburg 1909.

Najbolj so se socialni pedagogiki postavili po robu somišljeniki Herbartovi, osobito jenski pedagog W. Rein, ki je napisal »načeloma najpomembnejšo kritiko Natorpovega stališča.« Rein pravi: »Vzgajamo zavoljo posameznika in zavoljo družbe. Vzgojevanje posameznika se vrši socialno, a vzgojevanje družbe individualno, t. j. ob posamezniku. Tako se spor individualne in socialne pedagogike reši v formuli, da je možna samo ena pedagogika, ki privede obe vrsti opazovanja, v pravi medsebojni odnošaj.« (Str. 154). Zato ni opravičeno, da bi se posel vzgojevanja motril le s socialnega stališča, češ: »Kdor priznava samo družabni organizem, kdor zavzema v socialnem telesu enostransko stališče, zanj je nevarnost, da zastre pomen posamezne osebe, ki ima pravico, se po svoje razvijati, ali pa da jo popolnoma uniči. Takale socialna pedagogika, ako se vzame dosledno do konca, vobče ne sme poznati nič posameznih duš, ki bi imele samosvoje življenje in bile pozvane k svojevrstnosti.« (Str. 155).

Lehmann očita Natorpu, da stoji pod vplivom Kantove filozofije, ki je v prvi vrsti orientirana ob eksaktnih vedah, ter da premalo vpoštevata dejstva in s svojo deduktivno metodo ne more obrazložiti sedanosti, ki je plod zgodovinskega razvoja, češ: »Natorpova teorija je po svoji tendenci in svojem jedru vseskozi normativna: pred očmi ima le to, kar bi imelo biti, in ne tega, kar je. — Že pojem družba mu ne pomeni danega dejstva, temveč vzor, neskončno nalogo: Natorp gre daleč ven čez vsako mejo, ki bi bila sociologično določena, ter nima v mislih te ali one družabne oblike, ampak človeško družbo kot idejo razuma, t. j. kot vzor, ki ga je treba vresničiti.« (Str. 156). »Natorpova teorija se odreka temu, da bi obrazložila jedro vzgoje po njenem zgodovinskem postanku, po njenih sociologičnih in biologičnih pogojih, ter, ako si stvar strogo ogle damo, vobče nima mesta za kaj takega. In temu je nujna posledica, da dajanje norm v mnogih točkah ne dosega istinitosti in tudi ne more na njo oblikujoče vplivati.« (Str. 157).

Lehmann se vneto zavzema za to, da tudi zgodovina pedagogike vpoštevaj individualnost. »Zgodovina pedagogike se nikoli ne bo smela odreči vpoštevanju in uvaževanju individualnega faktorja; izsledovanju in prikazovanju kolektivnih medsebojnosti bo vselej moralo stopiti ob stran umevanje vzgojevalčeve osebnosti. Tvorni vzgojevalci, vsaj v kolikor so po literarnih delih

ostali potomcem pristopni — kakor vemo, ni to spričo vseh tako — so osrednje točke celokupnega razvoja; še le v njihovem mišljenju in delovanju nam prihajajo veliki stiki in različne struje popolnoma jasno do zavesti. Zato ima tudi v vzgojeslovju, kakor povsod v zgodovini duha, biografsko izsledovanje svoj poseben pomen. In iz tega naziranja se je porodila misel zbirke, ki ob nizu posameznih biografij obravnava odlične vzgojeslovne mislece raznih dob.«² (Str. 171).

Bolj na kratko poroča L e h m a n n o vzgojeslovnih spisih, ki se tičejo pedagogične prakse. »Še le v drugi vrsti in ob strogem izbiranju se smemo tukaj ozirati na praktično pedagogiko. Kajti samo manjši del spisov, ki spadajo semkaj, očituje znanstven značaj.« (Str. 172).

A kar je dobrega na tem poprišču, vsebuje zajedno trden teoretski temelj. »Taka dela imajo poleg svoje praktične težnje tudi nekak teoretski biljeg ter še gredo vzgojeslovni teoriji nasproti, ji dajejo gradiva in deloma tudi vidikov. Kakor katerasibodi druga normativna veda, tako tudi pedagogika ne more pogrešati stikov z doznavano istinitostjo, kateri hoče dajati predpisov; in nikoli ni, kar se je že zgoraj pokazalo, zgolj logična doslednost mišljenja edini kriterij njene vrednosti: porabnost, možnost, da se vsaj približno vresničijo njene norme, se mora vsakikrat pridružiti kot morda še bistvenejši kriterij.« (Str. 172).

Tako n. pr. očituje to zvezo teorije in prakse P a u l s e n o v a »Pedagogika«,³ čeprav so pisatelju bile v prvi vrsti potrebe bodočih srednješolskih učiteljev pri srcu. »Bodoče srednješolske učitelje navajati k razmišljanju o vzgojnih stvareh, k stvarni sodbi, ter jih naučiti, da bodo vprašanja vzgoje in pouka gledali v zvezi z zgodovinskim razvojem in občnimi cilji vzgoje, to je P a u l s e n o v namen.« (Str. 173).

Še bolj je to očitno v znanem M ü n c h o v e m delu »Duh učiteljavanja.«⁴ V predgovoru te knjige stoji izrecno: »Najvaž-

² Zbirko „Die grossen Erzieher. Ihre Persönlichkeit und ihre Systeme“ izdaje R. Lehmann. Do sedaj so prišli na vrsto: Jean Paul, Aristotel, Pestalozzi, W. Humboldt, Sokrat in Komensky.

³ Friedrich Paulsen, „Pädagogik“, 2. u. 3. Aufl. Stuttgart u. Berlin 1911.

⁴ Wilhelm Münch, „Der Geist des Lehramtes. Eine Hodegetik für höhere Schulen“, 3. Aufl. Berlin 1914.

nejše pa je in ostane, da šolnik poleg tega, kar je didaktično in šolsko, ne zamudi onega, kar je vzgojno v širjem in globljem zmislu. (Str. 174).

Tudi W. Jerusalem, ki je spisal lepo knjigo »Naloge učitelja na višjih šolah«,⁵ ne uvažuje samo praktičnih strani učiteljskega poklica; avtor se marveč približuje — Cauerjeve-
mu — mnenju: da jedro tvori povsod duh poučevanja in pa
možje, ki poučujejo, a ne ustroj. (Str. 175).

In prav tako govori poročevalca Lehmann a spis »Vzgoja
in pouk«⁶ v prvem, občenem delu »o možnosti, cilju in oblikah
vzgoje.« (Str. 176).

Večina bolj znanih vzgojeslovcev iz zadnjih let pa gre »za
praktičnimi cilji v ožjem smislu, stopivši v neposredno službo teh
posameznih smeri in idej« v razvoju šolstva. »To desetletje je
vseskozi doba boja nasprotujočih si struj; v zgodovini šolstva je
le malo dob, ko sta staro in novo, ali jasneje povedano, ko so
stare tradicije in nove struje tako tesno in ostro trčile ena ob
drugo. Vzgojeslovna literatura je zrcalo teh istinitih odnošajev in
nasprotij in po drugi strani zajedno važen kvas razvoja.«
(Str. 176).

Osobito zoper prejšnje čaščenje intelektualizma, ki sta ga
nekoč zanesla v ljudsko šolo Herbart in v gimnazije Hegel,
se je vedno glasneje začel oglašati klic, da treba malika vreči z
uzurpiranega prestola. »Voluntaristna struja, ki, deloma po vplivu
praktičnih razmer, deloma kot učinek Schopenhauerjeve
filozofije vlada nad svetovnim naziranjem sedanjosti, je pred
nekaj leti začela razkrajati in izpreminjati naziranje o ciljih in
poteh izobraževanja mladine. Zato pa se v zadnjih 15 letih javlja
na področju praktične pedagogike očitvidno nasprotje zoper eno-
stranost intelektualistnega cilja izobrazbi ter se deloma vedé
deloma nevedé opira na nauke tistih starejših vzgojeslovcev, ki
so v podobnih razmerah svoje dni nastopili zoper intelektualizem
prosvetljenosti ali njegove posledice: naziranje Rousseau-

⁵ Wilhelm Jerusalem, *Die Aufgaben des Lehrers an höheren Schulen, Erfahrungen und Wünsche*. Wien u. Leipzig 1912.

⁶ Rudolf Lehmann, *„Erziehung und Unterricht, Grundzüge einer praktischen Pädagogik. 2. neubearbeitete und erweiterte Auflage von „Erziehung und Erzieher“.* Berlin 1912.

jevo, Pestalozzijevo, Fröbelovo se vzbuja k novemu dejstvomaju.⁷ (Str. 177).

V tem boju je kot nekako geslo najbolj slišati imeni delovna šola (Arbeitschule) in pa državljanska vzgoja (staatsbürgerliche Erziehung). Vsebinsko je tema pojmom dal münchenski vzgojeslovec G. Kerschensteiner, ki je, »čeprav ne edini, a vendar teoretično najjasnejši in praktično najizkušenejši voditelj modernega šolskega pokreta.«⁸ (Str. 178).

»Državljska vzgoja in delovna šola se imata med seboj tako, kakor cilj in pot. Vzgojanje za državljana je načelo, ki šolo popolnoma stavi v službo državne in družabne zajednice; ne v običnem, navadnem smislu, da bi trebalo mladino napolniti z narodnim čustvovanjem, ali kakor se običajno pravi v oficialnem jeziku, »z navdušenjem za domovino«, temveč z globljim, določnejšim zahtevkom, da je treba v vsakem posamezniku vzbuditi sposobnost in voljo za udejstvovanje svojih moči v službi narodne in državne zajednice, v poklicu in v političnem življenju, in z zahtevkom, da se vse posameznikovo bitje in žitje izpolni z mislijo na skupno delo, ne kakor bi to bila dolžnost, ki je ne smeš prestopiti, marveč kot z načelom, ki budi čine in daje življenje, kot z zares produktivnim etičnim mišljenjem. To je praktično nasprotje k filozofski ideji socialne pedagogike; in kakor se tam povdarja vzbujanje spontanosti, tako je tukaj povdarek na zahtevku, da ima šolska vzgoja najprej vzbujati in poživljati samodejnost, in sicer samodejnost vsakega posameznega gojenca, samo da v skupnem delu s součenci in tovariši. To skupno delo je za celoten cilj vzgoje važnejše od teoretskega učenja. Pri tem pa vsaj Kerschensteiner skoraj še bolj povdarja pojem skupnega dela, nego pa samodejnost: to skupno delo je predstopnja poznejšega dela v poklicu in državi, ki je vselej skupen posel, in vsled tega pravo sredstvo za vzgojanje državljana. To je, kar načeloma pomeni delovna šola.« (Str. 178).

⁷ Pri »najglasnejši in najradikalnejši teh skupin«, ki je znana po imenih Ellen Key, L. Gurlitt in A. Schulz, je težko govoriti o »pozitivnih ciljih«. (Str. 177).

⁸ S svojimi spisi: »Staatsbürgerliche Erziehung der deutschen Jugend«. Erfurt 1911. — »Grundfragen der Schulorganisation«. Leipzig 1907. — »Begriff der Arbeitschule«. Leipzig 1913.

Deloma za istimi cilji, pobijajoč enostranski intelektualizem ter naglašujoč samodejnost in skupnost, gre Fr. W. F ö r s t e r⁹; a vendar je njegovo prizadevanje »nekaj vseskozi samostojnega in osebno njegovega. Njegov način opazovanja je občnejši ter se bliža teoretično načelnemu. Vzgajanje značaja, ki je F ö r s t e r j u cilj in trden vidik vsega izobraževanja mladine, je širji pojem kot pa državljanska vzgoja. Njemu je prav posebno do tega, da se individualna in pa socialna smer med seboj pogodita, in to pri izobraževalnem delu vobče, a tudi v duhu in organizaciji šole; da se pogodita družba in osebnost, avtoriteta in svoboda. Pri tem pa F ö r s t e r povdarja, popolnoma v nasprotju s K e y e v o in z G u r l i t t o m, in na drugi strani nekam podobno N a t o r p o v e m u naziranju, da se ima to, kar je čisto individualnega, premagati z oblikovanjem značaja, a slučaj in pa svojevoljnost zmožnosti in nagnjenj nadvladati s pomočjo pojma dolžnost. Taka vzgoja volje pa se ne izvrši s samim discipliniranjem in vobče ne z vnanjo silo, marveč se mora udejestvovati kot notranje in organično delujoča sila. Nravne zapovedi niso zgolj prepovedi, ampak jih je treba prestaviti v jezik rastenja, sile in svobode: »navidezno tlačenje se mora izpremeniti v povečano življenje in povečano energijo.« (Str. 180).

Proti intelektualistični vzgoji se bori tudi e s t e t s k a struja in to v dveh smereh. »Bolj specialna povdarja umetnosti kot sredstvo za izobraževanje mladine ter hoče dati umetniškemu proizvajanju in dovtetnosti za umetnost na račun znanja in teoretskega učenja več prostora v šolski vzgoji. — — Bolj občna izmed obeh smeri pa naglašava umetniški značaj vzgojnega posla vobče ter skuša iz tega izvajati odločilnih posledic za teorijo in prakso.« (Str. 181). A v tem ja zajedno podčrtan individualni faktor v vzgoji, — kajti umetniškega stvarjanja si ni mogoče misliti brez individualnosti!

Tako končuje L e h m a n n svoj zanimivi referat.

⁹ Njegovo glavno delo je spis „Schule und Charakter“. Zürich 1908. 11. Aufl. 1912. — In pred kratkim je izšla zelo zanimiva knjiga: „Staatsbürgerliche Erziehung“. Prinzipienfragen politischer Ethik und politischer Pädagogik. Von Fr. W. Foerster, o. ö. Professor der Pädagogik an der Universität Wien (sedaj v Münchenu) Zweite, vermehrte und umgearbeitete Auflage. Leipzig u. Berlin 1914.

VI. POMEN PSIHLOGIJE ZA PEDAGOGIKO, MEDICINO, JURISPRUDENCO IN NACIONALNO EKONOMIJO.

V boju življenja je moderni človek dobil novega zaveznika -- psihologijo. Sile tega zaveznika rastejo od dne do dne umujočemu človeku v prid in to v dvojnem oziru. »Uvidevanje, ki ti ga nudi psihologija, se da neposredno postaviti v službo življenja. To pa se lahko zgodi tudi po ovinku, tako, da psihologija obogati druge vede, ki direktno služijo tem in tem kulturnim nalogam.« (Str. 183).

Da je res temu tako, dokazuje poročevalec Messer za vzgojeslovje, zdravilstvo (zlasti psihiatrijo), pravosodstvo in gospodarsko življenje.

1. Psihologija in vzgojeslovje.

Osobito pedagogika je v najnovejšem času obilno prejela iz rok psihologije, zlasti odkar si je od psihologije izposodila eksperimentalno metodo za proučevanje svojih vprašanj. Prehod od eksperimentalne psihologije do »eksperimentalne pedagogike« pa tvori posebna panoga psihologije, ki se imenuje pedagogična psihologija in ki v zadnjih 20 letih proučuje duševni život otroka med 6.—14. letom z osobitim ozirom na šolske interese.

Eksperimentalni način pedagogičnega izsledovanja nas je, poleg drugih stvari, opozoril na celo vrsto vzgojnih vprašanj, ki jih prej nismo poznali. V tem oziru je treba n. pr. omeniti temeljni spoznatek, da pedagogika skušaj vse svoje probleme razrešiti s stališča gojenčevega.

»Najvažnejša področja, kjer so do sedaj zastopniki pedagogične psihologije, oziroma eksperimentalne pedagogike delovali z večjim ali manjšim uspehom, so tale: občni telesni in duševni razvoj otroka in razvoj posameznih duševnih funkcij, kakor so zaznavanje, pažnja, spominjanje, fantazija, abstrahiranje, govorjenje in mišljenje, čustvovanje in hotenje, estetsko in moralno presojanje; potem individualne razlike nadarjenosti, duševno delo otroka, zlasti priučenje čitanju, pisanju, pravopisu, računanju in risanju; in konečno duševna higijena šolskega dela, zlasti merjenje utrujenosti.« (Str. 191).

Pa tudi eksperiment ne more delati čudežev na poprišču vzgojeslovnega izsledovanja. »Čeprav moramo priznati uspehe, ki jih ima že pokazati ta veda in ki jih upravičeno še pričakujemo od nje, vendar se iz načelnih pomislekov lahko reče, da ne bo popolnoma predruglačila vzgoje in pouka.« (Str. 192).

Območje eksperimenta preneha tam, kjer vzgojeslovec vstopi pred vprašanja, ki niso več vprašanja o duševnih in telesnih činjenicah. Tako n. pr. je in ostane postavljanje vzgojnih ciljev v stvar filozofske pedagogike. »Psihologija ne bo nikoli odločevala pri postavljanju ciljev vzgoji in pouku. Ti cilji se marveč postavljajo na temelju npravnega ocenjevanja in npravnih vzorov ter z ozirom na zahteve kulturnega in političnega položaja narodovega. — — Odpira pa se eksperimentalno-pedagogičnemu izsledovanju širno področje sredstev in poti za doseg te ciljev. Zlasti mnogo vprašanj občne in specialne didaktike je zlahka dostopnih eksperimentalni metodi; in prav tako se da izsledovati pomen čustev pa volje za intelektualno delo, n. pr. učinek sigurnosti in zaupanja vase ali pa plahosti in boječnosti. Marsikatero že dolgo in mnogo diskutirano preporno vprašanje se da po tej poti razrešiti, n. pr. problem tako imenovane »formalne« izobrazbe in pomen posameznih učnih predmetov za njo, relativna vrednost nekaterih učnih metod, vprašanje o različnih vrstah nadarjenosti, njih relativna čestost in uvaževanje v šoli itd.« (Str. 192).

2. Psihologija in zdravilstvo.

Tudi zdravnik lahko danes marsikaj prejme v dar od psihologije. »Že zdavna se je opazilo, da je duševno vplivanje na bolnika v marsikateri bolezni važen zdravilni činitelj, in želeti bi bilo, da se odnošaji med duševnim in telesnim zdravjem začno v kar najširjem obsegu znanstveno izsledovati. Dragoceni početki so tukaj storjeni, v kolikor prihajata v poštev zdravljenje s pomočjo sugestije in pa uporabljanje hipnoze.« (Str. 194).

In dalje se morajo omeniti početki »farmakopsihologije«, »ki bi naj proučevala učinek zdravil ne le na telo in telesne pojave, temveč tudi na duševne procese.« Največ je v tem oziru že storil münchenski psihiater Kraepelin, ki je n. pr. dokazal, da kdor dan na dan izpije 2 l srednje težkega piva, s tem zniža svojo sposobnost za duševno delo za celih 25% in to ne morda samo za trenotek, temveč vsakokrat za dobo 24 ur.

A največjega pomena je psihologija za psihiatrijo, pa tudi narobe. »Da se ta medsebojnost jasno razume, je treba »patopsihologijo« razločevati od »psihopatologije«. Prva je panoga psihologije in sicer tista, ki razpravlja o obolelih psihičnih procesih. Njen cilj je razumevanje duševnih pojavov, torej psihologičen. A psihopatologija je panoga patologije in sicer tista panoga vede o človeških boleznih, ki opisuje in razlaga duševne znake bolezni ter preiskuje njih redne odnošaje do drugih duševnih ali telesnih znakov in eventualno njihove odnošaje do zdravilnih metod. Ona stoji v službi diagnoze in zdravljenja; nje namen je torej medicinski.« (Str. 195).

Zato pa bi si tudi moral bodoči zdravnik začasa svojih študij pridobiti temeljite psihologične izobrazbe. In münchenski psiholog K ü l p e zahteva z ozirom na veliki pomen psihologične vede, da se osnujejo posebne stolice za eksperimentalno psihologijo, »kajti nje tradicionalna zveza s filozofijo zares že popolnoma pre-sega delovne sile posameznega izsledovalca.« (Str. 197).

3. Psihologija in pravosodstvo.

Pa tudi jurist, osobito kriminalist, bi se moral seznaniti z marsikaterim izsledkom novejše psihologije. Poročevalec umestno navaja prvi stavek iz G r o s s o v e »Kriminalne psihologije«, ¹⁰ ki se glasi: »Izmed vsega znanja, kar ga je treba kazenskemu sodniku poleg pravoslovnega, se zdi najvažnejše tisto, ki ga daje psihologija, ker naj uči sodnika spoznavati človeka, ki je predmet njegovega dejstvovanja.« Dejanje in nehanje sodnika, zaslišanca, priče in izvedenca kar vpije po psihologičnem presojanju. Moderna in silno zanimiva psihologija izpovedi, ki jo je inavguriral vratislavski psiholog W. S t e r n, je dognala, da »izpoved priče niti izdaleka ne sme več toliko veljati, kolikor je veljala do sedaj.« »Posebno pa se je pokazalo, da se izpovedi otrok smejo le s skrajno previdnostjo in kritiko porabljati. In prav tako se je ugotovilo, da je način izpraševanja važen za izpoved, da zlasti sugestivna vprašanja kaj lahko motijo izpoved, ker preiskovalec na ta način zaslišancu vsili svoje pojmovanje in domnevanje.« (Str. 202).

Na podlagi tega, kar uči psihologija o asociacijah predstav, se začenja kolikor toliko s pridom gojiti »razpoznavanje dejan-

¹⁰ H. G r o s s, „Kriminalpsychologie“. 2. Aufl. Leipzig 1905.

skega stanu« (Tatbestandsdiagnostik), t. j. »postopanje, ki naj dožene, ali je nekdo bil udeležen pri tem ali onem dejanskem stanu, ne da bi se preiskovalec opiral na prikrojene izpovedi osumljenca ali drugih ljudi« (M a r b e).

Za ugotovitev dejanskega stanu pa moraš dalje vedeti, je li obtoženec ravnal »namenoma« ali »nemarno«. »In tudi v to svrho je treba globoko segajočega psihologičnega umevanja. Pomen psihologije pa se tukaj ne očituje samo v presojanju posameznega slučaja, marveč mora pravoslovna veda sama pri razlikovanju posameznih vrst krivde psihologijo vprašati za svet.« (Str. 205).

In še drugih zanimivosti donaša pravosodje psihologiji v razmišljanje in proučevanje. »Zanimiv pogled v psihologijo sodnika daje n. pr. Ellisova ugotovitev, da se v odmerjanju kazni kaže (tudi sicer konstatirana) naklonjenost človeka za posamezna (okrogla) števila. L. 1888 je bilo v angleških kaznilnicah 6970 oseb. Od teh jih je bilo 3034 obsojeno na najnižjo po zakonu dovoljeno kazen 5 let in le 1 na $6\frac{1}{2}$ let. 1022 oseb se je moralo pokoriti za 10 let, le 1 oseba je dobila 11 in samo 6 oseb 9 let ječe; 240 oseb je bilo obsojenih na 20 in samo 3 na 21 let.« (Str. 213).

Pa tudi v civilnem procesu bi bilo »možno in potrebno, stvari motriti s psihologičnega stališča«, n. pr. »pojme krivde, dokaz v civilnem procesu, zmota, nesporazumljenje, tolmačenje.« (Str. 214).

In naposled bilo bi mnogo vredno, da jurist pod psihologičnim vidikom pogleda v нравno in pravno naziranje ljudstva na raznih socialnih stopnjah, v način mišljenja in izražanja najnižjih slojev, v motive zakonodajstva in zanj merodajnih činiteljev, vlade in strank, v duševne učinke zakonov, pravnih in drugih državnih institucij.« (Str. 214).

Zato pa bi tudi psihologija morala dobiti mesta med obveznimi predmeti v pravoslovnem študiju. »Z rastočim spoznanjem velikega in mnogostranskega pomena psihologije za pravoslovje in pravosodje se v zadnjih letih vedno češče in glasneje sliši zahtevek po temeljiti dušeslovni predizobrazbi juristov. Nasprotovanje temu je malone docela utihnilo; le tu pa tam je še opaziti kolikor toliko skepse. Praktično se večinoma zahteva triurno predavanje o forenzični psihologiji in nadaljevalni tečaj iz psiho-

logije za referendarje ali asesorje (za sodnike nižje, oziroma višje stopnje.) A kdor kaj razume o psihologiji studiosorum iuris, ta bo imel za verjetno, da bi se ti ljudje najbrž le tedaj podrobneje ukvarjali s študijem psihologije, ako postane predmet izpita.« (Str. 215).

4. Psihologija in gospodarstvo.

In — last not least — tudi gospodarsko življenje odpira psihologiji od dne do dne bolj vrata, skušajoč njene izsledke porabiti na svojih toriščih. »Ne samo ocenjevanje, temveč tudi proizvajanje gospodarskih dobrin daje po svoji naravi psihologičnemu (tudi eksperimentalnemu) izsledovanju izobilje predmetov.« V tem oziru je z opravičenim upanjem na velike uspehe začel proučevati industrijsko delo M. Weber,¹¹ češ: »Vsaka »delitev dela« in »specializiranje«, osobito »razvrstitev dela« v modernih veleobratih, vobče vsaka izprememba dela z uvedbo in izpremembo orodja (strojev), vsaka izprememba delu odmerjenega časa in odmora, vsaka uvedba ali izprememba plačevanja, ki ima namen, te in te kvalitativne in kvantitativne uspehe dela nagraditi, — sleherni izmed teh procesov pomeni v vsakem posameznem slučaju izpremembo zahtevkov, ki se stavijo na duševno-telesni aparat delajočih oseb. K o l i k o u s p e h a d o s e ž e t a k a i z p r e m e m b a, to torej zavisi od pogojev, pod katerimi ta aparat deluje in to ali ono zmore. (Str. 216).

Amerikanci so že začeli »vse industrijsko delo in pa ves plačilni sistem uravnjavati s psihologičnih vidikov« in to v treh smereh. »Prvo je izbiranje sposobnih oseb. Predpogoj temu je zanesljivo dober svet pri izbiranju poklica, ki se ima opirati na preiskovanje individualnosti s pomočjo eksperimentalne psihologije. Dalje se mora uvaževati dušeslovno prava porazdelitev delovnih sil v posameznih obratih. Drugo stališče je, doseči kar najboljših izdelkov; tretje, doseči nameravanih psihičnih učinkov. Semkaj spada psihologija reklame, opremljanje izložbenih oken, kupovanja in prodajanja.« (Str. 218).

Kdo bi si že danes upal odkazati meje psihologiji na poprišču gospodarskega življenja! Ali eno se že da reči: »Čim bolj

¹¹ M. Weber, „Zur Psychophysik der industriellen Arbeit“. V „Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik“, Bd. 27 (1908); Bd. 28 (1909); Bd. 29 (1910).

bo prodiral dušesiovni način motrenja stvari na teli in drugih kulturnih področjih in pa praktična poraba tega motrenja, tembolj se tudi začne javljati nov poklic, t. j. poklic praktičnega psihologa.« (Str. 218).

VJEKOSLAV KLAJČ:

Mladi dani Pavla Rittera Vitezovića.

(Konec.)

Pavao Ritter spremio se je na koncu godine 1676. u Zagreb. Bilo je to u zimi, nekako mjeseca prosinca. U drugoj poslanici javlja barunu Mordaxu, da će u Zagreb putovati ploveći niz Savu. Jer je put po kopnu dulji (*Zagrabiam Savo descendam flumine ad urbem, quo mihi per terram longius esset iter*). Namah zatim piše Ivanu Weikhardu Valvasoru, kako je putovao i u Zagreb stigao. Ostavivši rano u jutro grad Wagensberg došao je (jašeći na konju) u Litiju, gdje je tek oko tri sata poslije ručka prešao na ladju (valjda splav), na kojoj se je našlo više putnika. Putovali su po ljutoj zimi, te su u mrkloj noći prozeblili stigli u Radeče. Tu su svi zajedno u gostioni večerali. Ritter je jedini za sebe dobio zaseban krevet za spavanje, ostali putnici prošli su koje kako. Neki su, kako je gospodar kuće bio odsutan, poslije poplegli u jedan krevet s pridošlom pospobjom. Ritter piše doslovce:

*Quidam (absente domus patrono) postmodo in uno
Advena cum domina concubuerunt toro;
Fors ideo, quia frigus erat, pluribus idem
Sufficeret lectus, vel socialis erat.*

Sutradan putovali su još napornije radi žestoke zime, tako da su doprli samo do Brežaca, gdje su putnici našli bolju večeru i krevete. Tek treći dan, nakon mise i dobra doručka, pošli su putnici opet na ladju, te su napokon doplovili do broda u Susjedu, gdje su izašli na kopno, i još prije sunčanoga zapada stigli u Zagreb.

Nema sumnje, da je Pavao Ritter pošao u Zagreb, ne bi li sve udesio tako, da bi mogao nastaviti svoje nauke u filozofskom fakultetu. Čim je stigao u Zagreb, smjesta se je najavio svomemu tjaku, župniku Jakovu Lučkiniću u Granešini, da će sutradan k

njemu doći nadajući se, da će prema njemu biti onakav, kakav je prije bio (sperans esse tibi mentem, quae fuit ante). Ali kao da nije bio dobre sreće. Budi što ga ujak nije htio ili mogao pomagati, budi što ga Isusovci nijesu primili, jer bijaše zadocnio: Ritter je već iza nekoliko dana Zagreb opet ostavio,¹ te se je svakako prije Božića 1676. u Kranjsku povratio i u Najhof otišao, kamo ga bijaše poočim barun Mordax pozvao, da s njim sprovede božićne blagdane. Pavao javlja to Valvasoru ovim stihovima:

Ad Carnos iterum Slavna ex regione reversum
 Me meus in Najhoff detinet arce baro,
 Ut secum natae celebrem sacra festa salutis,
 Plurima quae tibi per lustra colenda precor.
 Tarde Zagrabiam logicae ratione studendi
 Adveniens frustra sum meditato sopus;
 Omnia neglexi, cum fundamenta sophiae
 Postula ut fundum machina queque suum.

Boraveći u Najhofu kod svoga poočima Mordaxa pokušao je Ritter, da si pribavi sredstva za dalje naukovanje. Obratio se je pjesničkom poslanicom na grofa Jurja Sigismunda Gallenberga, namjesnika u Kranjskoj, čestitajući mu božićne blagdane i srećnu novu godinu 1677. Usput spomenuo je i to, kako je čuo, da će uskoro Gallenberga posjetiti tadanji general hrvatske krajine u Karlovcu, grof Ivan Josip Herberstein (1669.—1689.), koji upravlja i posadom u gradu Senju, te ispražnjena mjesta popunja mladićima (ille et praesidium Senense gubernat in urbe, et vacuis juvenes providit ille locis); pa onda se neposredno iza toga obraća s molbom, neka bi ga nekomu preporučio za potporu, da bi mogao nastaviti svoje nauke.

Ritterova molba nije našla odziva. Malo zatim piše prijatelju Portneru u Senj, kako ga je na povratku iz Zagreba (Zagabria re-
 ducem) zadržao kod sebe barun Adam Mordax, da bi uza nj provodio vesele dane; ali da je odlučio uskoro vratiti se k Valvasoru, koji ga je ponovo pozvao k sebi, jer želi s njime d o g o t o -
 v i t i n e k o d j e l o (is mecum quodam perficere optat opus). Na kraju poslanice opet javlja, kako ga neki savjetuju, da se posveti redovničkomu staležu, ali ta je misao njegovoj duši posve tuđa (sunt qui claustralem suadent mihi ducere vitam, abs animo ta-

¹ U Zagrebu sastao se je s mladim bratom, koji je u gimnaziji pjesništvo učio; kanio se je također sastati s ocem, koji se je u onaj mah iz Koprivnice vraćao, ali ga nije mogao dočekati.

men ast haec aliena meo). Pismo zaključuje ovim značajnim stihovima:

Fortunae mea vela dabo, qua maxima mundi
Pars regitur. Faveant Diī sed utrique. Vale.

Kao da se je okanio misli, da dalje razmišlja o budućnosti svojoj, i da si odabere stalež. On prepušta sreći, da mu jadra na brodu života upravlja; on će živiti poput većine svijeta od danas do sutra, pa što dadnu Bozi i sreća junačka!

Premda je Valvasor više puta pozivao Rittera u Wagensberg, ipak se ovaj nije mogao odijeliti od svoga poočima Mordaxa i njegova Najhofa. Provodio je dane na obalama Krke kroz siječanj i veljaču 1677. sve do pokladne nedjelje (28. veljače); Mordax ga je pače salijetao, da ostane čak do Uskrsa (18. travnja). Dok je Ritter u mesopustu kod Mordaxa ugodne dane provodio, tješio je pismima Valvasora, da će se naskoro u Wagensberg povratiti. U jednoj mu poslanici piše:

Post breve Bospergam tempus venturus ad arcem
Concepto iungam carmina pluralibro;

u drugoj se opet ispričava, što mu dulje nije pišao. Nadao se je, da će moći sam glavom doći, ali ga je vazda zadržao Mordax, kadgad je htio da podje. No sad je gotov otići u Wagensberg, čim mu Valvasor konja pošalje (quandocunque placet nunc expedire caballum, ad Bogenspergum stabo paratus iter).

I tako je Pavao Ritter tek u ožujku ili travnju opet došao u Wagensberg. Što je sve sada u gradu Valvasorovu radio, nije zabilježeno; ali iz potonjih vijesti može se ustanoviti, da je mnogo radio i na polju umjetnosti i na polju znanosti. A nije ni sustao gradeći latinske i hrvatske stihove.

Valvasor se je spremao, da izda stampom neki album, u kojemu bi prikazao slike svih varoši i gradova vojvodine Kranjske, koja se je tada dijelila na četiri četvrti ili kotara (Gornja Kranjska ili Gorenjsko, Donja Kranjska ili Dolenjsko, Srednja Kranjska ili Metlički kraj, i napokon Nutarnja Kranjska ili Notranjsko, zajedno s Pazinskim krajem ili austrijском Istrom). Za taj album, koji bi bio priprava glavnomu djelu, trebalo je snimati ne čitavoj zemlji slike i nacрте, a onda u Wagensbergu priugotavljati ploče za bakroreze. Pri tome poslu radio je izdašno sam Valvasor, ali i njegovi umjetnički suradnici. Uz Wierixa, Mungersdorfa (Mungersdorff) i Trosta sudjeluje marljivo i Pavao Ritter. I tako bi trudom

ovih umjetnika dovršeno djelo, koje je nakon dvije godine (1679.) izdao Valvasor s napisom: »Topographia Ducatus Carnioliae Modernae, das ist Controfee aller Stätt, Märckht, Clöster und Schlösser, wie sie anjetzo stehen im Herzogthumb Crain. Hervorgebracht zu Wagensberg in Crain im Jahr 1679. Mit sonderbahrem Fleiss durch Johann Weikhart Valvasor. 4°. q. (Laybach J. B. Mayr 1679)«.

Djelo »Topographia Ducatus Carnioliae Modernae« nema gotovo nikakvog teksta, već sadržaje poglavito bakroreze, koji prikazuju kranjske (i istarske) varoši, trgove, samostane, vlasteoske dvore i gradine.¹ Osim krasnoga naslovnoga lista od A. Trosta ima u svem 316 bakroreza. Pred bakrorezima štampan je predgovor Valvasorov, zatim latinska pjesma Pavla Rittera, u kojoj čestita svome doznacianu za novo djelo njegovo (in novum librum). Na kraju djela štampan je popis slika i popis vlasnika gradova i dvorova u latinskom jeziku, onda mjesto štampanja i ime štampara, i nakopon popis gradova i dvoraca (310) u slovenskom jeziku.

Gotovo na svakom drvorezu označeno je ime umjetnika, koji ga je izradio. Ritter je na svojim bakrorezima različito označivao svoje autorstvo: na nekima je zapisao »Paulus Ritter sculpsit«, »P. Ritter sculpsit«, »P. Ritter sculp.«, pa i »P. R. sculpsit« ili »P. R. sculp.«; na drugima je opet zabilježio »Paul(us) Ritter fecit«, »P. Ritter fecit«, »P. R. fecit«, »P. R. fec.«, »P. R. f.«, ili »Ritter fecit«. Najviše pak zabilježio je samo početna slova P. R. ili čak jedino slovo. R. Po tima oznakama dade se ustanoviti, da je on za rečeno djelo zgotovio pedeset i četiri bakroreza, dakle više od jedne šestine sviju slika.² Najznačajni su oni bakrorezi, koji prikazuju varoš i grad Krško (84.) i onda trg i grad Žužemberk (230); ostale slike prikazuju manje gradove i dvorce. Što se umjetničke vrijednosti tiče, ne mogu se Ritterovi bakrorezi

¹ Zagreb ima dva primjerka toga krasnoga djela (u sveučilišnoj i metropolitanskoj knjižnici).

² U primjerku ovoga djela, koji se čuva u zagrebačkoj metropolitanskoj biblioteci, i koji je pripadao nekad Valvasorovoj knjižnici, umetnut je između drvoreza 285. (Wagensberg) i 286. (Weissenfels) još jedan drvorez bez brojke, prikazujući Valvasorov grad Wagensberg ili Bogensberg. I taj je drvorez jamačno izradio Pavao Ritter, kao što su njegovi i stihovi latinski ispod slike. Taj drvorez nije bio namijenjen, da udje u djelo, već ga je Valvasor dao naknadno uvezati u svoj primjerak.

natjecati s majstorskim radnjama Andrije Trosta, ali ne zaostaju nimalo za slikama estalih suradnika (Mungersdorfa i drugih neimenovanih). Svakako je Ritter već po tim radnjama zavrijedio, da bude uvršten među umjetnike bakroresce. Ali on je jamačno i onda i poslije izradio još više bakroreza. U ljubljanskom biskupskom muzeju za crkvenu umjetnost čuva se i danas još drvorez, prikazujući karikaturu proroka Muhameda; Ivan Kukuljević imao je u svojoj zbirci slika jedan bakrorez grada Dubice od Rittera. Pa i u Valvasorovoj zbirci bakroreza i slika, koja je sada pohranjena u metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu, imade nekoliko inače nepoznatih radnja njegovih. Napokon nema sumnje, da je Ritter za svoje potonje djelo o grbovima sam pravio ploče, pa i za neke ilustrirane anagrame. Pomno ispitivanje iznijet će na svjetlo još i više radnja njegovih.

Vrlo je vjerojatno, da je Ritter pomagao svoga domaćina i pri drugim djelima, ako ne umjetničkim radnjama, a to zborom i savjetom. Što se u Valvasorovu djelu »Theatrum mortis humanae tripartitum« priča o smrti Jakova Vojnića, o smrti nekoga senjskoga dječaka, o smrti nabijanjem na kolac u Ugarskoj i Hrvatskoj, bez sumnje je Valvazor zabilježio po kazivanju svoga mladega prijatelja i suradnika.

Živuču u Wagensbergu nije se Pavao Ritter bavio jedino umjetnostima, nego i znanostima. Jamačno je već tada stao proučavati p o v j e s n i c u, naročito historiju hrvatsku. Bit će, da su ga na to bodrili i plemići Gušići, koji su se zanimali za prošlost svoje porodice u Hrvatskoj, te tvrdili, da su potomci nekadanjih krbavskih knezova Kurjakovića od plemena Gušić. Jamačno su Gušići, tada obični plemići u Kranjskoj, htjeli postati barunima (što su god. 1701. i polučili), pa im je trebalo dokazati, da su staroga kneževskoga porijekla. Ritter dao se je na posao, i još za svoga boravka u Wagensbergu i Kranjskoj napisao je knjižicu o starini roda Gušića, poslavši dva pisana primjerka kapitanu Ivanu Sigismundu u Zaboršt, da jedan zadrži za sebe, a drugi da dađe svomu sinovcu Ivanu Jurju. Ali kad posljednji svoga primjerka nije primio, pa se radi toga Ritteru potužio, poslao mu je Ritter treći primjerak.

Povjesnica plemića Gušića napisana je još god. 1677., te je kao rukopis kolala iz jednih ruku u druge. Tek nakon četiri godine

ušla je, možda promijenjena i dopunjena, u štampu. Ali o tome poslije.

Pavao Ritter, baveći se u Wagensbergu, nije odnemario ni pjesmu. Čini se pače, da je pjevao, hrvatski i latinski, više nego prije, jer ga je na to gonila — I j u b a v. A bilo bi i čudo, da se u mladom čovjeku od dvadeset i šest godina nije javilo čuvstvo ljubavi. Ta nije se zaludo toliko borio, da ga ne ture u samostan! Pače i onda, kad ga je poočim Mardax svjetovao, da se odluči za koje zvanje, natučao je, da bi lijepo bilo prihvatiti bračni stalež, kad bi se našla zgodna djevojka.

Dok je Ritter dosad šiljao pjesničke poslanice svojim školskim drugovima, učiteljima, prijateljima i dobrotvorima, obmanuli su ga sada ženski čari. Imade jedna njegova pjesma »plemenitoj djevojci Kranjici« (ad nobilem puellam Carniolam), u kojoj odaje i ime svoje odabrane ljubavnice. Zove je naime »s l a d j a n a E l i z a« (dulcis Elisa). Ali ta ljubav prema Elizi kao da nije probudjivala u njega posve uzvišenih osjećaja. Nije to bila platonička ljubav, on je od svoje ljubavnice tražio sve, što žena može čovjeku da povjeri. Kao da se povodi za rimskim pjesnikom Juvenalom, on dragoj prikazuje slasti putene ljubavi.

No pjesnik umije biti i nježniji. Zaljubio se je u neku odličnu ženu, koju zove presvijetlom i plemenitom, ali joj ne odaje ni krsnoga imena. Kao da je to tajna ljubav, za koju ne smije nitko znati do nje same. Vrijedno je, da se čuje ta mala pjesmica, koja odiše dubokim, plemenitim čuvstvom:

Ad per illustrem ac generosam N. N.
 si tibi quae primi scintilla supersit amoris,
 Pauca diu notae percipe scripta manus.
 Sic absens levibus te visere debeo chartis,
 Cum praesens vellem grandia multa loqui.
 O utinam atque utinam mihi lux suprema fuisset,
 Quae tibi me vidit dicere: Chara vale!
 Non ego deberem erebras sine funere mortes, —
 Cum primo coepi vivere et amare, — pati.

Kad je Pavo Ritter tu pjesmu ispjevao, nije više bio u svojoj drugoj domovini Kranjskoj, već na žalu sinjega mora, u rodnom gradu Senju. Prije svoga odlaska iz Kranjske bijaše se u Ljubljani upoznao s kranjskim plemićem Ivanom Krstiteljem Locatellijem, vršnjakom svojim po godinama i gospodarom grada »na Plavskom« ili »na Jesenicah (njem. Pleihofen) u gornjoj Kranjskoj.

Možda je to bio onaj isti Ivan Krst. Locatelli, koji je napisao djelo »De rebus meteorologicis«.

Ne zna se po dosadanoj gradnji, kad je Ritter ostavio Kranjsku; no bit će, da je to bilo god. 1678. ili na početku 1679. Putovao je pak kući preko senjske Rijeke. Iz Rijeke (de Vitaeo flumine) javlja svome prijatelju Ivanu Krst. Locatelliju, da je srećno i zdravo stigao na Rijeku, pa da će odanle sutra poći u svoj rodni grad Senj. Tu je odlučio dovršiti započete knjige, koje će djelo biti drago ilirskim (hrvatskim) pucima. Tu će nadalje ocu svome potanko pripovijedati, kako je s njime sklopio prijateljstvo, pa će vršeći običaj svoje domovine u njegovo zdravlje pune čaše slatkog vina iskapiti.

Huc salvus veni superum bonitate favente,
Cras adeunda mihi patria Sena manet;
Illic proposui coeptos finire libellos,
Illyricis gratum gentibus fiet opus.
Hic ego amicitiae tecum, vir inclite, pactae
Laudator coram patre fidelis ero;
Proque tua, patriae morem celebrando, salute
Litabo dulci pocula plena mero.

Takodjer iz Senja dopisuje Pavao Ritter na sve strane. Osobito mu je srcu prirastao Locatelli, kojega uvjerava, da ga ne bi mogao zaboraviti, kad bi se i sav potopio u rijeci Leti. Podjedno mu pripućuje, što se u Senju događa; kako je nedavno iz tamnice umaklo trideset Turaka, koji su zalud tražili, da ih puste kući. No mjesto tih bjegunaca dovedeni su u Senj novi sužnjevi; imade ih sedamdeset, tako da je grad prepunjen njima. Uopće se neprekidno u grad donosi plijena, tako da nema gotovo dana bez njega. Čini se, da je i sam Pavao Ritter sudjelovao kod četovanja senjskih junaka po susjednim turskim krajevima u Lici i Krbavi. Tako se čita u njegovoj »Kronici« za godinu 1679.: »Tri sto Senjanov drča u Liku pod Novi (Novigrad kod Gospića) prik Velebića; zavješe velik plin, niti s njim šetuvahu: konjanici se razštrkahu po selih i pod kule turske, a pišci niki kolo igrahu, a niki i spahu, doklam iz svih stran iztekoše Turci, naše prez reda potiraše, razbiše, plin oteše. Poginu totu od Senjanov 21, pade ih u sužanjstvo 8. Turak mrtvih osta 30, a 7 živih d o p e l j a s m o«. Baš po tom obliku glagolskom moglo bi se nagadjati, da je i sam Pavao ovaj put zamijenio pero svoje mačem.

U spomenutom pismu svojem Locatelliju javlja Ritter još i to,

da boravi svedjer u Senju, dok mu bude poći na put u Mletke (civis adhuc patria Senonum conversor in urbe, donec erit Venetias tempus adire vias). A malo zatim piše opet Ivanu Despotoviću mladjemu poslanicu, u kojoj kaže, zašto je nakanio putovati u Mletke. On je naime sastavio svoje slavenske (hrvatske) knjižice, pa ih želi sada u Mlecima štampom izdati. On piše doslovce:

Inde (Carnia) redux patriam nunc incolo littus et urbem,
 Post paucum Venetam tempus adire volens
 Compositos illic Slavno sermone libellos
 Vulgare est graphiceis nam mihi cura typis.
 Ipsæ, r. eique omnes, qui te ultro salutant,
 Vivimus incolumes propitiante Deo.

Vrijedno bi bilo ustanoviti, koje je hrvatske ili slavenske (ilir-ske) knjižice (libelli) napisao, pa ih je sada namjerio u Mlecima štampati. On sam ništa ne spominje, pa je slobodno nagadati. Sve se namiče misao, da je on već tada imao »Odiljenje Sigetskog« priredjeno, i da se je radilo o izdanju ovoga djela. Ta još god. 1676. pisao je opatu Tomi Hreljanoviću:

Sæpe tam n. meditor, modicis quo i viribus aptum
 Primula iam tandem Musa moveret opus?
 Incidit, heroas Patriæ conscribere laudes,
 Quæ Martis quondam dicta palestra fuit.
 Illas forte canam vel scribam voce soluta,
 In Patriam natos nam decet esse pios.

God. 1677. piše opet nekomu kranjskomu plemiću (ad d. Joan. Fridericum Dilanzi):

Si te Dalmaticæ delectent carmina linguæ,
 Hæc, Fridrice, tibi multa legenda dabo.

Ako se još uzme na um, da su ti »libelli «imali biti »gratum opus illyricis gentibus«, dakle miło djelo hrvatskomu narodu, nema sumnje, da se tu radi o »Odiljenju Sigetzkog«, koje sastoji od četiri knjige ili česti. A zašto je htio, da se štampa baš u Mlecima, a ne u Ljubljani, štajerskom Gracu, Beču ili gdje u Ugarskoj? Treba samo spomenuti, da je god. 1660. u Mlecima (pri Zamariji Turrinu) štampano u krasnoj opremi djelo grofa Petra Zrinskoga »Adrianskoga mora Sirena«, koju bijaše Ritter dobro proučio, pa da ga je želja vukla, da u istoj tiskari bude u svijet opremljeno njegovo djelo, koje je i po sadržaju i obradbi kao neki zaglavak Zrinijadi.

Bilo što mu drago, Pavao je Ritter zaista snovao putovati u Mletke. No da li je uistinu ondje i bio, i da li je što u pogledu štam-

panja svoga djela govorio, nije poznato. Možda nije uopće u Mletke ni pošao, jer su ga drugi od toga odvratili. Tako barem mogli bi se razumjeti stihovi njegovi u poslanici poočimu, barunu Wolfgangu Adamu Mordaxu:

*I am postquam Veneta sat sum disuasus ab urbe,
Me Slavos animus visere cogit agros,
Unde brevior distantia commodiorem
Ad te, praestabit, mittere scripta, modum.*

Godine 1680. dakle spremao se je Pavao Ritter opet u Slavoniju (današnju Hrvatsku) i Zagreb, pak se je radovao, da će biti manje udaljen od svoga poočima, kojemu će lakše šiljati svoje poslanice. Iz Zagreba bilo mu je takodjer zgodnije dolaziti u Kranjsku i Ljubljanu, gdje su imali štampom izaći prvi njegovi latinski spisi.

Djelce o plemićima Gušićima kolalo je dosad po svijetu u rukopisima, pa je valjda Ivan Sigismund Gušić zaželio, da bude štampano. Gušići su jamačno skupili i novac za taj posao. Ali prije trebalo je dobiti dozvolu od duhovne oblasti u Ljubljani, da se spis smije tiskati. I tako bi djelo predano za cenzuru. Tek 16. siječnja 1681. izdano bi odobrenje za tiskanje, nakon što je Ivan Krst. Kuglman, svećenik Isusove družbe i profesor moralne teologije u ljubljanskoj gimnaziji, spis pročitao i pismeno očitovao, da ne sadržava ništa, šta bi bilo protiv katoličke vjere i čudorednosti. Odobrenje je potpisao Franjo Josip Garzarolla de Garzarols-hofen, doktor bogoslovije i generalni vikar tadanjega ljubljanskoga biskupa Josipa Rabatte.

Štampano djelo imade ovaj napis: »Apographum ex Joanne Lucio, aliisque nonnullis approbatis historicis de comitibus Corbaviae, qui fuerunt ex genere Gussich. Collectum opera generosi Pauli Ritter de Segna, nobilis Croata, Labaci. Typis Joannis Baptistae Mayr, inclitorum statuum Carnioliae typographi. Anno 1681.

Značajno je, da je prvo štampano djelo Ritterovo historijskoga sadržaja. Knjižica je posvećena Ivanu Sigismundu Gušiću od Gušićgrada i Brloga, gospodinu u Pogancima, Rakovniku i Zaborštu, njegova posvećenoga cesarskoga i kraljevskoga veličanstva nekad vrhovnomu potkapitanu Senja i zapovjedniku primorske

krajine, a sada kapitanu pješadije u donjem kraju vojvodine Kranjske. U posveti u stihovima izlaže najprije pisac, kojima se djelima koristio pri izradjivanju spisa:

Lucius imprimis docuit, Rattkai que legentem,
 Et dignus Tkurocz, Bonfiniusque fide.
 Et qui Zriniadum describit clara duorum
 Author in italico Martia gesta libro;
 Et liber illyricis Adrianskoga mora Sirena
 Sriptus de Sigeth excidione metris.

Ritter dakle upotrebljavao je uz Lučićevo djelo takodjer Rattkajevu banologiju od domaćih povjesničara, nadalje ugarsku kroniku Ivana Turčanskoga (Thurocz, Thwroc) i za ono vrijeme glasovitu ugarsku historiju Antuna Bonfinija. Jamačno bijaše ta djela proučio ne samo radi svoje studije, nego i radi poznavanja hrvatske i ugarske prošlosti uopće. Suvise poslužio se je nekim talijanskim spisom o junačkim djelima dvaju Zrinskih (Vita et actioni del Conti Nicolo e Pietro Zrini), a napokon i »Adrianskoga mora Sirenom« od kneza Petra Zrinskoga. Uz ove izbrojene izvore razabire se, da se je služio još poveljama, pa i spisima ratnoga vijeća u štajerskom Gracu. Napokon obazirao se je i na narodnu predaju, naročito na narodne pjesme o knezu i banu Ivanu Karloviću, pače spominje i prva četiri stiha jedne narodne pjesme:

„Kuliko je u Licj gradova;
 Sedamdeset i sedam gradova:
 Ni divojke ni neviste mlade,
 Koju ni Karlović ljubio . . .

Zanimljivo je, što još dodaje o Ivanu Karloviću: »Joannes famosissimus Corbaviae comes, Karlovich a Carolo genitore apud Croatos dictus, quem ad fastigium trium regnorum bani seu proregis, Dalmatiae scilicet, Croatiae et Slavoniae, tum sago tum toga, cum etiam clarissimus aviticae gentis splendor evexerat, plurimus est in cantilenis patriae, et in choreis per omnes ferme Croatiae plagas quam frequentissime decantatur«.

Ritterov spis o Gušićima razdijeljen je na 14 poglavlja ili paragrafa. U prvom govori o župi Krbavi, u drugom o porijeklu Gušića i etimologiji njihova imena, tvrdeći po talijanskom životopiscu knezova Zrinskih i po Rattkaju, da su Gušići potekli od rimskoga plemstva (della casa Manlia e Torquata). U § 3.—10. prikazuje povijest krbavskih knezova Kurjakovića od plemena Gušić po Luciusu i po izvorima, koje je Lucius u svome djelu štampao

(primjerice Zadrana Pavla Pavlovića); § 11. govori o knezu Karlu II. Kurjakoviću po Ratkaju, a u § 12. o knezu Ivanu Karloviću po Ratkaju, bilješkama remetskih Pavlina in narodnoj predaji. U § 13. izlaže povijest petero braće Gušića (Jurja, Matije, Nikole, Krsta i Ivana) te spominje jednu ispravu od god. 1550., po kojoj su tada ti Gušići parnicu vodili protiv Nikole Zrinskoga i Stjepana Frankopana radi gradova Skrada i Grobnika. U istom poglavlju govori još posve u kratko, kako su se plemići Gušići nakon pada Krbave pod Turke preselili najprije u Gacku županiju (Gušića grad i Brlog), a odatle u Kranjsku, gdje i u njegovo vrijeme drže neke gradove, a uz to vrše časničke službe na hrvatskoj krajini. U 14. paragrafu napokon prikazuje junaštvo Andrije Gušića prigodom podsade Sigeta god. 1566., navodeći pri tom neka mjesta iz »Adrianskoga mora Sirene« od Petra Zrinskoga; napokon izbraja po spisima ratnoga vijeća u štajerskom Gracu sve Gušiče, koji su služili kao časnici na krajini, i to počevši od Krste Gušića god. 1574. sve do svojih suvremenika (Ivana Sigismunda i drugih).

Čitav spis o plemićima Gušićima pokazuje, da je Pavao Ritter već u ono vrijeme poznao glavna djela o povjesnici hrvatskoj i ugarskoj te da se je umio njima koristovati; suviše da je osim štampanih djela proučavao neštampane stvari po arhivima privatnih ljudi i javnih korporacija. Dakako da ni njemu nije bilo moguće dokazati, da su tadanji plemići Gušići izravni potomci nekadanjih krbavskih knezova, već da su samo od istoga plemena kao i rečeni knezovi. A da su zaista istoga plemena, dokazuje posve ispravno time, što imaju zajednički grb (okrunjenu gusku).¹

Iste godine, kad je izašlo djelce o Gušićima, dao je Ritter štampati još dvije svoje prigodne pjesme u jednoj knjižici. Potpuni napis toga spisa jest ovaj: »Vinculum ex Pindiis hortis, cum annexo pro novo anno xeneiolo, quo spectabilis, magnificus, ac admodum reverendus dominus dominus Alexander Ignatius Mikulich, liber baro de Brokunovez etc., archidiaconus cathedralis et canon(icus) ecclesiae Zagrabiensis die natali, divo

¹ U carskoj knjižnici u Beču čuva se spis »De comitibus Corbaviae, qui fuerunt de genere Gussich«, kojega prijepis ima arhiv jugoslavenske akademije (II. d. 176.) Taj spis podudara se u glavnim stvarima s Ritterovim djelcem, ali se u koje čemu od njega razilazi. Bit će, da je Ritterovo djelce poslije netko preradio i popunio. Možda sam Ritter.

Alexandro festiva, ligabatur a generoso Paulo Ritter de Segna, nobili Croata. Labaci, typis Joannis Baptistae Mayr, inclytorum statuum Carnioliae typographii, anno 1681.« (8 listova u 16-ni).

Kako već sam napis kaže, ove su pjesme prigodnice: prva ispjevana u proslavu imendana i rođendana, a druga čestitka k novoj godini. Pjesnik slavi Aleksandra Mikulića, baruna od Brokunovca, tada kancnika zagrebačkoga i arcidjakona prvostolne crkve. Po tadašnjem običaju služi se pjesnik svim mogućim pjesničkim igrarijama (acrosticon, programma — anagramma) i doskočicama, slaveći najkićenijim riječima svoga prijatelja, kojega prikazuje kao uzornoga svećenika, velikoga rodoljuba, vještoga govornika i osobitoga prijatelja vila (muza). Sve puste riječi; jedino su zanimljivi stihovi, po kojima se može nagadati, da su pjesnik i slavljeni kanonik nekad zajedno škole polazili i pjesništvom se bavili.

Naravno je, da je Pavao Ritter ovim i sličnim pjesmama tražio sklonost slavljenika. U Mikulića je odziva i našao, pa mu je to mnogo koristilo, kad je Mikulić poslije postao zagrebačkim biskupom. Ali štampanom pjesmom izašao je Ritter takodjer na glas po čitavoj domovini, te su se domala mnogi otimali, da ih jednakim načinom slavi i proslavi.

Godine 1681. bio je Pavao Ritter već poznat kao povjesničar i pjesnik tako u Kranjskoj kao i u Hrvatskoj i Slavoniji. Medjutim baš te godine desila se je njemu prigoda, da se pojavi i u javnom, političkom životu, pa da svoje ime razglasi po Ugarskoj i Austriji sve do prijestolja cara i kralja Leopolda I. Habsburgovca.

DR. FRAN MOHORIČ:

Opazke k slovenski pravniški terminologiji.

Viri:

1. Dr. Razlag: Slovenski Pravniki; Obrazec (1862.)
2. Dr. Razlag: Pravniki Slovenski, mesečnik 1870—1872.
3. Juridisch-politische Terminologie 1853 (Cigale).
4. Nemško-slov. pravna terminologija, Pravnikova (Dr. Ravnik).
5. Sodni obrazci.
6. Sket: (Janežič) Slov. slovnica X. izdaja.
7. Šuman: Slov. slovnica po Miklošičevi primerjalni.
8. Dr. Štrekelj: O Levčevem sl. pravopisu in njega kritikah.
9. Miklošič, Vergleichende Grammatik II. III. IV.
10. Gradivo, navajano tekom razprave.

I.

1. Potreba slovenske pravniške terminologije je tako stara kakor potreba sodnega poslovanja s slovenskim ljudstvom.

Oficialno je ta potreba pripoznana najmanje že z občim sodnim redom iz leta 1781, ki določa v § 165., da se imajo izpovedbe prič kolikor mogoče zapisovati s pričnimi lastnimi besedami, njih zapis dati priči sami v prečitanje ali pa se naj ji (kadar čitati ne zna), prebere.

2. Te predpise je ponovila okrožnica c. kr. notranjeavstrijskega nadsodišča v Celovcu 6. 7. 1848 za sodišča takratnega mariborskega in celjskega okrožja, naročivši tudi na željo strank brezplačne uradne slovenske prestave (odpravke) sodnih rešitev, in končno

3. jih je razširila naredba pravosodnega ministrstva na nadsodišča v Gradcu in Trstu glasom uradne izjave v avstrijskem državnem zboru dne 17. 3. 1862 z ukazom, da se imajo z izključno slovenskimi strankami (obdolženci, pričami) zapiski sestavljati v slovenščini in se morajo tudi slovenske vloge reševati slovenski.

4. Naredba pravosodnega ministrstva z dne 25. 6. 1883 št. 9250 nalaga državnemu nadpravništvu v Gradcu natančno izvedbo naredbe 15. 3. 1863 in vsem državnopravnim uradnikom, da skrbijo za toliko usposobljenost v znanju slovenščine, da morejo obtožnice zoper slovenski govoreče (slovenisch redende) od dosihmal sestavljati v slovenščini, tudi staviti pri razpravah slo-

venske predloge in končne govore govoriti, (Plaidoyers halten) vselej, kadar gre za obtožence, ki se poslužujejo slovenskega zagonora. Novejše naredbe se tukaj opuste.

5. Leta 1849 se je izdal ukaz za izdajo zakonikov v jezikih vseh avstrijskih narodnosti, in s tem je bila potreba slovenske pravniške terminologije z enako potrebo pri drugih narodih stopnjevana do viška. Za avstrijske Jugoslovane je bila sklicana posebna komisija in po daljnih križih in težavah je zagledala beli dan v c. kr. dvorni in državni tiskarni na Dunaju: nemško - hrvatsko - srbsko - slovensko juridično-politična terminologija leta 1853.¹⁾ od ktere se je

6. iz povdarjanih razlogov nujnosti odcepila — Pravnikova-Babnikova samoslovenska terminologija, ki je pa kmalo pošla, in sedaj trka potreba nove pravniške terminologije zopet nujno na vrata.

Vendar so se potrebe za zopetno jednoto izdajo hrvatsko-srbsko-slovenske pravniške terminologije v toliki meri pomnožile — zlasti odkar prinašata Mjesečnik in Pravnik hrvatske in slovenske prispevke, odkar uraduje tržaško nadsodišče s podrejenimi sodišči v slovenskem in hrvatskem jeziku, da je v bližnji bodočnosti taka izdaja neizogibna. Dal bog, da se najdejo možje za tako delo in da je tudi vsestransko zadovoljivo rešijo.²⁾

7. Vkljub Cigaletovi terminologiji se je razvijal slovenski pravniški jezik po svoje, časih po divji poti naprej.

a) Mladi slovenski pravnik ne pride prej do potrebe in možnosti poznanja slovenske pravniške terminologije, nego kadar je po nemških izpitih naenkrat vržen in medias res — v slovensko uradovanje. Zato si pomaga, kakor si more, in si je zlasti moral samostojno pomagati v polpreteklih časih, ko je prišel med same nemške uradnike, ki se za slovensko uradovanje niso zavzemali.

b) Začetna pravniška književnost je sicer imela Cigaletovo

¹⁾ S kako nestrpnostjo in s kakim navdušenjem so takrat pričakovali Slovenci pravniške terminologije, kaže klic slovenske Čebele v Celju 1850/8: Kje je slovenska pravniška terminologija? »Slovenski jezikoslovci, ki so bili v Beč poklicani sestavljat pravniške terminologije za vse Slavjane, so menda že zdavna izgotovili svoj posel. Pričakovali smo jo vsak dan . . . pa še ni sluha ne duha o nji. Splačalo bi se gotovo, izdati jo, ker smo prepričani, da bi si jo omislil vsak uradnik na Slovenskem . . .

²⁾ Tako delo bi se dalo izvršiti z gnotno pomočjo prizadetih dežel, zlasti tudi dežele Kranjske.

terminologijo. Žnjo je pričel dokaj ugodno dr. Razlag v slovenskem Pravniku (obrazci in navodila) 1862 in potem v treh letnikih mesečnika (Pravnik Slovenski 1870, 1871, 1872). Za njim pa je nastala skoraj za celo desetletje večja tema, nego je bila prej. Nastajale so pa vedno nove potrebe in cvela je divja raba pravniškega jezika v vsej bujnosti in cvete še naprej, ker pravniškega jezika neuki novinci naletavajo na »divjo prakso« in se je tako nalezejo, da ne pridejo vse žive dni iz žnje, ako se te stroke ne poprimejo z izredno ljubeznijo in samostojnim trudom. Nekaj jim že pomaga pravniško glasilo (ako se ga sploh poslužujejo), ki je pa v jezikovnem oziru v marsičem zanemarjeno.

c) Tako je še v sedanjih časih mladi slovenski jurist pri slovenskem uradovanju predvsem navezan na se in na jezikovno nedostatne, mnogokrat prav čudne obzre. V hipni potrebi rabi prvo pomujajočo se mu besedo, ki zadostuje ravno in jedva v konkretnem slučaju, ki je pa čestokrat iz splošnega vidika pogrešena. Pri tem je nova pravna tvarina mnogih zakonov bujno prerasla Babnikovo terminologijo in ostane mlademu pravniku še slovenska izdaja zakonov, ki je pa tudi v mnogih ozirih nedostatna, kar se bo ob priliki pokazalo v nekterih izgledih.

Tako se je v divjem zarastku pojavil izraz: »zakonila« za zakonite določbe in nešteto drugih zlasti z obrazilom: »lo«, ki se uporablja na vseh koncih in krajih: dovolila, izrecila, iztrebila itd. brez pravega prevdarka.

8. Besedni zaklad naše pravne terminologije je torej nastal brez preglednosti, največ v vsakdanji potrebi, ki je rodila besedo, kakor jo je potrebovala od slučaja do slučaja. Ali je pa tudi beseda bila iz višjega vidika splošnosti prava, na to se seveda slučajna potreba in raba ni mogla ozirati. Terminologija pa mora stati na višjem vidiku splošnosti in kolikor možno skrbeti za pravilno rabo posameznih rekel. Kakor se bo še pozneje videlo, nam rabijo čestokrat iste besede ali tvorbe in izvedbe istih korenov in debel z različnimi končnicami in priponkami za isti pojem. Na jedni strani je treba torej razlikovanja, na drugi izjednačenja. Zlasti bo treba staviti po možnosti na prvo mesto rekla, ki so v rabi vsem Jugoslovanom ali tudi ostalim Slovanom, in je zastaviti pot nadaljemu nepotrebnemu osamljevanju. Kolikor možno ujedinstvena terminologija pa ne sme ostati sama, ona mora dobiti svojo veljavo v sodnih obrazcih. Po-

men sodnih obrazcev za sodno rabo ni bil nikoli tako velik in potreba sodnih obrazcev ni bila nikoli tako ogromna, kakor je postala za veljave novih zakonov, ter se še dan na dan razširja. Glavna potreba je, da se prirede vse knjige obrazcev v vseh avstrijskih slovanskih jezikih, po kolikor mogoče jednotnih terminih. Še le na takem stališču bo imela terminologija vsakega slovanskega naroda in vseh skupaj svojo pravo in trajno veljavo, in izvedena v knjigi obrazcev, bo imela — ne samo za dejansko sodno, odvetniško in notarsko rabo, ampak tudi za vse naraščajoče pravništvo, že za naše vseučilišnike, ki se še le pozno začnejo baviti s pravno terminologijo in postajajo plen najhujšim barbarizmom — svoj vzgojevalni in strokovni pomen.

Za jedinstveno terminologijo so pred vsem poklicani naši uradni prevajalci zakonov, ki se pa, kakor vse kaže, niti medsebojno ne poznajo, kamoli da bi hodili pri prevajanju zakonov sporazumno jedinstveno pot. Naši prevodi zakonov nastajajo kar hipoma z narekovanjem na stroj in so mnogokrat naravnost pomilovanja vredni. Če pri tem prevajalec še sam ni pravnik in mu je težko pogoditi pomen pravniškega termina, so težkoče čestokrat nepremagljive.¹⁾ Po odhodu dr. Štreklja smo Slovenci dobili novega urednika za slovenski prevod in izdajo zakonov. Toda prišel je na Dunaj urednik zadnje naše terminologije dr. Babnik. Pri osebнем in uradnem potrebnem stiku in sodelovanju bi naša izdaja zakonov lahko bila boljša. Toda pozivanca imata vsak svoj različni posel in različna pota in tako na kako sodelovanje ni misliti. Kar se pa tiče ročnega prirejanja naših zakonov, je stvar zopet prepuščena uredniku-izdajatelju samemu, ki najde zakon že preveden in se prevoda ne upa ali ga ne more popravljati razun morda naravnih robotih napak. To se kaže tudi pri najboljši taki izdaji, na primer tudi pri izdaji Kavčnikovega izvršbenega reda, in po starem potu ni pričakovatiboljšanja. Moral bi se sestaviti poseben terminologijski odsek v domovini, ktereга člani bi se skrbno izbrali iz samih jezikovno večjih književnikov-pravnikov in prvih filologov, in ktereга

¹⁾ Slovenski prestavi rabi na primer za izraz: Börse-Geschäfte; borzna opravila, in za: börsenmässige Geschäfte istoako izraz: borzna opravila (mesto: borznolika); za izraz: Einzelrichter — p samezni sodnik, kar znači pač: einzelner, einzelne Richter aus mehreren, nikoli pa ne Einzelrichter, ki je — samosodnik, posamni sodnik, — to je: sodnik posamnik (ne posameznik) itd.

član bi bil zlasti urednik slovenske oziroma dotične slovanske izdaje zakonov sam, in kterega člani bi bili za nas deloma iz ljubljanskega (graškega), pa tudi tržaškega (nadsodnega) okrožja, za Hrvate pa iz zagrebškega, tržaškega, zaderskega in dubrovnškega okrožja.

Knjiga jednotno urejenih obrazcev, kolikega pomena bi imela za posamezne slovanske narode; vsak češki, hrvatski, poljski, rusinski obrazec — in dejanski spis ni brez nadaljnega komentarja razumel vsak, kolikaj v književnosti izveden Slovenec, Hrvat, Srb itd. in obratno. Našim pravnikom, studujočim na slovanskih univerzah bi bila knjiga obrazcev naravnost zlata vreden navodnik in pomagač pri učenju pravniške stroke v domačem in zlasti tudi v enem sorodnih jezikov. Na taki podlagi bi domača slovanska pravniška veđa zlasti v jezikovnem medsebojnem oziru prebila izlahka premnoge težave: pravnikom bi bili mnogo olajšani izpiti v onem jeziku in pristopni strokovni listi. Uredniki zakonov bi imeli na razpolago pregled terminologije v sorodnih jezikih in zlati dobi vsaj domačega slovanskega pravnštva bi bila vrata odprta na stežaj.

II.

Pričujoče opazke naj opozarjajo na nektere najvažnejše pojave, v katerih vlada precejšnja zmeda in se je bati, da v jednako bujni meri traja naprej in se še bujnejše razvija. Pred vsem sta dve točki, ki potrebujeta vsestranske pozornosti.

1. V prvi vrsti je polagati važnost na pravilno rabo obstoječih in pravilno tvorbo na novo nastajajočih izrazov za imena činiteljstva: *nomina agentis, actoris*.

2. v drugi vrsti pa ne gre nič manjša ali je potrebna celo še večja pozornost glede rabe činitvenih imen, (*nomina agendi, actionis*); obojestranski izrazi se namreč rabijo tako pogosto v vsakdanji rabi, da je njih število naravnost izobilno, in je torej v mnogih ozirih in mnogokrat dana priložnost, kreniti na nepravo stransko pot.

Oglejmo si najprej činiteljska imena (*nomina agentis, actoris*.)

1. V primeru, navedenem iz rabsodbe tržaškega deželnega sodišča v članku: »Opazke k slovenskemu pravnemu jeziku« nahačamo na pr. tužitelj — tuženik; pri nas pa: tožnik in toženec (v slov. Pravniku, čestokrat po zaslugi novih poduredni-

kov: »t o ž e n i« povsem hlapčevsko po nemškem: der Beklagte, treba bi samo še bilo: »t o ž n i« in toženi, (kar se morda tudi dogaja), pa bi bila — kolobocija popolna; sicer pa bi se pri našem oglušenem »uradnem« jeziku po večini pisalo tudi tožni, ako bi v nemškem stalo ne samo: Der Beklagte, ampak tudi: der Klagen- gende.

2. V najnovejšem času je v strojepisnih obrazcih prišla v rabo nova označba strank: die klagende Partei. — Die klagende Partei, kar slovenski obrazi po nepotrebnem slovenijo: tožeča (ne tožna) stranka in tožena stranka.

Nemški obrazec se je moraj poslužiti deležnika sedanjega časa, ker drugače ni mogel označiti strank je d n a k o m e r n o.

V slovenščini pa ni bilo treba tožeče stranke, ker nam služi: tožitelj-(i c a), — tožen-e c (k a). Zanimivo in pomenljivo pa je na vsak način, da se slovenski obrazec, ki se krčevito drži vselej in povsod: t o ž n i k a, v strojepisni izdaji n e glasi: t o ž n a stranka; in vse pozornosti je vredno, da se strojepisna izdaja obrazca na noben način ni mogla poprijeti izraza: tožna stranka, kakor bi to zahtevala neizprosna doslednost.¹⁾

S tako doslednostjo bi vsaj neizprosno prišlo na dan, da t o ž n a stranka zasluži t o ž n i g r o š.²⁾

Iz tega naj se presoja, ali je tvorba tožnik res pravilna tvorba činitelja. V narodni govoricci ima: tožnik — sramotilen pomen, in znači onega, ki hodi drugih tožit, ki rad toži, ovaja, torej tožljivec-ovaduh, ki za svoj posej dobiva tožni groš.

3. In sedaj si oglejmo besedo tožnik po svoji tvorbi. Pri besedotvorju nam je paziti na izkorenske in izdebelske, v obojih primerih zopet na izglagolske in izimenske tvorbe.

a) Slovnica nas uči, da se pripona —ik pritika pred vsem p r i d e v n i k o m na en: dolžen — dolžnik, bolen — bolnik, duhoven — duhovnik; poten — potnik, župen — župnik, upen — upnik. (Sket (X.) str. 126; Šuman Mikl. 242, glej pod III.) Jasno je torej, da te tvorbe niso sposobne za konkretna činiteljska imena. Za činiteljska imena so namreč pred vsem poklicane izglagolske tvorbe; kajti glagol vsebuje činitve,

¹⁾ Sam nikoli ne pišem: tožnik ampak tožitelj, toda Pravniki in poduredniki mi ga brez usmiljenja preobračajo v tožnika.

²⁾ Primerjaj narodni očitek: Tožni groš, raztrgan koš, pada repa vuu...!

zato je poklican tudi za tvorbe činiteljev.

b) Toda pred daljnimi izvajami je treba še pripomniti, da se priponka — ik pritika tudi trpnemu deležniku: mučen-ik, jetnik, poslanik, — ki že iz tega razloga ne morejo biti činiteljska imena; primerjaj namreč: — mučen-ec; — poslan-ec, hrvatski: tužen-ik, in naš: tožen-ec; in sedaj primerjajmo razporedje: tožnik (naš); tuženik (hrv.) in takoj se nam pokaže neumestnost našega termina: tožnik.

Pregledno nam torej kaže pomen tvoreb na -ik, stanje (habitus) posameznika, ne njih dejanje (bolnik, župnik) in še le v nadaljnem iz stanja izvajanem prenešenem pomenu nam kažejo te tvorbe, v kakem stanju in nehanju je posebljenec; stanje je pasivnost dejanja in še le v prenešenem pomenu izhaja iz njega ozir na dejanje. Beseda stotnik izraža samo pomen sprednika v stotnji in še le v daljnem izvajanem, prenešenem oziru moremo misliti na to, kak poklic imata stotnik ali župnik. Stanje (habitus) in zvanje (poklic) sta si v sorodu kakor vzrok in učinek, zvanje (poklic) je posledica stanja (habitus). Govornik prvotno ne pomenja človeka, ki pravkar govori, ampak onega, ki se je govoru priučil, ki zna dobro govoriti (govoren), in ki mu je govorništvo poklic (rethor fit.)

Popolnoma kriva je torej pot, prisojevati tvorbam na — ik pomen činiteljstva kot glavni ali celo prvotni pomen, in dobivati činiteljske tvorbe iz te priponke v določeni stroki. Za stroko so marveč činiteljske tvorbe na -ik malokdaj umestne in dopustne le nadomestno, kadar ni boljših.

R o k o d e l c a navadno označujemo po glavnem ali vsaj najvažnejšem predmetu njegovega poklica: češ. truhlař — pri nas: škričar (se nahaja še v imenih); ruski: stolar; enako: mřar, hlebar (ki dela hlebe) in vsled odbrušenega »h« (hrřen = rřen; Hrřenjak: Rřenjak) v imenih — Lebar (na murskem polju za prvotno: Hlebar); P r e l o v e c: divji lovec...; stolar, mizar; — z a m i m i v o: Čol-nik; primerjaj r u s k o: p l o t - n i k (tesar), kterega znatni poklic je tudi naprava plotov...; b u l o č n i k, ki vsled svojega poklica izdeluje (ni treba sam osebno) bulky in krendely, melbnik, — mlinar, melbnica = mlin; hlebnik (hlebar) = pek; z a p o ž n i k, čevljar itd.) vse zgolj po stanu in zvanju.¹⁾

¹⁾ Podstava je: m o j s t e r, od tod činiteljstvo: plotni, mlinski... m jster.

Stan in zvanje »tožnika« bi imel prav za prav odvetnik in državni pravdnik, in vendar njega ne označujemo po tem abstraktnem poklicu in zvanju (tožnika in obtožnika) ampak mislimo, da on vselej k o n k r e t n o toži (ne iz lastnega nagiba in poklica, on sam ne išče tožbà); ruski: iztec, kadar kdo zahteva vsakokrat posebej njegovo pomoč, — za to je le v konkretnem slučaju odvetnik tožitelj in državni pravnik obtožitelj. Ni nam torej treba: »obtoževalca« in celo obtožnika, ampak samo konkretnega (jedenkratnega, posebej v vsakem slučaju v poštev prišlega: obtoževalca = pač obtoževatelja, (čemu izpreminjava: obtožitelj-obtoževalec?), in še manj nam je treba obtožnika, ker nam je treba samo označbe konkretnega činiteljstva tožitelja za vsakokrat posebej. Tudi ni, da bi brez posebnega razloga premenjavali: naroč it e l j, naročevalec, naročnik; (zakaj ne: naročilec — naročeval e c, — naroč it e l j, naročev a t e l j?) V tem oziru torej Babnikova terminologija (v svojem predgovoru) ne razločuje zadostno, in je dala povod krivemu razumevanju in mešanju. Naročevalec je stalni odjemalec, ki vedno, stalno naroča pri jedni tvrdki; tožitelj, obtožitelj je vsakokratni tožitelj, in obtožitelj; tožitelja po poklicu (iz lastnega nagiba = tožnika) ni. In ravno to dejstvo je vpoštevati v prvi vrsti pri tvorbi ali izberi imen konkretnega činiteljstva. Sedaj je pač jasno, da imamo pravilno pisati: tož it e l j in ne: tožnik. S tožnikom smo zabredli na stransko pot pred vsem ostalim avstrijsko-slovanskim svetom — povsem nepotrebno, in je skrajni čas, da se vrnemo nazaj k tožitelju. Kakor bi bilo za Hrvate nemogoče: tužnik — tuženik, tako je tudi neumesten: tožnik — za nas; tožitelj pa je pravilen za vse, ki niso: žalobci in isteci.

4. Tudi sodnik je jednako izveden iz pridevnika soden (sodni dan), — sodnik sodnega dneva, — le po poklicu, stanju in zvanju in še le v prenešenem pomenu pride do značbe konkretnega činiteljstva. Za to je možno razločevati sodnika = zgolj sodnega uradnika, potem sodnega upravitelja (upravnika) in razlikovati: sodnik: soditelj, razsojevalec, (razsodilec, razsojevalec). Zelo neroden je izraz: razsodnik, kajti razsodnikov po poklicu ni, treba jih vedno ad hoc voliti ali imenovati; za to pravilno: razsoditelj za označbo konkretnega činiteljstva.

Tudi v sodniku¹⁾ smo Slovenci po nepotrebem zavili na stransko pot pred vsemi drugimi Slovani, ki imajo logično pravilni izraz: sodec (sudac, soudee, prim.: sodja ...) Poleg razlike izgla-golske, izimenske — so tvorbe na »telj« tudi prvotne, one na -ik drugotne in se tej razliki pridružujejo vse tozadevne različne po-sledice.

5. Da samo še opozarjamo na jeden izgled, naj navajamo hr-vatski izraz: o-vrha (po-vrha); Hrvati niso izvajali činiteljskega imena: ovršnik (primerjaj: površnik, savršnik), ampak so vzeli rajši nemško prestavo: ovrhovoditelj (Exekutionsführer), ker se jim je zdelo: ovršitelj menda prenenavadno, čeprav nimajo ovršenika. Toda že v Mjesečniku 1911 je izvajal dr. Milan Gru-ber, da bi se moral glasiti terminus: izvršba (kakor v slo-venščini) in izvršitelj, kterege Slov. Pravnik v novejšem času trdovratno zametuje. Za Hrvate bo ob uvedbi novega ci-vilnopravnega reda (k izvestiteljevi osnovi gradjanskega postup-nika), da se tudi pri njih utrdi ta terminus pravilno.

Za avstrijske Slované je uplival novi civilnopravdni red v tem oziru razdaljevalno, med drugim je prinesel Slovencem po-ganjajočega, izterjajočega — in naposled: zahtevajočega upnika, kakor da že izvensodno terjajoči upnik ne bi bil: zahtevajoči upnik; Hrvatom: tjerajučega vjerovnika, Čehom: vymahajicijho veřitelja. Če si puristična težnja v nemščini ni mogla pomagati drugače, nego da je ustvarila povsem neumestna termina (be-treibender Gläubiger (saj je vendar upnik »terjajoč in plačilo-poganjajoč« že z opominom pred tožbo; in: Verpflichteter, — če-prav je dolžnik zavezanec že od prvega trenutka obstoječe za-sebnopravne zaveze). Zato so tudi nekteri nemški književniki (Canstein, Schrutka), rajši ostali pri kratkem in točnem: Exe-quent, Exekut, zlasti, ker je ostal terminus: Exekution. Slovani povsem lahko ostanemo pri kratkem izrazu: izvršitelj — izvrše-nec (izvršenik); in nam ni posnemati po nepotrebem vsake no-voskovane neumestnosti v nemščini, ne glede na dejstvo, da je treba rabiti dve nerodni besedi za jeden pojem.

6. Še en vzgled naj še omenim. Z dnem 21. 9. 1869 št. 150 se je razglasil okvirni zakon o predpogojih izvršljivosti za poravnave,

¹⁾ Primerjaj: Küzmez Stevan: Novi zakon: sodec, ludomorec, zape-lavec, poslušavec, prestoplavec, skalivec, skušavec, odavec, nazvišćavec, zdržavec, lažec i. t. d.

sklenjene pred občinskimi zaupniki. Slovenskega prevoda tega zakona nisem mogel zaslediti, moje poizvedbe drugod in pri dežel-nem odboru Kranjskem so imele nedostaten uspeh, češ da tega zakona v slovenskem prevodu ni.

Podrobne izvedbe tega okvirnega zakona so prepuščene de-želni zborom.

Tak izvedeni zakon je izšel za vojvodino Kranjsko z dnem 11. 5. 1873 št. 24 dež. z. Zakon se imenuje sam: zakon (»postava«) o »p o s r e d o v a l s t v i h«; novi dopolnitveni okvirni zakon 27. 2. 1907 št. 59 l. drž. z. se naziva zakonom o »p o s r e d n i š t v i h«, in deželni izvedeni zakon 27. 9. 1911 št. 45 l. dež. z. zakonom o p o s r e d o v a l n i h uradih. To je pestrost, ki je možna samo pri nas. Kako je ravnati v tem slučaju? Nemški izraz se glasi: Ver-mittlungsamt, in prevod: posredovalni urad (ne mara za službe, ali za izseljevanje?); hotel je biti pač boljši od posredovalstva. Temeljna beseda je samostalnik (ne glagol, — na to je paziti pred vsem; — samostalnik: sreda, — pridevnik sreden, in po vzgledu — duhoven — duhovnik; sredin — srednik, (mož) posrednik, ka-kor od: čreda — čreden — črednik. — Zato torej pravilno: po-srednik, posredništvo in posredniški. S posrednikom pa ni izre-čeno činiteljstvo v vsakem posameznem slučaju, ampak splošno zvanje in nehanje vsakega posrednika v celem obsegu njegovega delokroga ad hoc; zato imamo razmerje: posrednik X je bil po-sredovatelj v tem in tem slučaju.¹⁾ V en koš pa se oboje ne da metati. Žal da nimam pri roki gradiva za tozadevne hrvatske ter-mine, ktere je seveda presojevati po istem razmerju. Če se spo-minjam Gruberjevega izraza: upravljac²⁾ za upravnik, bi morda posrednik prijal tudi hrvaščini.

III.

Zaradi preglednosti naj razvrstimo nastopno stvarino in jo osredotočimo na dve glavni točki, namreč na tvorbe č i n i t e l j s k i h (nomina agentis, actoris) in č i n i t v e n i h i m e n (nomina agendi actionis), kajti v teh točkah je naša pravna terminologija najmanj točna, najmanj predelana in najmanj zanesljiva. Za tvorbe č i n i t e l j s k i h i m e n (imen činitelja) nam služijo razne priponke:

¹⁾ Mesečnik 1911.

²⁾ Glagola: sredim, srediti nimamo, zato tudi izvedba: sreditelj ni rabna, zlasti ne: posreditelj. K ů z m i e z: poglavlNIK.

1. Priponka ar (Miklošič arj): tesar, zidar, vratar, boljar — to so čiste činiteljske tvorbe, vendar značijo že stanje in zvanje činitelja.

2. Priponka telj (Mikl. 175) prvotna tvorba, znači neposredno činiteljstvo, izraža činiteljstvo najostreje, v novi slovenščini ni najgostejša: reditelj, činitelj, častitelj, spasitelj, prijatelj, pisatelj, učitelj, tožitelj, izvršitelj, obtožitelj, predlagatelj, upravitelj (nasproti upravnik); menda najbolj pripravna priponka za tvorbo pravnih činiteljev, tembolj, ker služi v obili meri vsi ostali slovanščini.

3. Priponka: v (Mikl. str. 143): sodja, vodja; redke, največ stare tvorbe: učitelj-vodja nasproti: voditelj, vodja zemljiške knjige.

4. Neposredne činiteljske tvorbe daje priponka: ec; tvori po Miklošiču v prvotni tvorbi imena činiteljev (redkokdaj čina), čisto je manjšalnica: lovec, kupec, jezdec, godec, borec, delavec, igralec, plesalec..., zlasti ini slovanščini rabi: sodec, (češki sudce, žalobce); te tvorbe pravnih činiteljev so redke.

5. Priponka: ik, največ drugotvorna; kot prvotvorna tvori nekatera imena činiteljev (pravih), toda ne več pri nas, v ruščini: iščik (istec = actor), pevnik, vabik; v češčini: slavik.

Mnogo tvoreb nahajamo v drugotni tvorbi, ne v glagolski, ampak, kar je na ves glas povdarjati, v i z i m e n s k i. Zato pri teh tvorbah ne more biti govora o neposrednem činiteljstvu, ampak le v daljnem, izvedenem in izvajanem pomenu: župen, župna, (cerkev), župno, župnik (župni upravitelj); tvorba iz pridevnika kaže na lastnost, torej nekaj stalnega, trajnega (habitus), namreč stanje in zvanje činitelja. Lastnostni, izraženi po pridevniku — kot pridevku treba dodati še glavno besedo-samostalnik, katerega pojasnuje. Kakšni upravitelj? — odgovor: župni, davčni upravitelj, — upravitelj-župnik, po stopnjevanju pridevka-podrednika v pridevnik (prilastek) in odpadku glavnega samostalnika — (samostojno): župnik, osobito: župni, predstojni upravitelj, — župnik predstojnik, — župnik itd.; enako: bolni mož, bolnik, duhovni gospod — duhovnik; strojni mojster — strojnik nasproti: strojec, strojar, črednik, po-srednik, tožni mož — tožnik, sodnik; ruski: plotni, zapožni, buložni mojster, — plotnik, zapožnik, buložnik, melnik itd.; pri nas zlasti: mašnik; mašni duhovnik, ki ume in sme brati mašo. Iz teh primerov je že razvidno, da ta priponka

ni pripravna tvoriti neposredna in prava činiteljstva. Prava činiteljstva moremo tvoriti samo iz glagolske in nikdar ne iz imenske tvorbe. Prave tvorbe činiteljev ne morejo nikoli pomenjati predmeta, orodja, izimenska pa lahko: vetrni mlin — vetrnik, jetrnik, mernik ...

Zlasti se nam to kaže pri primerjanju tvorbe na — telj in ik: tožitelj — tožnik; reditelj — rednik; soditelj — sodnik; oziroma — sodnik — soditelj (razsojevatelj, razsojevalec), kjer je soditelj prilastek sodniku — species ad genus.

Neposredno — vsakokratno samostojno činiteljstvo lahko izrazimo s tvorbo — telj, nikoli ne z ono na ik. Zato pomeni tožitelj — vsakokratnega, v posameznem slučaju nastopajočega tožitelja; tožnik pa znači lastnost, stan, zvanje (v slabem pomenu celo) moža, ki se vedno peča s tožbami, ki je vedno v tožbah, — tožni mož, ki zato po narodnem pregovoru dobiva — tožni groš (... raztrgan koš, pade repa vun). Logično in dogmatično bi tak naziv pristojal odvetniku in državnemu pravdniku, ker je pa vendar le obtožitelj in ne obtožnik; on mora vsakokrat posebej obtožiti, kadar zahteva slučaj, to je njegova vsakokratna dolžnost, pa ne manija. Tudi odvetnik ne toži iz (slabe) manije, marveč na vsakokratno prošnjo in nastopa in ima pri tem nastopati častno v smislu določbe zakona, za to on ne more in ne sme biti — tožnik = tožljivec, pač pa tožitelj, kadar iztožuje v svoji zadevi. Zato imamo roditelja in ne rodnika, miritelja in ne mirnika, nasproti pa skrbnika in ne skrbitelja, ker mora skrbeti za vse zadeve skrbništva in ne za posamezne; oskrbitelj posameznega posla, ne oskrbnik.

Cigaletova terminologija ima tožnik, za njim tudi Babnikova; Cigaletova, čeprav stoji slovenski tožnik za srbohrvatskim tužiteljem, pri čem imajo Hrvati: tužnik — toženec; slovenski Pravniki zlasti za ere novih podurednikov: toženi (s posebno priljubljenostjo); po tem potu pridemo tako daleč, da bo naš Pravniki še pisal: tožni toženi. Razlagov¹⁾ Pravniki Slovenski je pisal po Cigaletovi terminologiji: tožnik, pa tudi tožitelj (1871 stran 82, 83, 84: tožiteljica; 85, 86, 87 tožitelj (D. T.) Poznejši slovenski Pravniki časih pretežno: tožitelj. Kolikor je meni znano, teži uredništvo Slovenskega Pravnika za tem, da se kolikor možno pril-

¹⁾ Slovenski Pravniki 1862 stran 5: naredba visokega pravosodnega popečiteljstva. Kuzmics: zagovoritelj.

goduje debesedju zakona, toda naši prevodi zakonov so sila nedostatni in zato tozadevno Pravnikovo ravnanje neumestno. V rabi je pri nas: upravnik, upravitelj; prisilni upravnik, državno-pravdni upravitelj, davčni nadupravitelj, upravnik (skrbnik), ki ima opravljati vse posle upravištva; državno-pravdni upravitelj upravlja svoj posel v vsakem posebnem slučaju, davčni upravitelj upravlja samo posebne posle svojega obširnega posebnega delokroga, torej — kolikor toliko pravilno razmerje abstraktnosti in konkretnosti. Iz tega sledi, da je za pravno terminologijo za nas sprejemljiv samo konkretni, vsakokratni častno pravico iščoči tožitelj, — in ne abstraktni slaboglasni tožnik = tožljivec.

6. Priponka ač (ak-ja) v drugotnih tvorbah: bradač, glavač (pasivnost, lastnost), brusač — z znakom obilnosti ali preobilnosti: nasprotno prvotno iz glagolsko: c ... baha-č, spajač, brač, berač, krojač, orač, pokrivač, plavač, (v dobrem in slabem pomenu), hrvatsko: pripovedač, upravljač.

Nauk Babnikove terminologije, da nam dobro rabi obtožnik za obtožitelj in obtoževalec v svoji splošnosti ni zanesljiv in ne posnemljiv.

IV.

1. Splošnosti.

Drugo glavno in veleobsežno poglavje v pravni terminologiji, pa tudi eno najtežavnejših je pravilna raba in pravilna tvorba imen činitve (nomina agendi, actionis). Seveda kakor marsiktero drugo, je tudi zlasti to polje iz posebnega stališča pravne terminologije pri nas neobdelano. Poseči je torej v prvi vrsti nazaj na Miklošiča in pri njem iskati pravice za kolikor možno pragmatično rešitev. Odlomki se nahajajo tudi pri Štreklju, ki se v prvi vrsti istotako poziva na Miklošiča. Žal da se je Štrekelj samo ob posebni priliki bavil z nekaterimi posebnostmi in ne v celem obsegu in iz splošnega vidika. Kakor se bo poznej razvidelo so glagolniki nedovršnikov in dovršnikov v Cigaletovi pravniški terminologiji rabljeni v jako izdatni meri, in gotovo ne na kvar smiselne jasnosti.

a) Babnikova terminologija prav nerada vidi tvorbe samostalnikov-glagolnikov zlasti dovršnikov: dovoljenje, razžaljenje, zastaranje, prepričanje, »ki so jezikoslovcem trn v peti«. Posledica tega nauka je, da se sedaj takih glagolnikov, tudi kjer so že dosegli svojo popolno državlansko pravico, naši pravniki

ogibljejo brez potrebe in nas mučijo s tvorbari s priponko — i lo tudi tam, kjer: »ne suje in ne dojde«. Tudi tukaj je treba enkrat za vselej popolne jasnosti in določenega reda. Za enkrat naj se opozarja le-to: Poskusite nadomestiti izraz: Marijino oznanenje z: Marijinim oznanilom, pa se občuti nasprotje. Ta naloga se ne dá rešiti kar v en dan; za njeno razrešitev je treba znati že kaj več, nego ve naša vsakdanjost. Naši najnovejši spasilci si z največjo lahkoto in brezbriznostjo pomagajo s tem, da pišejo in dajo... »izrecilo dovolila«. (Feierliche Erklärung der Einwilligung.) in v tem smislu naprej.

V tem oziru je predvsem opozarjati, da Rus brez škode in izpodtikanja rabi tudi glagolnik dovršnikov.

b) Janežičeva - Šketova slovnica uči, da večinoma rabimo glagolnike od nedovršnih, redkeje od dovršnih glagolov. V obče se slovenščina upira rabi glagolnikov ter jih rajši nadomestuje s celimi stavki. Toda znanost ne more pogrešati abstraktnih samostalnikov in jih nadomeščati s stavki, to velja odnosno je veljalo le za navadni govor.

c) Šuman uči (str. 368), da ima glagolnik, ker je v rabi od nedovršnih in dovršnih glagolov, glede trpežne oblike glagolski značaj, ter da so glagolniki dovršnikov manj navadni. — nič več in nič manj. Slovenski jezik je baš zaradi tega posebej znamenit, ker omogoča v eni besedi ne samo oblike glagola, nego tudi obliko pridevnika, prislova in samostalnika.

2. Posameznosti.

a) Za boljše označenje naj še opozarjamo, da spadajo tvoritve s priponko — ba (služba, dražba, pogodba, naredba, sodba, prisežba, tožba) v prvotne, glagolsko izdebelske ali celo korenske; istotako one kakor: plača, soja (razsoja), in one na — tev (britev, gostitev, žetev, obutev, molitev); tvoritve s priponko na — lo so istotako lahko prvotne izdebelske tvorbe: veljalo, pokrivalo, povezalo, nakovalo, oralo, stojalo, stopalo, scalo, kadiilo, krmilo, oblačilo, pravilo, (praviti), omelo, vrtelo, krepelo, razpelo; celo izkorenske: žrelo, sedlo, maslo, šilo, čislo; pa tudi drugotne, izimenske tvorbe: krdelo, jestvilo; značijo vedno le o r o d j e ali s r e d s t v o za izvršitev kakega dela, ali doseženje kakega uspeha. Zato je tudi plačilo (plačalo!) prvotno in predvsem, sredstvo za plačanje in še le v prenešenem pomenu »izplačilo« samo. (Zahlungsmittel, Zahlung). Oznanilo je sredstvo

za oznanitev (deska z napisom) in še le v prenešenem pomenu oznanitev sama. Opravilo ima nemara že izprva prenešeni pomen in je najbrže cerkvena tvorba: — župnik ima opravilo — (Verrichtung, mesto: opravke) pri podružnici.

b) Čudil sem se svoj čas, da ima Babnikova terminologija izvršilo, poleg: eksekucije, in da popolnoma prehaja in izključuje izvršbo, dasi je pred njo in za njo v rabi v pretežni meri, in jo tudi naš izvršbeni zakon, zlasti tudi v Kavčnikovi ročni izdaji rabi v najizdatnejši meri, — zares tudi poleg izvršila in takorekoč v eni sapi z izvršilom zgolj kakor nanese slučaj ali glupost slučaja in kakor vse kaže, brez vsake nameravane, svestne ali zavedane razlike. Najnovejši, za pisalni stroj namenjeni obrazci kar mrgole samih dovolil, (mesto dovolitev), vendar k sreči nisem našel: dovolilo izvršila, ampak dovolilo izvršbe; raba tega ali onega izraza je torej zgolj slučajna. Dovolilo zadostuje za silo v posameznem slučaju. To je svoj čas, ko ni bilo izgledov in ko si je vsak pomagal, kakor si je znal, bilo umevno, dandanes je pa taka godlja prav žalostna prikazen.

Ugibal sem svoj čas razloge, zakaj je Babnikova terminologija dala prednost izvršilu in izvršbo kar molče prešla, kakor bi je ne bilo. Iz pozvanega predgovora sem vedel, da se izogiblje ali celo boji glagolnikov dovršnikov, in da za to išče nadomestkov. Predgovor urednikov nas tudi podučuje o urednikovih stikih s takratnim prevajalcem slovenske izdaje zakonov drjem Štreklj je m. Žal, da je Štrekljeva bolezen in smrt onemogočila sedanj medsebojni stik v tej zadevi.

c) Treba je bilo iskati razlogov v Štrekljevih objavah. V njegovih razpravah o Levčevem pravopisu sem našel, kar sem slutil že naprej. Štrekelj se je bavil z našim vprašanjem, žal samo na jedno stran, namreč, kako je pri nas možno nadomestovati dovršene glagole. Na strani 21, (posebna izdaja) se nahaja nauk: Glagolnikov iz dovršnih glagolov se izogibljemo ne samo z označenimi samostalniki dejanja... in nedovršnim glagolnikom, ampak tudi s tvorbami na — ba, — tva (tev) — in tudi s samostalniki na -lo in -ost. Za vzglede navaja: pojasnilo (Erklärung), plačilo (Zahlung), opravilo = opravke (Geschäft), navdušenost (poleg navdušenja). Medsebojnega razmerja med temi tvorbami Štrekelj (žal) ne označuje, a ravnotežna nam je najnujnejše potreba. Samo jedna

opazka se še nahaja na pozvanem mestu: »Vsem glagolom ne moremo dati ni priponke b a, niti t v a, niti jedne niti druge«, kdaj jedno, kdaj drugo, je odprto vprašanje. Samo glede priponke — tva opozarja, da je ž njo nemogoča tvorba pojmov dejanja pri neprehodnih glagolih, ker v teh slučajih ne pomenja dejanja, ampak orodje: statva, lestva; toda dodaja: obutva od prehodnika obuti (čevelj). Na strani 19 uči Štrekelj: Slovenščina in bolgarščina si pomagata, ker nimata pravega dovršenega glagolnika, z nedovršnim glagolnikom, včasih se poslužujeta samostalnikov na: tra, ba, nja, ek, ljaj. (Še le pozneje navaja tudi tva, lo, ost).

Štrekelj pa potrjuje naše poročilo, da rabijo dovršni glagolniki drugim Slovanom, zlasti Rusom — po uplivu staroslovenščine z Miklošičevo opazko, da so zadevni dovršniki nastali v zadregi prestavljalcev (svetega pisma), ter da se drugi slovanski jeziki, ki so se razvijali prosteje, izogibajo takim tvorbam, kakor srbščina, hrvaščina, slovenščina in bolgarščina, dasi je le-ta stari slovenščini najbližja. Štrekelj še pristavlja, da so take tvorbe (dovršenega glagolnika) v prosti narodni govorici precej redke. Toda že zgoraj smo opozarjali, da je Sketov nasvet s stavkovnim nadomestnim opisom za znanstvo nesprejemljiv; za vzgled nam služi: dovoljenje izvršbe; dam svoje dovoljenje, privoljenje za poroko, (Bewilligung, Einwilligung). Toliko pa je jasno, da bomo stokrat dali prednost dovoljenju nego dovolilu in privolilu, zlasti če bi nam bilo treba kupičiti: dovolilo izvršila; izrecilo za dovolila in privolila. Samo popolnoma okosmatela in oglušela ušesa bi mogla pretrpeti tako zvezo. Slovenci imamo dovršnih glagolnikov, katerih ne moremo in ne smemo več pogrešati, dovolj: dopuščanje, priznanje, rojenje, stvarjenje, poštenje, spoznanje, vprašanje, pozdravljanje, prevzetje, (Marijino) oznanenje, dovoljenje, prizadetje, obdačenje, poželenje. Ko mi je začela prva brada rasti, je rekel viničar nasproti mojemu očetu, da imam že »obrašenje«, z enakim naglasom tudi prevzetje, ki ga navaja tudi Štrekelj (stran 19).

c) Za vzgled, kaka zmešnjava vlada v naši pravniški terminologiji, naj navajam nekatere primere iz najnovejših (strojepisnih) obrazcev in sicer v naslovih: dovolilo prodaje (165a); 167a b. Ustavitev (ne ustavilo) prodaje; 170, 170a, izvršilno dovolilo; 170b dovolitev izvršbe 170a, 171, izvršilno dovolilo; 171b izvedba rubeža plače,

179b c, in 166 zopet: dovolilo; 160a—d, 161, obvestilo — (shranitev) potem vedno terjatev, v izterjavo; 165a, 170 170a v iztirjavo — terjatve 170b — 197b pa zopet izterjavo; 147 razglas o dovolitvi domika, podelitev domika 146; ustanovitev dražbenih pogojev 139; odredba izvršitve (zgoraj izvedba), dovolitev pristopa 134 d, 130; 131 za ukaz ceditve (ne cenila); 130 dovolilo prisilne dražbe, 127, 128, 129; razdelitev prebitkov, rešitev računa (124, 125), določitev stroškov 71a, zavrnitev predloga 58a, vročitev, ustavitev, odložitev izvršbe 97, 79b, 98) zaznamba določitve dražbenega naroka (152); vročba plačilne prepovedi (ne vročilo) 88, 156c, 156d, 156 in 171; vročitev 58a, 71c. Da so tukaj izrazi rabljeni zavestno, in ne v gluhem slučaju, umej, kdo moreš! Naš izvršbeni zakon (v Kavčnikovi ročni, deloma popravljeni izdaji, rabi enkrat izvršba, enkrat izvršilo kar poljubno, — ad libitum, v § 292 kar v eni sapi v enem stavku oboje: Kadar se sega z izvršbo na prejemke in terjatve, tedaj je odtegnjena izvršilu...; v § 291 na koncu: je podvržen izvršilu samo... tedaj izvršba dopustna samo...; v § 290: Izvršba na denarne terjatve... so odtegnjene izvršilu; v § 330: izvršba na druge... pravice, izvršilu odtegnjene pravice; § 370: izvršilo v zarovanje.

V zakonu 28. 12. 87 št. 1 iz l. 1888 § 43: ... se ne morejo izvršilo podvreči... kolikor izvršilo in zavarovalne naredbe niso dopustne; enako § 62 zakona 30. 3. 1888 št. 33; v zakonu 29. 4. 1873 št. 68 se glasi že naslov: o zavarovanju in izvršilu na prejemke; jednako v zakonu 26. 5. 1888 št. 75: ... o izvršilu, namerjenem na prejemke... zasebne službe; v teh postranskih izvršbenih zakonih besede »izvršba« sploh ni najti ampak samo le izvršilo.

To je vsekako čudno, in sicer tembolj, ker ima Cigaletova terminologija samo izraz: izvršba (tudi za hrvatsko in srbsko poleg izvabe in ovrbe na zadnjem mestu); pridevnik se glasi za hrv. in srb. izvršbeni, za slovenščino izvršbni, poleg izvršbna tožba.

Babnikova terminologija sloveni na primer besedo: Geschäft na prvem mesu opravek, na zadnjem posel (Verrichtung); pravno opravilo. Več o opravilu še poznej.

č) Z naukom na ogibanje rabe dovršnih glagolnikov še torej ni vse storjeno in tudi ne z naukom, da se dovršni glagolnik

lahko nadomestuje z tvorbami na — ba, tev, nja, ek... in končno — lo in — ost ali s celim stavkom. Štrekelj sicer uči, da vseh teh tvoreb ne moremo pritikati vsakemu glagolu, ne moremo rabiti vselej vseh, toda kdaj naj rabimo jedno ali drugo, in v kakem razmerju stoje tvorbe z navedenimi pritiklinami medseboj, o tem Štrekelj molči z vsemi svojimi predhodniki. On se je oziral le na posamezne dane slučaje; da bi pa obstojalo v celoti kako razmerje, o tem Štrekelj nemara ni imel povoda razmišljati ali vsaj pisati; imajoč opravek le s posamičnimi slučaji, ni posebne potrebe zgolj pravoslovca, iskati in delati razlike med pozivanimi tvorbami.

Vendar zahteva nujna potreba, da se določita razmerje in red tudi v tem oziru, sicer zaidemo v nered in zmešnjavo.

d) Naj sledé v nastopnem nekteri p o i z k u s i:

Za primero vzemimo tvorbe s priponko — lo (ilo, alo, elo, lo). Slovnica nas kratko uči, da ta priponka prirašča glagolski koreniki in pomenja sploh o r o d j a in s r e d s t v a v dosego dejanja ali namena: Pisalo, oralo, mlatilo, obrazilo, sklonilo, omelo, vrtelo, maslo (maz), sedlo, teslo, veslo so jasni izgledi. Sedaj pa: opravilo, dovolilo, izrecilo. S pooblastilom izkažemo pooblaščenost (pooblaščenje). Pooblastilo je torej izkazno sredstvo, listina, dokument, instrument. Če bi pa hoteli rabiti tožilo za tožbo, ne gre; sodilo za sodbo istotako ne; vendar pa se nahaja v rabi razsodba in razsodilo — in pa prisojilo.¹⁾ Poizkusimo razvrstiti vse prilične tvorbe: razsojenje, razsoja, (presoja), razsodba, razsoditev, razsodilo. Reči se bo dalo: Ta stvar spada v sodnikovo razsojenje, razsojevanje, razsojo, razsoditev; razsodilo (razsojilo?).

a) Pri tem vidimo, da ima razsoja največji obseg pomena = razsojenje, razsojevanje, sploh vedno in vselej; razsodba je razsoja pro preterito — zaključek razsojevanja, razsoditev je actio, činitev, razsojevanja (ali tudi akt) — in razsodilo ima najpodrobnejši pomen, najožji obseg; le del — razsojevalni del razsodbe, ki obsega: razsodilo, izvzemši dejanski stan instrument sodbe — sodbeni izrek. Za spisek (scriptum) cele sodbe nam razsodilo — kar nič ne more služiti.

¹⁾ V Razlagovem Pravniku 1870 — 1872.

Miklošič¹⁾ ne navaja nobenih nomina actionis na — lo, pač pa nomina agentis; brbotalo, jecljalo, brez dvoma le p o s r e d n o, kajti človek, ki vedno brboče, je takorekoč nekaka naprava ali sredstvo za brbotanje; jednako mahalo, zijalo. Ta tvorba znači nerodnega, okornega ali celo neolikanega človeka. Književnost torej ne daje zadostne opore, in so pričujoča izvajanja nakazana po največ sama nase.

b) Stvarno je listina sredstvo za izkaz v listini posvedočenega dejanskega položaja in bi bila v tem oziru tvorba s pripombo — lo vsaj iz tega ozira upravičena. Toda za označbo listin je bila nemara jezikovna prvotna pot druga. Listina za pobot = pobotna listina = pobotnica; enako izkaznica, razkaznica, oglasnica, zglasnica, zadolžnica, odstopnica; dopustna listina = dopustnica = licenca, patentni zakon iz leta 1897 ima po nepotrebnem dopustilo (Čigale: dopustnina (= pristojbina, plača za dopuščanje); Babnik: dovolilo, dopustilo, pravica, licencija,) dopustilni list, d o v o l i l n i c e, »dopustnice« pa nima. Mislim, da bi se vsakdo branil izraza: »pobotilo«; Babnik ima tudi: knjiga-zglasilnica za Meldezettel: zglasilnica, zglašalni list, napovednica.²⁾ Napovedilo bi bilo pač — monstrum. Razsodbena listina bi se morda mogla nazivati razsodbena — vendar nam rabi razsodba za razsojo in listino (actum). Babnik ima za Sanitätsurkunde: zdravstvena listina, zakaj ne zdravstvenica? Različne tvorbe se terej menjavajo, stikajo, kopičijo ali pa celo križajo in izključujejo.

f) Nekaj skupnih vzgledov:

Čestokrat je izhajanje brez glagolnika nemožno: z n a n j e: spoznanje, spoznavanje; o k l i c (vse skupaj), oklicavanje (posamezni oklic = oklici) ozavanje;

(iz) p l a č a n j e: plačevanje, »platež« p l a č a, (iz)plačilo;

d o v o l j e n j e: — volitev, dovolitev, volilo (dovolilo?);

p r i v o l j e n j e: privolitev, (privolilo?);

o z n a m e n j e: (oznamba), oznanitev, oznanilo;

i z k u š e n j e: izkušanje, izkušnjava, izkušnja, izkusba — a nikoli ne izkusilo; češki: zkouška;

¹⁾ Vergl. Grammatik der slav. Spr. II. str. 97 dd (tudi III. v novejši izdaji.)

²⁾ zakaj ne: zglasnica, zglasni, oglasni urad. *cf. Zinsbaraufgabe zglasn*

r a z - g l a š e n j e: razglas, razglasitev, (razglasba — glasovirja), razglasilo;

(ob)-r a z - l o ž e n j e: razlaga, (ob-)razložba, (ob-)razložitev, nikoli: obrazložilo;

o p r a v l j e n j e: opravljanje, oprava, o p r a v e k, opravitev, opravilo;

o b v e z a n j e: obveza, obvezek, obveznost, (obvezanost), obvezilo, raz-vezanje, razveza;

i z p o l n j e n j e: izpolnjevanje, izpolnitev, (izpolnilo?);

r a z l a š č e n j e: (razlastba?), razlastitev, (razlastnica, razlastilo);

p o o b l a š č a n j e, pooblaščevanje, (pooblastva), pooblastitev, (izkazna listina), pooblastilo;

s p r i č a n j e: spričevanje, (spričba, spričatev), spričevalo;

s v e d o č e n j e: svedočba, svedočanstvo, svedočitev, (svedočilo?);

o b r e z o v a n j e: obrezavanje, (zlata obreza);

(i z) t o ž e n j e: (iz)toževanje, (iz)tožba, (iz)tožitev, nikoli ne: tožilo;

r a z s o j e n j e: razsojevanje, rzsodba, (prisodba), razsoditev, (prisoditev), rzsodilo, (prisojilo);

i z v r š e n j e: izvrševanje, izvršba, izvršitev, izvršilo;

r a z d e l j e n j e: razdeljevanje, razdelba, razdelitev, razdelilo;

r a z s t r e l j e n j e: razstreljevanje, razstrelba, razstrelitev, razstrelilo;

r a z n e š e n j e: raznašenje, raznaševanje: (raznesba, raznesitev), raznesilo.

Še nekteri primeri:

(d o) s t a v i t i: stavba, stavitev, nikoli ne: stavilo (primerjaj tožba);

z a - p r o š e n j e: prošnja, zaprosba, zaprositev, zaprosilo;

o g r a j e n j e: ograja, zagraja, zgradba, zgraditev, gradivo, nikoli gradilo;

i z r e č e n j e: izrek, (Ausspruch, Sprichwort), izreka (Ausprache), (izrecilo!);

o d r e č e n j e: odreka, odrek;

o d n e h a n j e: odneh;

u s t a v l j e n j e: ustavitev, (ne: ustavilo);

- v r o č e n j e: vročba, vročitev, (ne: vročilo);
d o l o č e n j e: določevanje, določba, določitev, določilo;
o m e j e n j e: omejevanje, omejba, omejitev, omejilo! (§ 290
i. r.);
d o p u š č e n j e: (dopustba), dopustitev, dopustnica, dopu-
stilo (!);
z g l a š e n j e: (zglasba, oglasba), zglasitev, oglasitev, oglas-
nica, oglasilo, (pač pa: glasilo);
r a z v e l j a v l j e n j e: razveljava, razveljavitev, razve-
ljavilo;
i z d r a ž e n j e: izdražba, izdražitev, (izdražilo!).

V.

I. Za tvorbe imen činitve (nomina actionis) nam I. služijo najneposredneje g l a g o l n i k i. Po Miklošičevem označenju (Syntax IV) znači glagolnik abstraktnost, ne konkretnost dejanja. Zato je prav umevno, da prija glagolnik zlasti znanstvenosti, ki se v pretežni meri peča z abstraktnimi pojmi in da so slovanskim prevajalcem svetega pisma dobro rabili glagolniki (osobito tudi dovršnikov) za izražanje abstraktnih grških in latinskih pojmov. Prevajalci so bili, da domnevamo z Miklošičem, za druge nadomestne tvorbe v zadržki, ker pač druge nadomestne tvorbe še niso bile ali vsaj ne dovolj v rabi za abstraktne pojme.¹⁾ Prevajalci so pač za svoj čas, tako je domnevati, najbolj poznali takratni jezik, gotovo so se le najboljši veščaki lotevali težavnega posla prevajanja. Pa tudi pri nas taki glagolniki niso nepoznani:²⁾ p l a č a (platiti, pla-

¹⁾ Pri listanju Cigaletove terminologije sem si kar iz nekterih strani zapisal nastopne, vsaj večinoma glagolnike dovršnikov; Cigaleto rabijo prav izdatno: vpisanje, dovoljenje, zaslišanje, sporazumljenje, razdeljenje, izterjanje, privoljenje, oslavljenje, izdavanje, prejetje, vzetje, spuntanje, rešenje, najetje, izdedinjenje, oddaljenje, izpuščanje, obremenjenje, (iz)merjenje, opravičenje, očiščenje, odškodovanje, ustavljenje, opravičenje, ustavljeje, obdolžnje, odsavljenje, iskanje, izprašanje, izpolnjenje, izdajanje, vložnje, polženje, minutje(!), vgasenje, odpuščanje, ponovljenje, razdetje, odpetje, sproženje, itd. itd.

²⁾ Iz Stevana Küzmicza — novega zakona: skvarjenje, spoznanje, znašanje, voidenje, pozvanje, spreobrnjenje, lovenje, poželenje, napih-njenje, obečanje, razčesnjenje, narodnjenje, nastavljenje, vsajenje, povrne-nje, vedenje, posvččenje, gori vstanenje, skrunenje, itd. itd.

čenje), reja, posoja (posojenje), ovaja (poleg ovadba) so zgodnje tvorbe, ki se večinoma ne dajo nadomeščati z drugimi.¹⁾

Nadomestne tvorbe imamó od priponk: prvotna priponka glej Mikl. II. str. 44: poja (= poditi, pojenje).

1. Iz Cieserlove knjige: Lehrb. d. r. Sprache sem si izpisal nastopne dovršne glagolnike: iskušeniije, spasenije, voskresenije, uklonenije, uvješćanje, priglašeniije, zloženiije (soštevanje), vyčítaniije (odštevanje), umnoženije, predskazaniije (ob osnovanju Kijeva), upotreblenije (sklona), pogrebenije (Petra velikoga), vjeroispovedaniije, slijaniije (izliv reke), osveščeniije, vobrazloženiije, predloženiije, vozvišeniije, vlijaniije, iztreblenije (pokončanje) itd.

Iz češčine sem si izpisal (Slovar, Zavadil) vysilení, vystoupení; vysvetlení; vyznaní; strpení; podplacení; sadaní; pohřšeni; poručení; posvicení; potěšení; probujení; prohlášení; povněšení; překvapení itd., kjer povsod lahko stoji tudi glagolnik v slovenščini.

2. Najčešće so nemara v rabi tvorbe na -ba iz nedovršnikov kakor dovršnikov, (ona iz pridevnikov tukaj ne pride v poštev), je prvotna in drugotna (M. II. stran 214): borba (borenje), tvorba, bramba, dražba, gostba, hlimba, hramba, jedba, molba, nošba, služba, strážba, tajba, vežba, vonjba; iz dovršnikov: pogodba, ponudba, postrežba; prisežba (sedaj rajše: prisega, priseganje), prisodba, priredba; dogodba, dovršba, določba, dogradba; zgradba, zgodba; razdelba, razstrelba; izvršba, izdelba, izvedba; izložba, izročba; vročba; završba (derelinētio), zadržba (retentio); zaslišba; naredba, napovedba (napoved), navedba, napovedba, poizvedba itd.

3. Enako porabna in često rabna je tvorba na: tva (tv) prvotna (M. II. stran 182): bitev, vezitev, delitev (razdelitev), dobitev (pridobitev), ženitev (priženitev), lovitev, mlatitev, mletev, mlčitev, rešitev (odrešitev, odrešenje), častitev (počastitev), trgatev, pletev, setev, selitev (izselitev). Dodaj: izdražitev, prisoditev, pridobitev, prilagoditev, pripoditev, pridelitev; dode-

¹⁾ Iz najnovejše, prestave svetega pisma: Novi Zakon, angl. bibli. družbe 1908 (Aškerc.) sem v naglici izpisal: vstajenje, odpušćenje, izbrisanje, zaupanje, izpovedanje, usmiljenje, oprošćenje, posvećenje, pokropljenje, opominjanje, slikanje, poželenje, razodetje, izpokoljenje, prepričanje, pokladanje, pozabljenje, spoznanje, itd. itd.

litev, dognatev, dozoritev, dograditev, doslužitev, dopustitev, doznatev; r azdelitev, razpustitev, razrešitev, razsoditev, razstavitev (razstava), razlastitev, razdružitev, razpoditev; z astavitev, zapoditev, zaploditev, zaprositev, zgraditev, zajezitev, zaplenitev. Štreklju so možna (str. 20) tvorbe činitvenih imen samo od neprehodnikov, razun izjem: žetev, trgatev, kletev, molitev; vendar navaja Miklošič še: trgatev, mletev, lovitev, mlatitev, pletev, setev.

4. Nadalje so rabne tvorbe na e k, po Miklošiču tvorijo prvotne tvorbe te pripenke nomina actionis ali a c t i, redkeje nomina agentis, in sicer večinoma iz dovršnikov: vpleték, d odavek, d odatek, dogodek, dopoldnek, doplatek; z amotek, zavrnek, (zabrnek, zabrnki) zadavek (zadav), zaslužek; n avrček, naložek, nameček, nadavek, nastavek; o drezek, okrasek, ogrizek, odlomek, odpadék, odpustek, oddelek, odhodek, odpočinek; p ridedek, prirastek, pridržek, pridevek, primerék, prigodek; p ridadek, primetek, pilepek; u lomék, ugorek; o brezek, ogrizek, ograbek, odojek, opravék; r a zložek, razpleték, razdelek, razhodek, razporek; p r e v davek, presežek, prevarek; p omenek, podatek, počinek, požirek, poglodek, posevek; vendar tudi iz nedovršnikov: smrček, cvrček, trošek, tresek, curek, ščipek.

5. V nekterih primerih nam rabi za tvorbo činitvenih imen končnica — n j a (M. II. stran: 121. prvotna in drugotna); v prvotnih tvorbah tvori ponajveč nomina actionis, sicer pa je raznega pomena: bernja (berna), brušnja, grožnja, nošnja (noša), prošnja (Levstikov zemljiško-knjižni zakon: prosba), vožnja; od dovršnikov poredkoma: izkušnja, odhodnja; sicer nomen actionis: kopanja.

6. Pogostoma nam rabijo tudi tvorbe na — l o, ktera pripenka je po Miklošiču (II. stran 96) najčešče prvotna, in pomenja ponajveč to, s čimur se pozvano djanje izvršuje. Za tvorbo činitvenih imen je porabno zlasti tedaj, kedar ima beseda že pomen učinka, to je pač ono, kar naziva Miklošič na drugem mestu: nomina acti. Pomen sredstva nahajamo v tvorbah: maslo, teslo, veslo, oralo, črtalo, nakovalo, sedalo, belilo, cedilo, mazilo; pravilo šele v nekoliko prenešenem pomenu: vzorec, izgled, zato predpis. Enako: pooblastilo, sredstvo za izkaz pooblastitve, in potem sploh vse, kar je z njim v zvezi vse pooblaščenje. Besedo: pravilo, navaja Miklošič že med staroslovenskimi vzgle-

di. Najbrž vsled vpliva besede pooblastilo, se je pomen tvorbe *Io* raztegnil tudi na druge pisemske izkaze, na *actum scriptum* ali sploh zgolj na *actum* in ne več na *actio*.

7. Med glagolnik nadomestujočimi tvorbami navaja Štrekelj tudi priponko *ost* z vzgledom *navdušenost*. Te tvorbe niso izglagolske, ne izkorenske in ne debelske, ampak so drugotne, in tvorijo samostalnike iz samostalnikov in pridevnikov. Tvorba *navdušenost* pa ne izhaja iz pridevnika, ampak iz trpnega deležnika preteklega časa, — *navdušen*, — in samo zato more tvoriti činitven pomen (kolikor toliko: *navdušenje*, *navdušenost*,) *tepen*, *tepenje*, *tepnost* — pa ne bi šlo, ker je *tepsi* prehodnik. Priponka *ost* tvori nomina actionis le bolj od neprehodnikov: *vzigranje* — *vzigranosti*, *ginjenje*, *ginjen*, *ginjenost*; vendar tudi: *presenečenje*, *presenečenost*, *iznenadenje*, *iznenadenost* (prehodnik), zato pa je *presenečenje*, *iznenadenje* boljše, četudi sta glagolnika dovršnika; *posvetiti*: *posvečenje* (mašnikovo), *posvečenost* ima drugi pomen; *ubranje*, (strun, čutov) — *ubranost*; *strpeti* — (strpenje) — *strpnost*, *nestrpnost*, (strpljivost, *nestrpljivost*), torej sploh od glagolov, ki značijo neko dušno stanje ali občutje, zato je tvorba »*navdušenost*« tudi ena najboljših. Sicer še: *raztrgan* in *raztrganost*, *porušiti*: *porušenost*, *objesti* — *objestnost*. In ker se je s tem nabralo precej vzglednega gradiva, hitimo k zaključku.

Glagolnik nam izraža dejanje, zapopadeno v glagolu brez vseh ozirov na osebo, objektivno abstraktno; tvori se sam iz trpnega deležnika preteklega časa: *navdušen-je* (ije), izraža, kakor uči Miklošič (IV. 877) abstraktno, nekonkretno dejanje, dejanje samo ob sebi, ne dejanje, izhajajoče iz dejanja kakoga osebka in ne dejanja na kakem osebku; glagolnik stoji v razmerju z določnikom (*verbum finitum*) kakor samostalnik, značeč abstraktno kakovost v razmerju k pristavkovemu ali dopovedkovnemu pridevniku: on piše: *globina k*; reka je *globoka*, torej kakor abstraktnost k konkretnosti.

To je jako važno za spoznavanje glagolnikovega pomena, ki dobiva sam v prenešenem smislu včasih tudi konkretni pomen, na primer: *obrašenjé*, *cvrtjé*, tega človeka je samo *prevzetjé*, na iztoku se spremeni pri tem tudi naglas. Že glagolnik nam torej značuje ne samo nomina actionis, ampak zlasti tudi nomina *acti*, to opazovanje je važno tudi pri tvorbah s priponkami.

Tako pri tvorbah na ba pomeni stavba, zgradba, nazadnje, uspeh, učinek stavljenja — poslopje; to zlasti čestokrat pomenjajo tvorbe na ek (zato jih Miklošič tudi pri tej priponki navaja) in končno tudi tvorbe na lo (pocblastilo) scriptum, vendar še z živim sopomenom sredstva.

Nasprotno pa tvorbe na tev, tva, označujejo dejanje samo, (actio), tvorijo nonima acti le od neprehodnikov, (lestva, statva); Štrekelj graja: postrežbo bolnikom, hoteč imeti, kakor se da posneti iz njegovih izvajanj strežbo bolnikov, — pri čem pa je streči — neprehodnik (streči komu, a ne koga).

Pomen činitvenih imen je povsem tem širji, kakor oni učinkovnih imen, prvi je splošen, drugi konkreten, pri tvorbah s priponko — lo zlasti tudi sredstven. Izvršenje (razsodbe) = izvršba, (actio), izvršilo nam rabi za označbo posameznih izvršbenih sredstev; izvršba ima... mnogoktera izvršila. Zato se dà pri novih tvorbah na lo v skoraj v vsakem posameznem konkretnem slučaju izhajati, beseda pa bi se čestokrat ne rabila, če bi si bil tvoritelj svest splošnosti, ali bi imel tvoriti izraz za abstraktni pomen dejanja; zato so tvorbe na — lo nastale kakor pleveci, čestokrat kazijo pravi slog in takorekoč jašejo druga drugo; primerjaj gori navedeni slučaj § 282 i. r. in izraz: izrecilo dovolila, čemur se upira najkosmatejša uho.

Končno pa uvidimo, da nam abstraktno dejanje izraža najneposredneje in najtočneje vendar le glagolnik.¹⁾ Če tudi prosta govorica rada nadomešča glagolnike z drugimi tvorbami, je vendar, kakor kaže že prevod svetega pisma, za abstraktno izraževanje zlasti v znanstvenosti, ki se bavi v prvi vrsti z abstraktnimi pojmi, glagolnik na svojem mestu — kakor pri Čehih, Rusih, Poljakih, ker je pri njih znanstvena književnost med Slovani najbolj razvita — tako tudi od Cigaleta sem pri nas. V znanstvenosti se torej ni treba glagolnika izogibati, na vsak način sicer beseda postane lahko nejasna, ali vsaj netočna, osobito če ni pri tokah nadomestnega točnega drugega izraza.

To velja končno tudi za glagolnike dovršnikov, s čemur naj položaj pojasnuje sam eden izgled iz § 49. od. z. Zahteva se razen izrečenja — zakonitega zastopnika tudi privoljenje sodišča. Samo izrečenje pomeni potrebni splošni izraz; izrek = der Aus-

¹⁾ zlasti kadar ni nič boljšega; glagolnik daje vsaj vsestransko razumljivost.

spruch, izreka = die Aussprache, (izjava = Äusserung), izrecilo pa je izrodek. Istotako mora ostati dovoljenje za Bewilligung in privoljenje za Einwilligung, dovolitev in privolitev ima že ožji pomen, dovolilo in privolilo pa povsem lahko izostane, ker v tem oziru zadostuje povsem dovolitev (izvršba.)

Zanesljivo se dà za enkrat reči le nastopno:

1. Pri imenih činiteljstva nam je paziti na pomen:

a) abstraktnega, nepravega činiteljstva, nastalo še le posredno v prenešenem pomenu: župnik, duhovnik, tožnik, sodnik, upravnik, skrbnik itd.;

b) konkretnega, posameznega činiteljstva: tožitelj, izvršitelj, spasilatelj (enkrat nas je spasil z enim činom);

c) navmes je prišel pomen za činiteljstvo v eni skupini: posredoval e e služb, trgovskih poslov, bralec (ne bratelj), pa čitatelj ne: čitalec itd.

2. Pri imenih činitve, nam je istotako razločevati:

a) popolnoma abstraktni pomen, izražen najboljše, najenostavneje zlasti slučaju nezanesljivega nadomestnega samostalnika z glagolnikom (četudi iz dovršnika):

b) konkretni pomen, z glagolnikom neizrazljiv: n o m e n a c t i, posamezne činitve, (scriptum, documentum), zgradba, skušnja, izpričevalo, v konkretno ločenem pomenu od: izpričevanja, dokazni list za izpričevanje, svedočbo, svedočanstvo...; dovolitev, ustavitev kake posamezne zadeve, ki torej ne potrebuje še: »dovolila«, ker je že dovolitev sama konkretni akt;

c) srednji pomen za genus: izvršba i. d.;

č) včasih pomeni razmerje med posameznimi činitvenimi imeni — razmerje v z r o k a i n u č i n k a, včasih jednote in posameznega dela. S tem pa seveda še niso označeni vsi medsebojni odnošaji srednjih činitvenih imen, katerih razvozlanje je predvsem naloga jezikoslovcev.

3. Izključeno je, da bi znanstveniki osobito pravoslavci rabili mesto glagolnika kar celi vpisni stavek; ker se je nepotrebnih stavkov ogibati.

Tudi nadomeščanje nedoločnika s celim stavkom ni morda nikaka prednost »jugoslovanskih jezikov«, ampak nedostatek makedonščine, ki je zgubila nedoločnik; hoču, da kažu, hoču, da jedem... torej ni nikak napredek, ampak nazadek nasproti hočem povedati, jesti itd.

Ozkostrčno omejevanje nedoločnikov je neopravičeno enostranstvo.

Znanstvenost potrebuje izraza najširše splošnosti (abstrakcije) in ožje in najožje splošnosti do popolne posameznosti (konkretnosti).

V to svrho nam služi izražanje z glagolnikom kakor najširše in z nadomestnimi tvorbami širjega, ožjega in najožjega pomena (genus, species) čestokrat za izražanje medsebojnega razmerja; včasih celo vzroka in učinka; mnogokrat tudi v prenešenem pomenu; časih za izražanje razmerja med celoto in delom itd.

Iz literarne zapuščine dr. Janka Sernca.

Priobčuje Dragotin Lončar.

(Konec.)

XIX.

Slovenščina pri mariborskem sodišču.¹⁾

Ko je c. kr. ministrstvo pravosodja ukazalo 1862. leta, da se sme tudi slovenščina rabiti za vsakovrstne prošnje, tožbe itd., ki se podajajo sodiščem, se je odločil dr. Dominkuš začeti s slovenščino, dasi je dobro vedel, da niti uradniki in pisarji niso navajeni slovenske pisave, niti ne mara slovenski svet okoli mesta mnogo zanjo ali pa celo nič. Podali sta se dve slovenski tožbi za dva trda Slovenca, ki v pisarni tudi nista govorila nemški. Po postavi bi bil moral sodnik odločiti dan za razpravo, kjer naj bi se bil toženec vprašal, ali je resnica vse to, o čimur govori tožba itd. Toda tožbi sta prišli nazaj z nemškima odlokoma, da je določen dan, ko se toženec najprej vpraša, ali r a z u m e jezik, v katerem je tožba spisana.

Dr. Dominkuš je podal rekurz na c. kr. graško nadsodišče in zahteval, da se določi dan za r a z p r a v o. Omenjena nemška odloka sta se pa izročila tudi tožnikoma in ne le — kakor navadno — samo njunemu zagovorniku. Jeden izmed tožnikov je prišel vprašat dr. Dominkuša, ali mora tudi on priti tisti dan k sodišču.

¹⁾ V „Slomšekovi Drobtnicah“, XIX. (1865/66), str. 267—274 je objavljen Sernčev članek „Slovenščina v sodnijah“, ki navaja postave, ugodne rabi slovenščine po sodiščih na Slovenskem.

Odgovorilo se mu je, da ni treba, dokler ne odloči nadsodišče, ne njega, ne toženca, kar se je tudi zgodilo. Drugi toženec je pa prišel, ker ni vedel, da je podana pritožba. Dr. Dominkuš mu je rekel, naj gre domov, ker se po postavi mora čakati, dokler ni rešen rekurz. Toženca je pa sodišče vse eno vprašalo, ali razume jezik tožbe. On je tudi povedal, kaj mu je rekel dr. Dominkuš, ki ni smel biti zraven, ko so toženca izpraševali. Ta mož razume nemški in slovenski. Tožba je sicer rabila neke nenavadne besede, toda vse so bile vzete iz znane knjige »Juridično-politična terminologija jugoslovanskih narečij«, ki jo je dala izdelati vlada.

Dr. Dominkuš je med tem podal slovensko prošnjo, naj se neki vinograd prepiše na ime neke stare žene. Tudi ono pismo, po katerem naj bi se vknjižila ženina last, je bilo slovensko. Sodišče je prošnjo zavrnilo, češ, da ni spisana niti v sodnem, niti v onem jeziku, ki je okoli Maribora navadni deželni jezik. Zoper to se je pritožil dr. Dominkuš slovensko, a tudi pritožba je prišla nazaj z enakim odlokom, češ, da mora biti pritožba spisana v sodnem ali v onem jeziku, ki je v navadi okoli Maribora. Nato je poslal dr. Dominkuš svojo pritožbo s prošnjo vred naravnost nadsodišču v Gradec, ker mariborsko sodišče ni hotelo tega storiti.

Mariborsko sodišče je zadevo dr. Dominkuševo kot protipostavno predložilo graškemu nadsodišču. Dr. Dominkuš se je moral opravičevati. Graško nadsodišče je izreklo, da se mora razpisati dan za razpravi glede omenjenih tožeb in vknjižba lasti do vinograda naj se izvrši po postavi, ker ukaz z dne 15. marca 1862. leta ne govori o tem, da bi se moralo v vsakem okraju tamonjše narečje rabiti za sodni jezik. Dr. Dominkuš se kaznuje z globo 50 fl in sicer zato: ker je — kakor sam trdi — hotel s slovenskima tožbama podpirati sedanja narodno-politična prizadevanja (česar pa ni trdil); ker mu nista stranki naložili, da napravi slovenski tožbi; ker je rabil besede, ki niso bile umljive strankam; ker mu je torej vse eno, ali njegove stranke in nasprotniki razumejo jezik, ki ga rabi, ali ne; ker se je proti tožencem vedel agitatorično, kar se ne ujema z duhom ministerskega ukaza; ker je hotel ubraniti, da bi sodišče ne izvedelo resnice, kakor je hotelo z rešitvijo tožeb; ker ni izkazoval sodišču pravega spoštovanja v teh rečeh, ko je osebno tožil nekatere sodnike; ker vse to škoduje pravosodju in ga ovira.

Zoper ta odlok se je pritožil dr. Dominkuš na c. kr. najvišje

sodišče na Dunaju, ki je potem razsodilo tako-le: Razgovor med dr. Dominkušem in tožencema ni bil agitacija proti pravosodju, marveč k večjemu nekaj nerednega. Dosti je, ako se dr. Dominkuš opominja, naj drugič ne dela tega. Deloma je c. kr. mariborsko sodišče samo dalo povod, da se je dr. Dominkuš tako vedel, ker je s tožbami postopalo protipostavno. Dr. Dominkuš doslej še ni bil kaznovan zaradi svojih zagovorniških opravil niti zaradi svojega vedenja; zato se mu odpušča kazen 50 fl. in se mu daje samo opomin, naj pri presojanju o veljavi slovenščine pri sodiščih ne pozabi one zmernosti, ki je potrebna za pospeševanje pravosodja.

Od tega časa dalje se je pri mariborskem sodišču izročilo že več slovenskih tožeb in prošenj, ki so bile vse rešene postavno, sicer z nemškimi odloki.

Iz teh dogodkov se učimo:

1. da slovenščina ne dobi obširnejše veljave pri sodišču, dokler je ne tirja vsaka stranka sama, t. j. vsak slovenski kmet, ki daje sestavljati tožbo ali prošnjo;

2. da se ni treba nikomur ustrašiti, če se kak uradnik protivi slovenščini, ker se pravica še najde, ako ne doma, pa v Gradcu in na Dunaju, in da je zato treba na vsakem mestu pri prvih slovenskih vlogah neprenehoma tirjati pravico, dokler ni iztirjana.

XX.

Stara pravica.¹⁾

Mislimo si kmeta, ki je prevzel brez dolga lepo zemljišče svojih starišev, da dobro gospodari, dobi pridno gospodinjino in ima delavne, ubogljive otroke. Vsa družina skupno dela, da ni treba skoro poslov. Vsak ve, da s svojim delom koristi tudi sebi. Hiša živi v blagostanju. Vse imajo doma, malokdaj jih najdeš v gostilni. Spoštuje jih vse, gospodarjeva beseda je čislana v občinskem odboru.

Pripeti se pa, da umrje mati. Tu se vpraša, ali je bila mati tudi solastnica zemljišča. Če je bila, prevzame vdovec celo zemljišče, dedičem pa izplača vrednost njene polovice, a pri cenitvi se ceni zemljišče nizko, da se bodočemu posestniku olajša gospodarstvo. To je krivica, ki se godi kmetom. Pri zemljišču namreč

¹⁾ Koncept ima na koncu datum 10. VII. 1862.

ne velja ona dedinska postava, ki je sicer splošna za vse državljane in po kateri pripada celo zapustnikovo imetje njegovim zakonitim dedičem po sorazmerju, da dobi vsak dedič svoj del. Država, ki potrebuje trdnih kmetov, misli doseči svoj namen s tem, da se zemljišče daje v last samo eni osebi. Sedaj pa poglejmo, kakšne posledice rodi ta postava.

Oče prevzame tudi materino polovico v last in se zaveže plačati vsakemu otroku njegov delež. Čeprav se morejo samo deli nedorastlih otrok vknjižiti, čeprav otroci ne dobe popolne polovice zaradi nizke cennitve, vendar ostane to plačilo breme za gospodarja, ker mora plačati tudi stroške bolezni, pogreba, cennitve, delitve, vknjiženja. In kakšen duh je zavladal v hiši! Vsak otrok ve sedaj, da je hiša last samo ene osebe; da ne pridobiva sebi, ampak drugim, če pridno dela; da je oče njega dolжник. Zato zapuščajo hišo, služijo pri drugih kmetih, vzdigajo materino dedščino, celo tožarijo očeta zanjo. Denar je pa silno tekoče imetje. Hitro je zapravljen. Kaj pa, če pride še mačeha v hišo? Oče napravi ž njo ženitno pogodbo ali juternje, da se ona vknjiži kot solastnica celega zemljišča, ga po očetovi smrti prevzame in dediče izplača. Ako se pa oče ne oženi drugič in umrje, se zopet vpraša, komu pripada zemljišče. Če je oče napravil oporoko, pripade zemljišče otroku, ki je omenjen v oporoki, za cenjeno vrednost ali pa za toliko, za kolikor je oče ukazal. Če ni oporoke, dobi zemljišče najstarejši sin ali najstarejša hči, ako ni sinov itd. Pri več zemljiščih ima najstarejši sin pravico samo do jednega. Navadno je torej lastnik najstarejši sin, ki izplača svoje brate in sestre. Vedno pa je lastnik celega, za nizko ceno pridobljenega zemljišča samo jedna oseba. Zakaj? Zato, ker so se naši stari graščaki bali za desetino in tlako, cesarski uradniki pa za štibro, zaupajoč dobro gospodarstvo najbolj najstarejšemu sinu, ki naj dobi zemljišče po nizki ceni. Starorimsko in nemško pravo je sebično, da si ne more misliti skupnega gospodarstva bratov in sester.

Po materini smrti so ostali otroci lahko še v očetovi hiši, po očetovi smrti ne morejo. Bratje in sestre zahtevajo od novega gospodarja izplačilo očetove dedščine. Ako je ne dobe, pride velikokrat do tožbe in dražbe, kjer se proda zemljišče večkrat za majhno svoto. Lastni bratje in sestre iztirajo iz očetove hiše svojega brata ali sestro, kakor so bili prej iztirani iz nje sami. Če pa

najde novi gospodar dobrega kupca, se proda očetovo zemljišče, pri čemur se vidi jasno krivica, ki se godi mlajšim bratom in sestram, ker dobe veliko manj iz hiše nego oni, ki je prevzel posestvo.

Oglejmo si usodo mlajših bratov in sester!

Ta gre služiti za hlapca s plačo 20—30 gl. na leto. Ves dan dela, a težko, da bi bil gospodar kdaj zadovoljen z njim. Vsake nezgode pri hiši ali živini je kriv hlapec. Ne sedi za gospodarjevo družino za mizo, marveč je v kotu in spi v hlevu pri živini. O drugem nego o delu se gospodar ali gospodinja redko kdaj pogovarjata z njim. Osamljen ostane do smrti. Nima človeka, ki bi ga ljubil, ne ve, kaj se godi po svetu, niti od daleč ne pozna krasot, ki jih je ustvarila človeška umetnost. Cerkev mu je še edino pribežališče, kjer se mu enkrat na teden proži pobožni nauk, kjer čuti božjo milost in obče-človeško ljubezen. Devetnajsto stoletje se sicer ponaša z idejami svobode in enakosti; toda vpraša se: Ali ni položaj takšnega hlapca bolj podoben staremu rimskemu suženjstvu nego tem idejam? Še hujše pa je, ako služi v mestu nemškemu gospodarju, kjer čuti tuji jezik, tuje šege in navade kakor neprodarno steno med seboj in med njim.

Nekoliko boljše se godi onemu, ki postane najemnik kake vinske gorice. Ta se sme oženiti in ima svojo rodbino, kjer najde po dnevnem delu srečo in ljubezen med svojci, da ne misli na to, kako vinogradnik, lastnik zemlje, brez svojega osebnega dela dobiva korist od nje.

Tretji sin je postal vojak. S puško na rami roma po svetu. Čast človeku, ki žrtvuje za cesarja in domovino zdravje in življenje. Vendar ni nobena sreča postati vojak in živeti 8 let po najrazličnejših vojašnicah, biti pokoren vsakemu povelju raznih svojih poglavarjev in praznovati cele dneve v mirnem času. Marsikak vojak se je odvadil dela, po končani vojaščini ne išče ali pa ne najde službe.

Ako se gre sin učiti obrti, postane obrtniški pomočnik, kjer se mu godi nekaj boljše nego kmetskemu hlapcu. Ima večjo plačo, boljše hrano, postopa se z njim lepše in v društvih rokodelskih pomočnikov najde tudi nekaj duševnega užitka. Toda tudi on ostane samec do smrti in ne čuti nikdar rodbinske ljubezni, ako nima imetja, da bi si napravil svojo delavnico. Zakaj velike tovarne uničujejo delo. Orbtnik ne more tako ceno prodajati kakor

tovarnar, ki dela s stroji. Vedno manj je obrtniških pomočnikov, a vedno več tovarniških delavcev. Slovenci skoro še ne poznamo tega stanu, česar nam ni treba obžalovati; zakaj njih usoda je žalostna. Privezani so skoro k strojem, že otroci se uporabljajo za težka dela, tovarnar obogati, a delavci ostanejo vedno reveži. Časih pol leta počiva tovarniško delo, delavci nimajo jesti. Na Angleškem plačujejo poseben davek za siromake. Vse države, ki se ponasajo s svojimi tovarnami in trgovino, se boje sile in množine delavcev brez imetja, tako imenovanega proletariata, ki se da voditi od vsakega kričača in postaja nevaren vladi, ker nima ničesar izgubiti. Hvala Bogu, da smo Slovenci ostali poljedelci in da imamo tako lepo zemljo, ki nas redi. Prav je, da naš kmet rajši obdeluje neplodne planine in pečine nego bi se podajal v fabrike.

Oglejmo si še položaj hčerk, ki ne morejo ostati na očetovem domu! Stara resnica je, da žena ne more srečno živeti, če ni omožena, ker je preslaba, da bi prenašala sama vse življenske udarce. Mož se temu lahko odreče, žena nikdar. Zakon je božji red za oba spola, vendar bolj potreben za žene nego za može. Skoro polovica dorastlih se ne oženi in ne omoži, kar je nenaravno in posebna nesreča za ženski spol. Nesrečne služkinje, ki delate vse življenje po tujih hišah! Povsod je dosti posla od zore do noči, da se morete malokdaj razveseljevati. Še srečne se čutite, ako smete v isti hiši ostati več let, kjer odgajate gospodarjeve otroke večkrat z večjo ljubeznijo nego sama gospodinja; vendar pri vsem tem »srce je prazno, srečno ni«.

Resnica je, da revščina in zapuščena rodita hudodelstvo. Bogat človek navadno ne krade, ne slepari, ne seka z orožjem svojemu bližnjemu smrtnih ran. Sila in glad navajata k takim krivicam, hudodelec postane človek, ki se mu nikdar ne odkrije nobeno človeško srce; zato tudi on zapira svoje srce vsemu svetu, da ne ljubi nikogar... Po rojstnih knjigah je tudi dokazano, da se zlasti v velikih mestih rodi od leta do leta več nezakonskih otrok. To je slabo znamenje naše kulture, da morajo države ustanavljati posebne hiše za te nesrečne matere in njih otroke ter da nezakonski otroci prej umirajo nego zakonski. Ako bi bilo več ženitev, gotovo ne bi bilo toliko nezakonskih otrok. Kako pa se more ženiti oni, ki ste ga izgnali iz hiše, da nima ne strehe ne živeža?

Po navadi si oče, kadar izroči sinu ali zetu in hčeri posestvo, izgovori nekaj užitka, proti čemur se postavno nihče ne more

upirati; vendar nastaja često iz te pogodbe silno veliko pravn. Oče je dajal otrokom vse potrebno brez računa, otroci pa očetu natančno vse preštejejo, kar so mu dolžni dajati po pogodbi. Dostikrat mu še tega nečejo dajati, zlasti takrat, če je sin umrl in se je sinaha drugič omožila.

Takšna je sedanja naša dedinska pravica, ki je izpodrinila staro pravico, kakor so po njej živeli stari Slovenci in Slovani sploh. Ta stara pravica se še nepokvarjena najde pri Hrvatih in Srbih. Glavno njeno načelo je: *k m e t s k o z e m l j i š č e j e l a s t c e l e r o d b i n e a l i* — kakor pravijo Hrvatje — *z a d r u g e*. Iz tega izvirajo sledeče posledice:

1. Vsak član zadruga, ki živi v hiši, vsaka žena, ki se omoži s članom zadruga, vsak tujec, ki ga je zadruga vzela v hišo, kakor tudi vsi njih otroci — vsi so *s o d e l e ž n i k i* celega zemljišča in zadruga hiše.

2. Kar priraste na zemljišču, pripada zadrugi. Česar je potreba za življenje članov, to se shrani, drugo se proda, plačajo se davki in dolgovi, a preostanek se razdeli med člane, upoštevajoč potrebe starišev in otrok.

3. Vsi sodeložniki so dolžni obdelovati zemljišče. Najstarejšega ali najizvedenejšega si izvolijo za gospodarja, ki ukazuje delo, skrbi za miroljubnost in pobožnost, zagovarja hišo na zunaj, hrani in razdeljuje denar, sicer pa dela kakor vsak član, polaga račune in se pri vsakem važnejšem dogodku posvetuje z dorastlimi člani.

4. Solastnina ali — kakor pravijo Hrvatje — starina se ne sme zadolžiti ali prodati, če ni s tem zadovoljna večina članov. Enako ne sme noben član zadolžiti ali prodati svojega dela.

5. Če ni pri hiši dovolj dela, smejo člani hoditi tudi drugam na delo, da si kaj zaslužijo; toda to se godi le z dovoljenjem gospodarjev in, če nekaj od svojega zaslužka odstopijo hiši. Nemarne člane sme gospodar grajati, kaznovati, ali pa jih svari in kaznuje srenja.

6. Vsi člani prebivajo v skupni hiši, jedo za eno mizo in stanujejo po dnevu vsi skupaj. Po noči pa spe v posebnih izbicah po posameznih rodbinah in za obleko si skrbi vsaka oseba posebej.

7. Žene imajo vse pravice in dolžnosti drugih članov, zato so tudi dolžne pokoravati se ukazom gospodarja ali gospodarice. One skrbe za obleko svojih mož, otrok ali bratov; težka hišna dela oskrbuje zdaj jedna, zdaj druga. Ako se pa hiči omoži na

drug dom, izgubi pravico do svoje starine s primerno odpravščino in prestopi v starino svojega moža.

8. Zadruga si lahko pridobi kolikorkoli in kakoršnegakoli imetja, ki se — ako je nepremakljivo — vknjiži v javne knjige kot zadružna last.

9. Tudi vsak član si sme za sebe pridobiti imetja in posestva, samo da ni to na škodo njegovim dolžnostim nasproti zadrugi.

10. Vsak član sme izstopiti iz hiše, pri čemur dobi nekaj iz nje. Srenja naj mu odmeri njegov del tako, da se ne oslabi zadruga in se ne pozabijo bodoči sodeležniki.

11. Člani smejo starino razdeliti med seboj, če je dosti imetja in zemljišča za nove zadruge, da morejo v njih živeti, in če je po sodbi srenje delitev potrebna.

12. Nepoboljšljivi člani, ki ne marajo za hišo in se ne more z njimi živeti v miru, čeprav so bili že kaznovani od srenje, naj se od srenje začasno ali za vedno izključijo iz zadruge s primerno odškodnino.

13. Člani, ki so pred več leti zapustili zadrugo in se povabljeni nečejo vrniti vanjo, izgube vse pravice do nje; če pa pridejo nazaj, ne dobe tega, kar je prirastlo zadrugi v njih odsotnosti.

14. Člani, ki morajo za več let zapustiti hišo zaradi vojaščine, in oni, ki so za delo nesposobni zaradi starosti, slabosti ali bolezni, ne izgube svojih pravic, marveč hiša skrbi za starce, slabotne in bolne ter hrani za vojake, ki jih zopet sprejme za člane, ko se vrnejo.

15. Po smrti kakega člana se starina ne razdeli, ker zadruga kot njena lastnica ni umrla; samo njegovo osebno imetje se razdeli.

16. Po gospodarjevi smrti se voli novi, ki ima zopet iste pravice kakor umrli gospodar.

17. Če bi gospodar izrabljaj svojo oblast, recimo s tem, da bi si prilaščal denar in hotel sam gospodariti, se člani lahko pritožijo pri srenji in si z njenim dovoljenjem smejo izbrati novega gospodarja.

18. Vsak moški član zadruge se sme oženiti. Zadruga gleda, da dobi pobožno in pridno ženo; v nasprotnem slučaju ni treba, da bi jo sprejela medse.

19. Člani, ki dobe kako državno službo ali začno izvrševati kakšno obrt ali trgovino, ne prejmejo ničesar iz hiše, ker je hiša

že dosti potrošila zanje, da so prišli do teh stanov. V nesreči pa se smejo tudi ti člani zopet vrniti v zadrugo, če so pripravljene izpolnovati vse zadružne dolžnosti.

20. Za mladoletne, za vojake itd. skrbi hiša, imajo pa svojega varuha, ki jih nadomešča pri važnih zadevah.

21. Srenja je poravnajoči razsodnik za članske prepire, ki oskrbuje pravna opravila z dovoljenjem članov. Srenjska sodba je veljavna za člane; sodišča posegajo malokdaj v zadružne razmere.

22. Ko bi pomrli ali izstopili vsi drugi člani zadruga, ima zadnji član pravico svojevoljno prodati hišo ali pa jo izročiti po svoji smrti komurkoli. To se skoro nikoli ne zgodi, ker hiša, ako ima malo članov, rada sprejemlje medse tuje osebe. Če pa število zadružnikov preveč naraste, si močnejši in izvedenejši iščejo drugod boljšega stanja.

Tega zadružnega življenja se drže Hrvatje in Srbi, čeprav je bil občni državljanski zakonik že leta 1853, tudi pri njih uveden. Dunajska vlada je dolgo časa prezirala zadruga, vendar jih je leta 1807. in 1850. v Vojaški Krajini postavno uredila. Ko so bile pri Hrvatih in Srbih uvedene zemljiške knjige, se je zapovedalo, da se morajo za lastnika kmetijskih zemljišč vknjižiti zadruga. Leta 1857. se je po gospodarjevi smrti prepovedala delitev zemljišč, kakor se to godi pri nas. Leta 1861. se je posvetoval o zadrugah hrvaški deželni zbor.

O zadrugah je leta 1859. napisal Ogn. M. Utiešenović krasno knjigo »Die Hauskommunionen der Südslaven«. Hrvatje so se pred tremi leti že bali, da ne bi vlada razpustila zadrug, ker ni napravila zakona zanje. Omenjeni knjigi so priložena mnenja mnogih, po vsi hrvaški deželi znanih mož, ki soglasno potrjujejo, da zadružno življenje v nraavnem oziru bolj blagodejno vpliva na ljudi nego zasebno; da se manj dela in manj blaga porabi za kritje zadružnih potreb nego bi se porabilo za ravno toliko oseb pri zasebnem gospodarstvu; da člani veliko več in rajši delajo nego najeti posli; da nima lenoba, ki se na Hrvaškem sem in tje še nahaja, svojega izvira v zadružnem življenju, marveč v nedostatku šol in v nizkih cenah pridelkov, da se ne izplača težko delo; da na Hrvaškem zaradi zadružnega življenja skoro ni revežev, beračev itd.; da je izmed avstrijskih dežel tam največ zakonskih parov in zato najmanj nezakonskih otrok; da se tam zgodi malo

tatvin in da uživa ves narod boljšo hrano nego sosedje; da rodi zadružno zemljišče več žita, vina in drugih plodov ter redi več živali nego zasebno zemljišče pri enaki množini delavcev; da so oni, ki so začeli posamezno živeti, kmalu propadli s svojim imetjem.

Take dokaze sem bral v oni knjigi in se o njih resničnosti prepričal na lastne oči, ko sem bival dve leti na Hrvaškem. Vstopil sem v pisarno nekega odvetnika, glavo polno samega nemškega in staro-rimskega prava, ki sem se ga bil učil v Gradcu. Na Hrvaškem se mi je vse čudno in slabo zdelo. Mislil sem, da so Hrvatje za celih 100 let zaostali za nami Slovenci, da je njih pravica kak patriarhalichen ostanek, ki ga je treba takoj uničiti. Pred uvedbo avstrijskih postav je bilo sicer na Hrvaškem še malo pravnega reda; toda tega niso bile krive zadrugе, marveč samovoljna uprava graščin. Začel sem brez pravoslovnih predsodkov študirati zadružno življenje. Vsakdanje delo mi je pokazalo, da se je prodalo na javni dražbi zaradi dolgov ali svojevoljno čisto malo kmetjskih zemljišč. Tudi zaradi odgoje nezakonskih otrok ni bilo treba tožiti, le dva meščana sta bila v tem oziru tožena iz naše pisarne. Za dedščine so bile tožbe samo med meščani in še teh malo, večina vseh pravnih je bila med graščinami in njih prejšnjimi podložniki ter zaradi kupčije. Ko sem prišel nazaj na Slovensko, sem šele prav razumel vrednost hrvaških zadrug. Pri nas se po nemškem pravu vsak čas dogaja, da tožijo otroci očeta ali mater; da sestra dá bratu prodati zemljišče; da je jeden brat bogat, drugi pa hodi kot siromak po svetu; da stari oče berači, ker ni bil vknjižen njegov izgovorjeni užitek; da marsikatera nezakonska mati utopi svojega otroka in se ga s tem reši.

Ta reč se meni zdi vredna, da bi premišljevali o njej vsi učeni in neučeni možje našega naroda. Na Slovenskem se nahajajo hiše, ki so v njih bratje in sestre enakopravni lastniki. Postava nas ne sme siliti, da bi vsi kmetje m o r a l i živeti v zadrugah. Jaz bi v tem oziru ne terjäl od države drugega nego samo s v o b o d o in sicer: Vsak posestnik lahko po svoji prosti volji napravi zadružno bodisi s svojimi otroki, bodisi s svojimi brati in sestrami, da bi po njegovi smrti že veljalo zadružno pravo. Vsako kmetjsko zemljišče naj bi se smelo vknjižiti kot lastnina cele rodbine. Ustanovniki zadrugе naj si prostovoljno napravijo zadružno pogodbo, a zadružna postava naj štiti, da se v zadrugi svoboda po-

sameznega člana ne prikrajšuje, kakor bi bila taka postava potrebna tudi za one zadrage, ki bi se ustanovile brez pismene pogodbe.

Obstoječe postave branijo, da bi se cela rodbina vknjižila kot lastnica zemljišča, pač pa dopuščajo, da živi več oseb pod jedno streho, ki delajo drug za drugega; zato bi bilo potrebno za začetek samo to storiti, kar je dovoljeno. Toda to je gotovo, da se naše dedno pravo glede kmetskih zemljišč nikdar ne izpremeni, ako ne tirja te izpremembe ves narod. Ko bi imeli na Slovenskem sklenjenih tisoč takih pogodb, ki bi veljale samo za dotične člane, opirajoč se na dobro voljo vknjiženega lastnika, potem bi se lahko naši zagovorniki v deželnih zborih sklicevali na to in tudi lahko dosegli takšno združeno pravo.

Angleži, Francozi in Nemci že dolgo časa iščejo poti, kako bi se rešili siromakov, katerih število raste od dne do dne, da države ob brezposelnosti ali javni nesreči ne vedo, kam ž njimi. Hvala Bogu, da pri nas še ni toliko zapadne kulture, da bi imeli vse te izkušnje; vendar ni prezgodaj, ako se že zdaj pripravljamo na te dneve, oziroma še boljše, da se jih ognemo...

Pregledi in referati.

Pravo.

Opazke k slovenskemu pravniškemu jeziku.

I.

Ne morem bolje spremljati svojih »Opazk k slovenskemu pravniškemu jeziku« nego z izpiskom iz razzodbe c. kr. deželnega prizivnega sodišča Bc 212/13 3; razzodba je pisana sicer v hrvaškem jeziku na sodišču, ki uraduje sicer jednakomerno hrvatski in slovenski, in bi bila slovenski izdana izšla z ravno istimi ali še celo pomnoženimi napakami.

Glasi se: »C. kr. zemaljski sud u Trstu je pod predsjedanjem

c. kr. predsjed. Milovčić-a u prisustvu c. kr. zem. savj. Pistotniig. Dougan, kao sudca u parnici Štefana Homana u Suhi 30 pri Škojja Loka kao tožitelja, zastupanog od odv. Dr. Poček proti M. Seljak, trgovcu u Opatiji kao tuženiku, zastupanom od odv. dr. Mandića radi 245 K 53 s pp. usljed priziva tuženika proti presudi c. kr. kotarskog suda u Voloskom - Opatiji.....«, toda za enkrat dovolj!

Hujše slovniške anarhije si pač ni možno misliti. Pri tem pa ni dvoma, da je pisal akademik, ki ima za seboj zrelostni izpit

iz hrvaščine in nemara tudi iz slovenščine, ki je osem let tolkel na gimnaziji latinsko, grško, hrvatsko, slovensko ali celo laško slovnico... in s tolikim uspehom! Pa sedaj ne zna pravilno sklanjati in pisati dveh lastnih imen. Toda poglejmo:

I. Pisec je sklanjal in pisal prav: 1. u Trstu (in ne morda u Trst); 2. u Suhi (imen. Suha po vzgledu: riba); 3. u Opatiji; 4. u Voloskom - Opatiji (prav lepo!) — sami pravilni mestniki, toda temu nasproti neprav: 1. pri Škofja Loka; tukaj mu je povsem pošla slovniska učenost, kakor bi bila Škofja Loka sploh nesklanjalno ime, mesto da bi bil Škofji Loka privoščil pristoječi mestnik in zapisal: pri Škofji Loki kakor je pisal: u Suhi in u Opatiji.

Tako se je godilo piscu pri krajevni lastnih imenih.

II. Sedaj pa poglejmo, kako se mu je godilo pri osebnih lastnih imenih:

Pravilno je pisal: 1. ... u parnici Štefana Homana, in sicer jedino le to ime, vse drugo je zgrešil.

I. Imena svetnikov (savjetnika) a) Pistotniga in Dougana sploh ni sklanjal, kakor bi to bili nesklanjalni imeni, b) Istotako ni sklanjal imen M(atije) (Martina, Mihe) Seljaka in Drja Počka, — pisal je vseskozi rodilnike sklanjane in nesklanjane kar v eni sapi: u prisustvu c. kr. zemaljskog savjetnika Pistotnig, Dougan... zastupanog od Dr. Poček proti M. Seljaka. 2. Sicer pa pisec piše rodilnike — »glotujoče« kakor Kitajec: Yangtse-Kiang: a) pod predsedanjem c. kr. predsednika Milovčič-a; od odvjetnika Dr. Mandič-a (mesto Drja Mandiča. Če glotuje Kitajec, dela tudi v govoru presledke, poskušajte: Milovčič—a izgovarjati, vse se vam bode smejalo!

Toraj kakor Štefana Homana, tako tudi Milovčiča, Drja Mandiča, Drja Počka ... lepo zvezano, kakor se spodobi.

Pomislimo, v teh kratkih besedah ni nič več in nič manj nego sedem oziroma najst — poglavitnih grehov, rekši napak zoper sklanjo!

Toda tukaj se nahajajo vsaj sledovi pravilnosti, čestokrat pa nahajamo sodne spise, kjer niti ena beseda ni sklanjana pravilno. Za Hrvate in Slovence je vse dobro, če bi pa kdo zgrešil take napake v nemški sodbi, — ne vem, kaj vse bi se mu zgodilo.

II.

Sklanjanje in sploh pisanje lastnih imen je slovenskim in hrvatskim juristom španska vas. Zaman so vse slovnice, zaman navodila v Levčevem pravopisu, zaman Štrekličeva razprava v Ljubljanskem Zvonu 1910.

1. Ko sem prišel v Ljubljano, sem dobil v roke sodni kazenski akt, v katerem sta bila sojena posestnik Ivan Hribarnik in njegova žena Ivana Hribarnikova vsak v šestih ali večih točkah, vsak deloma obsojen in deloma oproščen. Ves popoldan sem se mučil zaman, da bi dognal, katera oseba in v katerih točkah je bila obsojena ali oproščena, nazadnje sem nejevoljen vrgel celi akt v kot in ga moral drugi dan preiskavati ab ovo le s težkim trudom dokler sem dognal, v katerih točkah sta bila oproščena ali obsojena, on in ona.¹⁾

2. V neki kupni pogodbi je kupil kupec Janez Pečar zemljišče; podpisaval se je s francoskim r-om, ki ga je pisal podobno

¹⁾ Ali je namreč pomenjalo: Ivana Hribarnik moški rodilnik ali tožilnik ali ženski imenovalnik, zlasti v zvezi: Oprosti (ne pa: oprošča se: Ivana Hribarnik, kar je ženski imenovalnik in po krivi rabi tudi moški tožilnik.

slabemu n-u. Ker dotični notar tudi noče ali najbrže ne ve sklanjati lastnih imen in je rabil tudi v celi pogodbi ime Pečar nesklanjano, je pisal v pogodbi kakor tudi v prepisnem predlogu vedno le: lastninska pravica za Janeza Pečan. No, jedva je dobil ta Janez Pečan v roke zemljiškknjižni prepis, — se je prišel pritožiti, češ: jaz nisem Janez Pečan ampak Janez Pečar; preostalo pa ni nič drugega, kakor popravek kupne pogodbe ker se je pomotoma zapisalo kupčevo ime napačno: Janez Pečan mesto Janez Pečar, morala se je napraviti nova vloga; — kdo je pa trpel stroške, o tem zgodovina molči.

Najlepše pri celi zadevi je to, da je dotični urad tudi napačno poveril, da je Janez Pečan, kterega istoto sta potrdili priči X in Y — pričujočo pogodbo lastno-ročno podpisal.

3. V drugem slučaju se je kupna pogodba glasila na kupca Josipa Marijo Gombač in enako tudi prepisni predlog, pri katerem je naključje hotelo, da se je med besedi Josipa Marijo odtisnil kos črke iz druge strani, tako da je izgledalo, kakor: Josipa & Marijo Gombač, in se je vknjižila lastninska pravica, (sodnik je rešil po predlogu [ut intus], za Josipa in Marijo Gombač, vsakega do polovice.

Toda dogajajo se še druge neprilike, škodo pa trpe zaradi take nemarnosti po nepotrebnem — stranke in ugled slovenskih notarjev in odvetnikov in ž njimi tudi ugled slovenščine.

4. Slovensko pravnništvo ima sicer svoj list, ki pa se za pisanje imen tudi zadostno ne briga, deloma pa se tudi ne more brigati v popolni meri, ker v svojih slučajih ravno imen strank ne pri naša, ampak samo črke začetnice. Raba nenemških jezikov je v naših uradih še vedno pasterka;

kar je, je vse prav; deloma se dela po starem kopitu, deloma pa brez glave in repa. Zanikrnost in anarhija v tem oziru je taka, da so vsi osebni večletni napori bob ob steno; predsedništvo slovenske odvetniške zbornice na pismeni predlog ni sploh ničesar ukrenilo, kamoli zadevo spravilo v sejo češ: to so same sitnosti.

Predno začnemo opazke k slovenski pravniski terminologiji, je treba obdelati opazke k slovenskemu pravniskemu jeziku ali še boljše: k pravniski pisavi.

Na vprašanje, odkod jemljejo naši pravniki dovoljenje za nesklanjanje lastnih imen, se je nek odvetnik ljubljanski kar naravnost odrezal, da tako uči Janežičeva-Sketova slovnica.

III.

1. Zato pogledjmo, kaj torej k našemu vprašanju uči Janežičeva-Sketova slovnica.

Pred menoj leži Janežičeva slovnica v svoji častiti tretji izdaji iz leta 1864 in tukaj čitam povsem pravilno sklanjo lastnih imen, (kakor je pač pričakovati v Janežičevi slovnici), namreč v § 104: Vodnik, Vodnika, Vodniku; Ravnikar, Ravnikarja, Ravnikarju; Celovec, Celovca, Celovcu; Soča, Soče, Soči; Brdo, Brda, Brdu itd. nadalje v § 105: Marko, Marka, Marku; »prilimke moških oseb na »a«: Godina, Godine, Godini itd. Robida, Robide, Robidi, Trdina, Trdine, Trdini...; dalje Mali, Malija, Maliju; Žurbi, Žurbija, Žurbiju itd. ... Debrovski, Dobrovskega, Dobrovskemu ... Koseski, Koseskega, Koseskemu itd.

Krajevna imena: Goričane, Svečane, Poljčane, Draždane...; Svečane, (Sveče), Svečan, Svečam, Sveče, v Svečah, pod Svečami...; Trebno, Trebnega, Trebnemu; Sestro, Sostrega, Sostremu, Velesovo, Velesovega, Velesovemu; Novo mesto, Novega

mesta, Novemu mestu itd. ... do Podkrnosa, do Nabrežine, do Zaloga, proti Zalogu.¹⁾

V Janežičevi-Sketovi slovnici (šesta predelana izdaja iz leta 1889, se nahajajo v §§ 94, 95 do 98 vsi isti jednakosklanjani primeri, in povsem jednako v najnovejši izdaji (deseti — iz leta 1911 v §§ in 92 do 98; v obeh izdajah 2 dopolnili: Adlešiči, Adlešičev, Adlešičem itd. v Adlešičih; Kosi (= Kosej), Kosija, Kosiju itd.

2. Vse isto se nahaja v Levčevem pravopisu št. 201 do 222 in v Šumanovi slovnici. Zlasti naj slovenskim pravnikom prepisemo za poduk in posnemo Levčevo št. 209, ki uči: Popolnoma napačno piše, kdor zve z a j e m loči končnico od lastnega imena²⁾ n. pr. Orel-a, Erjavce-a, Slomšek-a, Grasselli-ja, Šukljeta... To je tako, kakor bi Latinec pisal: Markus-i, Livius-i, Drusus-i namesto: Marci, Livii, Drusi.

To si naj vsi slovenski in hrvaški pravniki zapišejo za ušesa; pa tudi razni »uredniki« slovenskih listov. Zaradi ostrogi prime-

¹⁾ Vstopivšemu novoporočenemu doktorju se mi je to-le pripetilo. Imel sem napraviti nek zemljiško-knjižni prepis vložka številu x davčne občine »Zaloga«. Izprašujem vse osobe za ime v imenovalniku, vsak pravi: Zaloga, čeprav ugovarjam, da je to naravnost nemogoče. V zemljiški knjigi sem našel: Katastralgemeinde »Sallogam«. Kaj početi? K sreči je prišel neki kmet iz dotične okolice. Pove mi, da se tam nahajajo sela: Medlog, Podlog; in sedaj je bilo jasno: Zalog. Ljudje so kraj imenovali sprva: za logom. — pozneje se je ime strnilo v zložen samostalnik: Zalog, odgovarjalo na vprašanje kje? Za logom, oziroma za logam (po starem izgovoru), kar je zemljemerec pomemil: »Sallogam«; primerjaj: na Brežini; kadar se predlog spoji z imenom v zloženko, tedaj izgubi svoj sklon: torej: v Zalogu, v Nabrežini...; enako: pod Krnosom, v Podkrnosu; pod Lipoglavom — v Podlipoglavu.

²⁾ se, kitajski glosujoč, pači!

re je treba pomisliti kaka gorostasnost bi bila v latinščini reči: Video Marcum Tullium Cicero, ali Marcus Tullium Cicero, ali Marcus Tullius Ciceronem. V tem oziru velja vse za slovenščino istotako, kakor za latinščino, ker nobeden obeh jezikov nima člena. Samo jeziki, ki jim rabi član, smejo izpustiti končnice: Julius Caesars Commentare, ali: die Commentare des Julius Caesar.

V slovenščini in povsod v slovanščini se pa sklanja vsaka beseda, ki znači ime; nesklanjalnih imen slovenščina in slovanščina ne pozna.

IV.

Naši pravniki se piškavo izgovarjajo (za vsak greh najde grešnik piškav izgovor), češ da se iz sklanjalnih imen ne ve posneti, kako se ime glasi v imenovalniku.

Piškavost teh izgovorov naj pojasnijo nastopne točke: a) Kadar slovenski pravnik piše kupne pogodbe: o zajcih, srnah, jelenih (... nekdo se zaveže kupcu dobavljati vsako leto toliko divjačine: zajcev, srn, jelenov itd.), takrat ve, kako se glasi imenovalnik; kadar pa je Zajec, Jelen itd. lastno ime, takrat nastanejo namah križi in težave zaradi sklanjatve. Vprašam te pravnike samo, ali je mogoče govoriti: Vidim Zajec, vidim Jelen, sem pri Zajec, sem pri Jelen itd.

Za omikanega Slovenca (in naše pravnike, ki imajo zrelostni izpit iz slovenščine in še vseučilišče navrh, smemo šteti med omikance) je tak izgovor pač testimonium paupertatis maxime — v znanju rodnega jezika.

b) Vendar jim hočemo tudi v tem izgovoru pomagati in za bodoče čase izpodnesti vsako podlago za kak piškav izgovor.

Pregledno prideta predvsem dva slučaja v poštev, v katerih je možno, da se iz odvisnika ne ve,

kako se glasi dotično ime v imenovalniku, toda ne po imenu samem, ampak zgolj le po črki.

a) Pred vsem so v tem oziru prizadeta imena, ki so v resnici **stari zvalniki**, na primer ime Dečko = dečko; v tem oziru spominjam na hrvaško obliko: Oj ti moj gorski kraju, ja ljubim te! — v znani krasni pesmi. Beseda deček se rabi najčešče, po večini izključno v zvalniku, ker dečka navadno kliče mo: dečko, pojdi sem; prinesi mi to in ono; v stari slovenščini imajo nekatere besede zvalnik na u, na pr. vrač, o vraču! Tudi ta imena oseb se najčešče rabijo v zvalniku; Čehi kličejo: Jeniku, pojdi!. Slovenci: Janko, pojdi sem; tukaj imamo torej stari zvalnik, zato imamo Slovenci toliko Jenkov (Jenko alias Janko) = Janezov; jednako: Stanko, Franko, (Frankovci), Cvetko (Cvetkovec), Ivanko (= Ivankovci); dalje: Jurek = Jurko, Petek = Petko, Matek = Ma ko, Perek = Perko, Murek = Murko; v Rusih: Gurek = Gurko (general); Ševčenko, Korolenko; Vid = Vido, Rad = Rado, Dani = Danilo, Vreček = Vrečko, Keček = Kečko (kraljica Natalija je rojena kneginja »Kečko«); Mark = Marek = Marko itd.

Imenovalnik se torej v tem slučaju res ne more vselej lahko posneti iz odvisnega sklonov; v tem slučaju si pa slovenski pravnik pomaga tako, a) da se ime prvič rabi v imenovalniku; b) kadar pa se prvič rabi v odvisniku, naj se ime v imenovalniku postavi poleg odvisnika v oklepaj: Pred menoj Zvonimirom Jenkom, Dečkom, Vrečkom, Perkom (Jenko, Dečko, Vrečko, Perko... Jenek, Derek, Perek, Vreček); β) Druga taka težava nastaja pri imenih na končnice, vsebujoče gibljivi polglasnik »e«; na vzhodu, kjer se samoglasniki na koncu »ne požirajo«, ampak

določno izgovarjajo, ta »težava« ne nastaja tako lahko, kakor na Kranjskem: Kriv je seveda v prvi vrsti nezadosten, pogrešan ali naravnost spačen zapis priimkov v matrikali in drugih izkazih.

Torej: dočim se izgovarja na vzhodu pravilno: Lovec, Zorec, Gorec, Gregorec, Klanjec, se izgovarja na zapadu brez poluglasnika e: Lovc, Zorc, Gore, Gregore, Klanc, Klinc, (Klinec), itd. Tudi v takem slučaju v slovenski listini ni mesta za kak dvom, kadar se prvič rabljeno ime zapiše v imenovalniku; odnosno, kadar se rabi prvič v odvisniku: ... pogodba se sklepa med Francem Zorcem (Zorc) in med Antonom Prelovcem (Prelovec).

γ) Sicer pa slovenskemu pravniku ni treba hlapčevsko oponašati nemških vzorcev: na primer: Vor mir k. k. Notar X. Y.¹⁾ — — wurde am... zwischen M. u. N. geschlossen nachstehender... Vertrag. —, ampak slovenski pravnik naj lepo začneja z imenovalnikom:

C. kr. notar Anton Šmidinger poverjnjem, da sta dne... pred menoj sklenila: 1. prodajalec Martin Dečko, posestnik v Zaloğu št. 2, 2. kupec Stanko Prelovec to kupno pogodbo. Pri takem poslovanju slovenski pravnik nikdar ne bo prišel v zadrego, kako se stranka piše... in mu ne bo treba v nič devatih odvisnih sklonov pri uporabi lastnih imen, in s tem slovenščine same. Tudi tožbe in sploh sodne vloge, naj navajajo na napisni (prvi) strani stranke v imenovalniku: n. pr. Tožitelj: Franc Murko, posestnik v Grahovem št. 6. Toženec: Stanko

¹⁾ Razlagov Pravniki Slovenski učil v obrazcu za ženitveno pogodbo (po novem notarskem redu) pravilno pišanje in sklanje lastnih imen z nastopnim izgledom: — — — pred doktorom Ivan m Geršakom — — — z nevesto Jelö Vidovičevö. — — — hčerjo Ivana Vidoviča.

Šetinc, posestnik na Suhem vrhu št. 5, zaradi: ... ali: Predlagatelj (... izvršitelj) Franc Zajc, kovač v Mirni št. 1, nasprotnik: (... izvršene) Ivan Zorec, kmet v Peči št. 6. V tem oziru naj si slovenski pravniki iščejo izgled v obrazcu, ki jim ga je že leta 1862 osnoval dr. Radoslav Razlag v Slovenskem Pravniku (zbirka obrazcev) stran 89: »Ženitni dogovori oziroma dedinska pogodba in oporoka, in jednako v drugih mnogih obrazcih.« Toda večina slovenskih pravnikov nima ne sluha ne duha o tem, da je že leta 1862 dr. Radoslav Razlag Slovenski Pravniki oral (in razmeroma prav dobro oral) ledino na polju slovenskega pravniskega jezika; nadaljevali so započeto delo trije letniki pravniskega strokovnega lista: Pravniki Slovenski 1870, 1871, 1872; toda o tem več na drugem mestu.

Tako torej pridemo do zaključka, da se imajo tudi v pravniskem jeziku natanko in brez izjeme sklanjati vsa lastna imena brez vsakega ozira na desno in levo po strogih pravilih slovnice, kar pa zahteva tudi čast in ugled našega jezika.¹⁾

V.

Ker smo se dosedaj bavili pretežno z moškimi imeni, treba je še nekaj ozirov na ženska imna.

1. Mimogrede naj pred vsem opozarjamo, kako so svoja imena pisale naše pisateljice, ki so v tem oziru tudi kolikortoliko vpoštevne; v tem oziru nahajamo imena: Josipina Turnogradska; Lujiza Pesjakova; Pavlina Pajkova; Ma-

¹⁾ Kar je nesoglasno, je samo posledica slovenske lenobe in brezbrčnosti, kateri je vse prav, kakorkoli in naj bo še tak izrodek kurzovščine. Kakor na jedni strani upliv nemščine, tako se kaže pri Kuzmics Števani zoper narodno govornico upliv madžarščine.

rica Strnadova, Vida Jerajeva. V zadajem času smo nahajali časih: Zojka Kvedrova (Jelovškova), časih pa: Kveder, (Jelovšek), nadalje: Ljudmila Poljanec. Že tukaj opozarjamo, da sta zadnji dve učiteljici, to je namreč, kakor se bo še omenjalo, simptomatično. Pri Čelih, Poljakihi nahajamo izključno samo le: Arča Brtnicka, Božena Němcova, Gabrijela Preissova, Mara Konopicka, Bilinska, Krasinka; pri Rusih: Karolina Karlovna Pavlova, Nadjožda Dmitrijevna Hvoščinskaja, Ana Pavlova Barykova, Olga Nikolajevna Čjamina, Mira Aleksandrovna Lohvickaja.

2. In kako je sicer pri Slovenic. V Slovenski Bčeli iz leta 1850 se nahajajo nekteri obrazci, pač izmed prvih slovenskih (za krstni list, za porečni list; za izpričbo krščanskega nauka, za oklicni list). Pisatelj poroča, da si sicer za možke priimke ni trden, ali bi priimek Vovk naj ostal nesklanjan, in dodaja, da bi to morda slovenska ušesa ščipalo.¹⁾ zato meni, da bi bilo pisati bolje Vovka nego Vovk, torej Jožef Vovk, sin kmeta Jurija Vovka in njegove žene Mice Obrezove (pripominja: Obrezove, namesto rojene Obrez, kar je veliko krajše in se mi bolj slovensko zdi). Pisatelj se tega načela glede pisave ženskih imen drži dosledno v vseh drugih vzorcih: ženin Anton Trpinc... z nevesto Mico Koželovo... ženin Luka sin Valentina Hostnika in njegove žene Jere Strahove, — sin rajnke žene Jere Velinove... žene Lize Gajove. (pisce je I. Virk.) Sicer se pa Bčela sama drži tega načela: »Lizeta Beručijeva 1851/34.« Zanimivo je tudi, kar naj se mimogrede omeni, da priobčuje št. 8 tega lista javno

¹⁾ Slov. Bčela sama piše »z preč. gospodom Antonom Sloščekom« 1851 stran 7.

vprašanje: Kie je slovenska pravniška terminologija? To vprašanje je tudi dandanes zopet oživeło na novo.

3. Poglejmo, kako ravna z ženskimi imeni drja Radoslava Razlaga Slovenski Pravniki (zbirka obrazcev). Tam nahajamo poleg pravilne sklanje moških imen na primer stran 129: ... plačajte za to edino menico Davorinu Trstenjaku; ... na gospoda Miroslava Lozarja; plačilo se sprejme v Trstu pri g. Jožefu Kalanu; za silo ... pri g. Nikolaju Makovcu v Trstu; na strani 130: gospodu Ferdinandu Klemenčiču; ... na gospoda Lavoslava Pogačnika; na strani 138: od Dragotina Hrastnika ... od Božidara Karničnika, ... po Ladislavu Kulniku, Ferdinandu Detečku in Jožefu Kopaču; na strani 140: Ivanu Žuži, na korist Ivana Žuže; hram Dragotina Hrastnika. Ženska imena nahajamo na strani 67: Marija Bezgovšekova (Bezgovšek-ova; na str. 74: zakonska družeta Matija Gobičnik in njegova žena Neža ...; na strani 75: Neža Gobičnikova (podpis); na strani 85: Marinka Smodekova. ... za svoje roditelje Jožefa in Marijo Smodekove; na strani 87: zapuščina Urše Mihaličeve, vdove Strajničakove rojene Vrbnjakove; stran 88: Urši Mihaličevi itd.

Poznejši mesočnik: Pravniki Slovenski je prinašal le začetnice ženskih imen v slučajih, za to polnega imena ni bilo zaslediti. V letniku 1871 se nahaja na strani 152: na dražbi dostal (izdražbal) Angel Rotini kot pooblaščenec svojo soprege Lavre; stran 153: nakazuje se Lavri Rotinki znesek 105 gl.; dalje poroka ... z Jelo Vidovičevo, stran 63 sicer se nahaja za sklanjo moških imen izgled 187 stran 383: kazenska obravnava zoper Jožefa Steblaja; stran 96: Glasi domorodni od dr. Lovreta Tomana; pred dokto-

rom Ivanom Geršakom; hči Ivana Vidoviča stran 62, 63.

4. V novejšem času se je izrekel dr. Tominšek za nesklanjanje rabo ženskega priimka, toda dr. Štrekelj je v Ljubljanskem Zvonu njegova izvajanja ovrgel in zavrgel in prišel do zaključka, da je pravilno pisati: Marija Tratnikova, kakor je to pravilo v veljavi že od nekdaj.

5. Kako se pa sicer rabi v narodu priimek za žensko: Nikdar se ne govori in ne more reči: videl sem Kovač, (ženo), nego vedno le: videl sem: Kovačko, Kovačico, Kovačevko; odgovarja se pa na vprašanje, čegava si, vedno le Kovačeva; »Cvetkova« je preminula; (Krilan: Ljubica); v narodni pesmi (slovesu) se glasi: ... Kristjani, poslušajte žal glas, Cvetkova Marija odpotvala od nas (in ne morda: Cvetko Marija, ali Ljudmila Poljanec marveč: Ljudmila Poljančeva ...

Narodna govorica se torej ne zadovoljuje zgolj s svojilnim pridevnikom: Kovačeva, ampak gre še korak dalje in stopnjuje ta pridevnik v samostalnik: Kovačevka, Hribarjevka, Kosovka itd.; to pa pomenja vedno le soprogo. Tudi Rusi stopnjujejo svojilni pridevnik: Aleksandrova še z daljšo pridevniško tvorbo s pritiklino »n«: Aleksandrovna, ne gređo pa do tolikega stopnjevanja v samostalnik kakor Slovenci.

V tem oziru pa je pri nas nedostatek, da se ženski priimek snuje nejednotno ali od samostalnikega debla, ali od svojilnega pridevnika in z raznimi obrazilii: Kovač-ka, Sršen-ka, Kovač-ica, Sršen-ica, pa tudi Kovačevka, Sršenovka. Tvorba z golim svojilnim pridevnikom je pa vedno in vselej jednotna in zanesljiva, in znači objed-

nem ženin in hčer in priimek in je zato vsestransko utemeljena. Vsekar pa je napačno: Marija Kovač, in pravilno Marija Kovačeva; Kovačevka je pa na mestu, kadar stoji brez krstnega imena. Primerjaj zgoraj iz Razlagovega Pravnika Slovenskega: Lavri Rotinki. Povsem prav ima torej I. Virk v Slovensi Bčeli (pred 2), če trdi (že leta 1850), da je »Obrezove« bolje slovenski. Z veseljem sem čital na nekem ljudskošolskem spričevalu podpis učiteljice: Antonija Mazljeva; kdor ne občuti blagoslasnosti tega imena nasproti banalnemu: Antonija Mazl, — ta nima, ta nima sploh ušes.

Komur pa vse to ne zadostuje, naj si jemlje izgled v listu oca

Stanislava Skrabea, Cvetje iz vrto Sv. Frančiška, kjer tako lepo piše...: vojvodinje Zofije Hohenberške, rojene grofice Hotkove. (1914). Nepravilna so nektera druga poročila z naštevanimi imeni društvenikov, ki pa očitvidno niso urednikovega izvora.

• Nesklanja lastnih imen je našemu jeziku povsem tuja in neprikladna; nahaja se v turščini, madžarščini in v nemščini, in sicer tukaj zaradi člena; v slovenščini pa je prava pravcata takozvana kurzovska svojeglavnost, ki je pod imenom »praksa« že preveč zašla tudi v učiteljsko in profesorsko nebrzižnost.

Dr. Fran Mohorič.

Slovstvo, jezikoslovje i. t. d.

Referat.

»Semazijologijske študije. Napisao dr. Djuro Škarič. Cijena 2 krune. — U Zagrebu. Tisak kr. zemaljske tiskare. 1912.« — 54 str. (Založnik ni naveden; menda je avtor sam.)

Semantika ali semaziologija (= »pomenoslovje«), nauk o razvoju pomena besed, je razmeroma mlada slovniška panoga, dasi ni nič manj važno poglavje nego glasov-, obliko-, deblo- in stavkoslovje. Slovanska semantika je seveda še mlajša od grške, latinske, germanske in romanske. V to stroko spada zgoraj navedena razprava. Ko jo je pisal dr. Djuro Škarič,¹⁾ se je ravno pripravljaj za slavistično stolicu na vseučilišču v Zagrebu. Ker je pa semantika v najtesnejši

zvezi z etimologijo in se obe medsebojno dopolnjujeta in podpirata, je naravno, da se mora Škarič ukvarjati pri vsakem poskusu semaziološke razlage tudi z etimologijo. Kako mu je uspelo, naj pokažejo nekateri primeri, ki so spodaj navedeni. V I. delu knjižice (p. 1—42) razpravlja pisec o korenu bhā v slovanskih jezikih, v II. pa o korenu mel — (str. 43—54.) Prvi del ima 7 poglavij: 1. o ličanskem adverbiju nabas in sorodnih besedah, 2. o korenih bhā-, bhē- in bhō-, 3. o osnovi bal-, bala-, 4. o besedah balviti, balvan, bolvan, 5. o osnovi bav —, 6. o sl. korenu ba — v razmerju do bh- in 7. o besedah, ki se začnajo z bulh —.

Dr. Škarič pravi v predgovoru, da tolmači v svojem spisu zlasti take besede, ki danes v znanstvu še nikakor niso znane, in pa take, za katere meni, da so-

¹⁾ profesor na realni gimnaziji v Zagrebu.

dijo jezikoslovci o njih napačno. Ponosno pristavlja, da se bo moralo zdaj (po njegovi razpravi) drugače soditi o korenu bá —. V tem se gospod avtor odločno moti; sodba o tem korenu se ne bo omajala, nikar še predrugačila na podlagi Škarićeve brošure; zakaj vkljub bistrovemu dokazovanju in duhoviti argumentaciji vsebuje spis toliko zmot in sofizmov, da je njegov rezultat nasproten tistemu, ki si ga je želel in samozavestno pričakoval gosp. doktor; njegova vnema je ostala skoro brezplodna. V naslednjih vrsticah hočem dokazati, da je moja trditev resnična, dobro osnovana.

Škarićeva monomanija je ta, da razlaga notorne tuške iz praslavanskih korenov. Poljaki so si izposodili iz nemščine mnogo samostalnikov z obrazilom — ung, n. pr. ratunek, rachunek, frasunek iz n. Rettung, Rechnung, fressen + -ung; tako tudi basarunek (basarenek, bassarynek) v pomenu »povračilo za pretrpljene bolečine, globa za dane udarce« iz n. Besserung, ki ima (razen drugih pomenov) tudi pomen »satisfactio, mulcta, globa pred sodiščem« (že v 16. stoletju); tudi glagol bessern, iz katerega je ta substantiv izveden, ima v starejših tekstih pomen »emendare, blüßen, plačati globo«. Dr. Škarić pa razlaga basarunek iz ba + obrazilo -so (-sa) + obr. -aro + obr. -unek in tolmači razvoj pomena tako: 1. govoriti — 2. zapoved s pretnjo kazni — 3. kazen ali sploh sodna odredba! Zakaj ni pogledal v Grimmov nemški slovar, ki navaja pod »Besserung« zgoraj našteje pomene?

»Slovar russkago jazyka, sostavljennyj vtorym otdeljenijem Imperatorskoj akademii nauk«, ki izhaja od leta 1891., navaja velikorusko besedo b a s a r i n k a v pomenu »robot, delo v

korist gospodarju, kadar komu daje zemljišče v najem (zakup)« ter pristavlja, da je beseda tatarskega izvira. Škarić trdi o njej, da je nastala iz slov. korena bá — z raznimi sufiksi (-so + aro + ino + ka) ter da je imela poprej pomen »kazen«. Isto uči avtor o maloruski besedi basarinok basarinka (istega pomena). V resnici pa niso te ruske in maloruske besede niti tatarskega niti slovanskega pokolenja, marveč so pretvorjene iz n. Besserung, ki ima (po Grimmu) tudi pomen »Düngung« des Ackers; das erbliche, dem Bauer oder Hörigen zuständige Colonnat; er ist nicht Eigener des Grundstückes, erhält es aber »in Bau und Besserung« (t. j. v obdelovanje in gnojenje).

Tudi maloruski jezik ima precej nemških izposojenk na -unok, med njimi tudi basarunok — seno, mrva ali trava, ki se daje kravi, kadar se molze; tako klajo imenujejo na Štajerskem lizanje, ponekod tudi prilast (iz pri + liz + obrazilo — to, torej = prilizek, priboljšek, Aufbesserung), Grimm navaja pod besedo Besserung tudi pomen »Melioration, Überbesserung (zdaj bi rekli Aufbesserung); Förderung, Hebung; Vorzug« in to se lepo ujema s pomenom maloruske besede. Škarić pa jo razlaga glede na tvorbo tako kakor ono poljsko, semazijološko pa tako: 1. govoriti — 2. zagovarjati (kravo) — 3. podkupljevati kravo, da bi bila mirna ter dala mleko! — Čehi in Slovaki so prevzeli nemški glagol bäuchen, beuchen (= žehtati) v obliki bejchovati, bechovati, pejchovati ter iz njega izvedli samostalnik bechovna, slovaški pajchoveň = škof za žehtanje, žehtnik. Tudi beseda bechyně = debela ženska, je v zvezi z omenjeno izposojenko; dobesedni pomen je: oseba takega obsega kakor žehtnik. Dr. Škarić pa razlaga češke besede iz b a h — (= vrtati,

dolbsti) + obr. — ov + na, oziroma -yně. Pri tem ga ne moti dejstvo, da iz *ɔ* ne more postati *e* j in da je obrazilo -yně vedno sekundarno. In kako si misli prehod od pojma „vrtati, dolbsti“ do želnika in debeluše? Cudim se, da mu je ušel glagol bejchovati.

Slovenščina ima glagol basati — bašem*) iz nemškega fassen, ki pomeni med drugim tudi „polniti, füllen, laden“ (Kluge, Grimm, Adeling!); prim. slov. pasati — pašem = „primeren biti“ iz n. passen! Škarič pa uči, da je glagol čisto slovanski, od osnove *bɔh-*, in da je prvotni njegov pomen „tolči, udarjati“! Skoda, da g. doktor tako ignorira nemščino in nemške slovarje. Iz *bɔh*, izvaja Šk. tudi naš glagol béhtati se = truditi se, igrati se, dasi se govori z' ozkim, zaprtim *é* (kakor *e*), ki se ni nikoli razvil iz *ɔ*! Na str. 42. tolmači avtor ime Bohinj iz *bɔh-*, češ, da je dobila dolina ime po dolbenju ali vrtanju! Iz poluglasnika *ɔ* se ne bi razvil pri nas *o*; Škaričeva razlaga ni dčsti boljša od tistih treh, ki nam jih razklada z velikim humorjem dr. Janez Meringer v romanu „Moja hoja na Triglav“, str. 1—5 (Bohinj naj bi imel ime po *bolhah* ali po bogovih poganskih Slovencev ali pa — po nemškem vprašanju „Wo ein?“) — Čehi in Poljaki rabijo izraz z *b a s u* = „grobo, robato, uporno, oholo, kljubovalno“ (nasprotje je v češčini na kvinté — milo, blago, prijazno); seveda je tu izposojenka *bas*, (ime

glasu v prenesenem pomenu, saj je znano, da je značaj *bas* jednat, debel, resen, krepak in ukazovalen. Škarič pa meni, da je *bas* (v tem pomenu) iz kor. *ba-* in da je prvotnejši pomen gizdavost, bahatost! — Kakor pravijo Nemci šaljivo o zaprtem človeku „er brummt“ in zvejo zapor Brummstall (Kluge, Grimm), tako rabijo tudi Čehi za ječo humoristični izraz *b a s a* (tertium comparationis je brnénje, das Brummen). Tudi poljsko besedo *basy* (= udarci, tepenica) izvaja Šk. iz *ba-*, gotovo po krivem. Pri večini slovanskih narodov je v rabi beseda *bɔl-*, *bol-*, *balvan* v raznih pomenih; o njenem izviru se je že dosti ugibalo: Meringer jo spravlja v zvezo z *g o t s k i m* *balwan* (= trpinčiti!), Melioranski jo ima za turško, Korš za perz. (po kirgiškem mediju v ruščino sprejeto) izposojenka — vsi pa so edini v tem, da nikakor ne more biti pristno slovanska, ker vokal prvega zloga tako varijira: *bɔl-*, *bol-*, *bal-*, in ker v pristno slovanskih besedah ne more stati *o l*, *a l* pred soglasnikom. Dr. Škarič pa uči nov evangelij, da je beseda *balvan* slovanskega izvira, namreč iz korena *bá-* (+ obr. *lo* + obr. *vo* + obr. *-ano!*) in da se je njen pomen razvil takole: 1. klepetavec, 2. tepec, bedak; zaradi velike podobnosti da se je v pomenu zmešala z besedo *bolvan* (= greda, bruno, malik), ki je po Torpu (Vgl. Wörterb. der indogerm. Spr., spisal Fick, predelal A. Torp) sorodna z n. *Bohle* (skrajno neverjetno). Ako je prvotni pomen slovanske besede *b. štor*, čok, hlod, klada, tnaló“ ali kaj podobnega (ta pomen se je ohranil v nekaterih sl. jezikih), tedaj je do pomena „bedak, tepec“ le majhen korak; saj izrazi za hlod etc. so dobili v mnogih jezikih per metaphoram pomen „neumnež, bedak“, n. pr. češki špalek, slov. klada, čok, ital. ciocco, nemški Klotz, lat. caudex, truncus, angl. log, block. Enako lahek je pa tudi

*) Da je basati iz fassen, o tem so že pisali:

1.) l. 1870. Matzenauer, „Cizi slova ve slova-ských řečech,“ p. 105;

2.) 1879. Miklosich „Vergl. Lautlehre,“ 2. tatis, str. 346;

3.) 1896 Štrekelj v „Letop. Slov. Mat.“, str. 139/140, (najbolširneje);

4.) tudi Levstik je že izvajal basati iz fassen, kakor je razvidno iz slovanskega gradiva v njegovi rokopisni zupuščini (iz dobe 1872 — 1885). Zdi se, da je ostalo vse to drju. Šk. neznano.

prehod od pojma „hlod, štor“ do pomena „malik, fetiš, idol“, ker so bili staro-slovanski idoli prav preprosti čoki ali klade (cfr. Janko J. „O pravěku slovanském“, 1912, str. 228.)

Na str. 17. uči Šk., da je $\varphi\acute{a}z\acute{a}z\acute{o}$ = $\varphi\acute{a}z$ + obrazilo $z\acute{o}$ in da se ta glagol v znanstvenih knjigah po krivem imenuje iterativen. V resnici pa se mora razkrojiti v $\varphi\acute{a}z$ + $z\acute{o}$ (kot pravi inkohativnik) in nikjer ni tiskano, da bi to bil iterativen glagol. Besedo basn razkroja avtor v bas + n (ker hoče doseči prav veliko število besed iz osnove bas-); faktično pa jo treba razvezati v ba- (od bajati) + sn, kakor pē-sn, plē-sn; prim. tudi bolē-zn, ži-zn, boja-zn, ka-zn, prija-zn i. dr. (od bolē-ti, ži-ti, boja-ti se, kaja-ti, prija-ti...) Na str. 29. trdi dr. Šk., da je tylb „nomen actionis“; to ni res, temveč tylb je „nabrekel del telesa“ ali „oteklo mesto, Wulst“, torej čisto konkreten samostalni. Češki glagol balviti (= neumno govoriti), ki ga izvaja Šk. iz korena ba- (= govoriti), nima z ba- ničesar opraviti; ne moremo ga ločiti od č. blbý, blb, gršk. βλάβωρος — to so same besede, ki posnemajo naravne glasove. Napačno je tudi, kar pravi Šk. na str. 11. o č. pridevniku báječný, shr. bajni in nemškem fabelhaft; pravi namreč: „Prijelaz značenja od ‚fabulosus‘ do značenja ‚lijep‘ psihologijski je sasvim razumljiv, jer narod drži, da je ono, o čem se u bajkama i pričama govori, bilo osobito lijepo.“ Stvar ni taka. Saj Čeh pravi tudi: báječně lacino. b. škaredý, kakor Nemeč: fabelhaft wohlfeil, f. hässlich i. dr. Razvoj pomena torej ni tak, kakor misli dr. Škarić, marveč o stvari ali osebi, ki je izredno poceni, izr. grda itd., se pravi, da ima to ali ono lastnost v taki nenavadni, neverjetni meri, kakor so dogodki v pravljicah in bajkah neverjetni. Tertium comparationis je torej neverjetnost, ne pa krasota. —

Na str. 23.—35. izkuša Šk. dokazati, da je glagol -baviti (obav., nabaviti itd.) iz korena ba-. Od take potrate časa, truda in papirja bi ga bilo moralo odvrniti znano sorazmerje: (za)byti: (za)baviti = (u)nyti: (u)naviti = (o)tyti: (o)taviti [— slyt: slaviti = plyt: plaviti.] Ni dvoma, da so glagoli iz-, o-, na-baviti fakitivni (kuzativni) v razmerju do glagolov iz-, o-, na-byti. Pri dokazovanju rabi Šk. večkrat sofizme, zlasti tam, kjer so semazijološke težave. Posebno rad operira s pojmom „čarati, zagovarjati“, to je njegova panacea. Velike pomisleke vzbujajo tudi poglavje o besedi nabas (v Liki je n. momak = lep, reden, vrl fant). Škarić meni, da je prvotni pomen te besede: „mladenič, ki očaruje s svojo lepoto“. Kdo bi mu to verjel? Verjetnejša je gotovo ona druga razlaga, ki sem jo našel nekje v „Listech filologických“, namreč: Ker pomenijo prislovi na bñh, — m, — ma, bñš, —jo in podobni toliko kakor „popolnoma, docela, prorsus, penitus, ðlō;“ itd., lahko ima nabas pomen „popoln, dovršen, perfectus“; bas: bñh = uzdisati: vzdihati = proso: proha = plasa: plaha itd. Čudim se, da razlaga Šk. slovo besedo melta, meljta (= sipa, sviž) iz slov. korena mel — + obr. — to —, kaj ne ve, da bi se potem glasila mleto, mlije-to? Beseda melta nosi pečat tujega izvira tako očitno na čelu (= el — pred t!), da mora biti vsaka misel na slovanski izvir izključena. — Izraz prijevoj za n. Ablaut ni dobro izbran, ker lahko vzbudi krive predstave o pravem bistvu tega fonetičnega procesa. Navedel bi lahko še več zmot iz Škarićeve brošure, če bi imel na razpolago več prostora. Naj omenim samo še dva germanizma iz teksta: »riječi, koje stoje s njime u svezi« (prav: su); »ništa ne čini« prav: ne smeta).

Ivan Koštiál

Filozofija, psihologija, pedagogika.

Kritika kritike.

V »Času«, 6. zv. (1914) na zadnji strani odgovarja dr. Ušeničnik na mojo oceno Bežkove psihologije, v kateri sem predvsem označil »ateistična seme« dr. Ušeničnika kot nepotrebna strašila. Štejem si znova v dolžnost braniti dobro knjigo pred neutemeljenimi napadi.

Razporedimo »nove« očitke dr. Ušeničnika: 1. Jerusalem oziroma Bežek uči »vljuden ateizem«. 2. Po teoriji: duša je jaz, postane duša samo fikcija. 3. Zavest je sinteza »toka«, ter suponira dušo kot bitje. 4. Bežek uči socialni utilitarizem ter zanikuje verski element v svoji razlagi o нравnih čustvih, moja ocena pa vsebuje »režeče« nasprotje. 5. Dr. Ušeničnik zameta absolutni evolucionizem Bežkov, jaz pa povzdiguem relativni evolucionizem. 6. »Itd. itd.«

Analizirajmo in pretehtajmo te očitke! Bežek razlaga na str. 64 in 65 podobno kakor Jerusalem razvoj jezika, kjer trdi, da so »koreni izprva izrazi celih prizorov, v katerih dejanje in njega povzročitelj nista ločena.« Šele pozneje jih je človek počel ločiti, ko je povzročitelja prizora označil s posebnim korenem in istotako dejanje; prvi koren mu znači subjektni pojem, drugi pa predikatni pojem v sodbi. To misel uporabi Jerusalem ne v svoji Psihologiji, pač pa v svoji knjigi »Einleitung in die Philosophie« za vesoljstvo, ter si ustvari na ta način svoje svetovno naziranje, ki temelji na misli: Bog je povzročitelj, njegova dejanja so pa svet. V Ozvaldovi Logiki najdemo razdelitev sodeb glede zmisla v določujoče, označujoče, eksistenci-

alne pa relacijske. Določujoča sodba pove, kaj je subjekt, označujoča pa, kakšen je ali kaj dela subjekt. Bog — subjekt in svet — predikat tvorita pri Jerusalemu nepobitno označujočo sodbo. In s tem uči Jerusalem najjasnejši, kavzativni dualizem in ne spinozizma, ne monizma in ne ateizma. Da to svojo trditev v polnem obsegu podkrepim, citiram Jerusalema samega, (»Einleitung in die Philosophie«) str. 204: »Unserer Ansicht nach ist der Dualismus durchaus nicht als widerlegt zu betrachten,« str. 206: »Diese Auffassung bleibt wissenschaftlich möglich, und so verdient der Dualismus auch heute noch als berechtigte Weltanschauung zu gelten.« Str. 214: »Unserer Ansicht nach ist jedoch der Gottesbegriff nicht so sehr für die Begründung des Sittengesetzes als vielmehr für unsere theoretische Weltanschauung von Bedeutung. Das Weltganze erscheint uns als das Werk eines mächtigen, unendlichen Willens, dessen Kraftäusserung eine konstante ist. Erst dadurch aber erhält unser Weltbild den wünschenswerten Abschluss. Dieser mächtige Wille ist der Grund für Materie und Geist, die Naturgesetze sind seine Gesetze, er hat sie gegeben, wie der Psalmist sagt, und er selbst bricht sie nicht. So gelangen wir durch Anwendung der an der Erfahrung bewährten Urteilsfunktion auf das Weltganze zu einer unseren Erkenntnistrieb befriedigenden Weltanschauung, in der auch der Gottesbegriff seine Stelle findet.« Torej je prvi očitek dr. Ušeničnika, ki je »Bog« in »svet« istovetil, ter označujočo sodbo izpremenil v določujočo, velika zabloda. Ne

Jerusalem, še manj Bežek ne uči vljudnega ateizma. S tem pa mora od njega izstreljena ironična puščica: »Že po tem lahko vsak spozna, koliko so vredni Dolarjevi dokazi« odleteti nazaj na Ušeničnika.

Drugi očitek zadeva teorijo o duši — »meni«. Empirična psihologija razume pod dušo psihičen subjekt = »jaz«, ki zavzema nekako centralno mesto v vsakem psihičnem pojavu. Ni psihičnega dejstva brez subjekta. Vsa psihična istinitost je porazdeljena v posameznih skupinah na posamezne psihične subjekte = »jaze«, (nas). Ta »jaz« tvori tesno, enotno vez med posameznimi s samim seboj. Tako uče Pfänder, Jerusalem, Bežek, Ozvald in razni drugi psihologi. Dr. Ušeničnik trdi, da je s tem postala duša le zgolj fikcija. Ta »jaz« (sebe) vendar vsakdo sam neštetokrat doživi, ta »jaz« občuti, zaznava, predstavlja, misli, čustvuje, stremi in hoče, ta »jaz« se uveljavlja v zmožnostih, nagonih in strasteh in ta »jaz« naj bi bil zgolj fikcija? Nasprotno: ta »jaz« je docela realno, živo središče psihične istinitosti. Kar sam doživim, tega mi najglobokoumnejši in najduhovitejši filozof ne more odrekati, o resničnosti tega sem bolj prepričan kakor o realnosti vnanjega sveta. Dr. Ušeničnik naziva to teorijo »duhovito«, kar utemeljuje: »Jaz jem, hodim, padem, umrjem, torej duša je, duša hodi, duša umrje?!« »Jaz« ima vendar širši pomen: je subjekt vseh pojavov, ki jih sploh doživimo, torej psihičnih in materialnih ali kakor Ozvald pravi: »Jaz imam telo in dušo.« Razvidno je torej, da tudi z drugim očitkom dr. Ušeničnik nima sreče.

V tesni zvezi z ravnokar dognanim je tretji očitek. Bežek govori na str. 31 o predstavnem toku doslovno: »Dušeslovci radi

primerjajo pestro pojavljanje in izpreminjanje vsakovrstnih izvirnih in spominskih občutkov, zaznatkov in njih skupin toku, čigar nemirni valovi so baš omenjeni dušni pojavi. Ta tok tvori našo zavest. Se li valovanje vrši brez reda? Kadar se prepustim o svojim mislim, kaj nam pride na misel? I. t. d.« Valovi toka predstavljajo duševne pojave, tok sam pa tvori neko skupnost, jedrnatost vseh pojavov, katera se javlja v jazu; vsaj pravi Bežek: pride mi na misel! Zavest je torej Bežku tok, v katerem loči občutenje, zaznavanje in predstavljanje, ter ja z. In to je jeden pomen besede zavest, poleg katerega Pfänder še loči tri druge. Bežek suponira toku dušo, ker suponira jaz, kar je za empirično psihologijo dovolj. Vprašanje, kaj je v svojem bistvu duša, je li substanca ali ne, spada v metafiziko. Sloviti francoski filozof Bergson trdi, da je neplodno delo, razlagati bistvo duše, ker ga ne moremo doumeti, ampak le doživeti. Popolnoma prezrl je dr. Ušeničnik v moji oceni, kar sem zabeležil glede aktualitetne in substancijalitetne teorije, ker mi očita, da sem se samo oprijel besedice »tok«, ter dokazoval, da govore razni drugi psihologi o takem toku. Če pa dr. Ušeničnik smatra dušo za substanco, potem mi naj pove, kaj razume pod substanco. Dokler tega ne stori, imamo mesto debate besedovanje. Tretji očitek dr. Ušeničnika je zato neupravičen.

Nadalje očita dr. Ušeničnik socialni utilitarizem, absolutni evolucionizem, pomanjkanje verskega elementa v Bežkovi razlagi osnove etike. Poglejmo si natančno inkriminirana mesta in upam, da dá Bežek dr. Ušeničniku popolnoma zadovoljiv odgovor. Str. 96 in dalje pravi Bežek: »Postanek in ohranitev manjših in

večjih družabnih krogov (rodbine, zadruga, občine, naroda, verskih in stanovskih skupin, države) nista možna brez nekih žrtev, ki jih mora doprinesti vsak ud. Tiste žrtve so manjše ali večje omejitve, osebne svobode (socialne dolžnosti), katere družba proglašča za občno obvezne zapovedi in prepovedi, po katerih mora vsak član meriti svoje dejanje, ki je dobro ali zločesto z ozirom na to, se li ujema s družabnimi zakoni ali ne. Izpolnjevanje ali neizpolnjevanje dolžnosti je izvor npravnim ali moralnim čustvom. Načelo: Česar nočeš, da ti kdo drugi stori, tega tudi ti drugim ne stori! je temelj socialne morale. Z razvojem človeške družbe, ki se je v tisočletjih čudovito razpletla iz prvotne enostavnosti, pa je v tesnem stiku kopičenje raznoterih dolžnosti, katerim se razsodec, dozorel človek v redovitih razmerah nikakor ne more odtegniti. Da so spričo tega možni raznovrstni konflikti — dolžnostni spori — je neizogibno. Zategadelj pa nam je treba biti opreznim v presojanju činov drugih ljudi, ter je prav, ako vsekdar upoštevamo kolikor moči razloge in nagibe, ki so odločevali pri izvršitvi kakkega dejanja, in pa dobro ali zlo voljo izvrševalca. Zavedst dolžnosti, iz katere izvira v dejanskih slučajih tudi bolj ali manj krepko čustvo, je tisto, kar imenujemo glas vesti. Le ta se javlja pred nameravanim dejanjem kot bojazen pred morebitno grajo družbe, ki jo pripoznavamo za merodajno svoje sodišče; kajti le malo je ljudi — izrednih veleumov in enako izrednih propalic — ki so v svojem delovanju popolnoma nezavisni od ljudskega mnenja, veliki večini pa je »ljudski glas — božji glas«. Predpogoj zdravega dolžnostnega čustva — tanke vesti — je potemtakem poznanje raznoterih družabnih obveznosti,

k temu znanju pa je zopet treba naobraženosti in pa razsodnosti. Že v Homerjevih poezijah so bogovi tudi hranitelji in branitelji npravnih zakonov. Monoteistom so zakoni npravnosti božje zapovedi; zategadelj tudi po monoteistnem naziranju ni spora med nabožnimi in npravnimi čustvi: bogobaznost in bogougodnost je npravnost, a npravnost je bogomrznost.« Pozorno čitanje teh odlomkov nas uveri o sledečih momentih: Bežek rabi pomen družbe v ožjem in širšem obsegu: rodbina, občina, država, stanovska in verska družba. Če Bežek pravi, da je družbi koristno dejanje moralno dobro in družbi škodljivo pa pregrešno, uči s tem gotovo socialni utilitarizem, a tudi krščansko moralo, ker mu je družba vsaka verska družba. On uči nadalje, da je treba kolikor mogoče dobro ali zlo voljo izvrševalca upoštevati, s čim zopet kaže na Kantov rigorizem (avtonomijo). Bežek priznava razvoj družbe in s tem tudi razvoj npravnih načel, torej uči evolucionizem, a ne absolutnega, marveč relativni, ko nam navaja Sokrata kot živ vzgled krepkega značaja in izrazite osebnosti, kakor je bil tudi svojim učencem. Res je, npravnost vsebuje stabilne pa tudi labilne, razvoju podvržene elemente. Wundt pravi: »Gewiss, zwischen unseren sittlichen Überzeugungen und denen vergangener Zeiten besteht kein unüberbrückbarer Gegensatz, sondern beide sind verbunden durch eine kontinuierliche Entwicklung.« Istotako trdi Paulsen, da je več npravnih zakonov splošne veljave. Bežek pa je pristaš tudi emocionalne etike, ko priznava npravnim čustvom kot nagibom važno vlogo in tudi pristaš intelektualne etike, ko naglašča potrebo zadostnega spoznanja, naobraženosti za tanko vest. Ker je le malo ljudi od ljudskega mnenja nezavisnih, ve-

liki večini pa je »ljudski glas — božji glas« in ker so npravni zakoni božji zakoni, je dovolj jasno, da Bežek uči i metafizično krščansko etiko. V celem kompleksu Bežkove etike se nahajajo fiziološki, psihološki, teleološki in teološki činitelji, brez katerih ni, kakor trdi dr. Ušeničnik, prave etike. Bežek priznava svobodo volje v omejenem obsegu, brez katere istotako ni prave etike. Gotovo pa je, da svetovno naziranje upliva na etiko. Kdor priznava kavzativni dualizem, temu so npravni zakoni kot naravni zakoni tudi božji. Nasprotno pa kdor tega svetovnega naziranja nima, ne more npravnih zakonov smatrati za božje. Tu se ravno nela izkustvena veda. Modro in previdno opiše Bežek ta položaj empirične etike nasproti, metafizični krščanski, ko pravi, da se »glas vesti javlja kot bojazen pred morebitno grajo družbe, ki jo pripoznavamo za merodajno svoje sodišče« in ko ob enem pristavi »monoteistom so zakoni npravnosti božje zapovedi.« Nasprotno ni znanstveno, če se brez zadostnega dokaza trdi »naravne zapovedi so božje zapovedi«, kakor to stori dr. Ušeničnik v svojem članku: »Krščanska etika in narava«. Bežek samo omenja krščansko etiko, ne da bi jo mogel z logično nujnostjo izvajati iz socialne morale. Svetovno naziranje, ki upliva na etiko, je pač več ali manj osebna zadeva posameznika, ne sicer malenkostna, ker dobi celo življenje odtod svojo vrednost, toda izključno notranja zadeva, ker »v tvojih prsih je tvoje usode zvezda vodnica.« S tem pa izgubi tudi očitek »režečega« nasprotja v moji zadnji oceni svojo veljavo. Vera pač upliva na etiko, a s tem ni rečeno, da ni etike brez vere ali kar je isto, etika ni odvisna od vere, kar razni strokovnjaki, ki preiskujejo posta-

nek raznih verstev, soglasno potrjujejo. Saj dejanje ni npravno, ker je Bogu dopadljivo, ampak je Bogu dopadljivo, ker je npravno, čemur pritrjuje sam oče krščanske filozofije, doctor angelicus Tomaž Akvinski, kar je zopet dr. Ušeničnik v zadnji moji oceni prezrl. Ateist, ki nima smisla za vero in sveta dejanja, je zmožen npravnih dejanj kakor vernik. Kakor je poprišče znanosti drugo nego umetnosti, tako ima etika tudi svoje mesto poleg vere. Jasno nam kaže to etičar Hensel v aktualnem problemu vojske. Noben kristjan, ki priznava načelo: »Ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe« in »Ne ubijaj«, ne more odobravati vojske. Če pa se vendar krščanski narodi med sabo vojskujejo in molijo za zmago orožja, pač molijo »k Bogu vojnih trum, k pravičnemu sodniku, ki dobro plačuje in hudo kaznuje«. Pravica je etična in ne verska dobrina. V bojni vrsti stoje vojaki kot borci za pravico, kot npravni junaki, a za bojno črto tekmujejo pod zastavo Rdečega križa v delih usmiljenja do bratov. Se enkrat povdarjam, vera pač upliva na npravnost in ji daje tolažilno moč, a ni od nje odvisna. Zalibog, da večkrat tudi te tolažilne moči nima kakor nam ravno kažejo krvavi dogodki današnjih dni. Za dokaz navedem časopis reformnega katolicizma »Das neue Jahrhundert«, kjer se nahaja članek znanega Hildebranda, v katerem pravi: »Der Krieg entfiesselt heute soviel Roheit und Gemeinheit, dass wir, was Entmenschtheit anlangt, neben den greuelvollsten Zeiten des Mittelalters wohl bestehen können. Wenn dabei das protestantische England als Reich der kalten Tücke das blutende Europa wie ein Schakal besuchen kommt, wenn das katholische Belgien als das klerikalste Land der Welt die verworfensten Mordbuben liefert,

so sei es den beiden Konfessionen Grund genug, vom Streit um ihren sittlichen Vorrang abzusehen. Hier wie dort mag die traurige Erkenntnis tagen, wie herzlich wenig doch im Grunde Christentum in der Christenheit vorhanden ist, wie wenig doch im Grunde die Religion an der Natur des Menschen ändern kann. Wenn andererseits ein grosser Reichtum an sittlichen Kräften frei geworden, wenn eine klug organisierte und freudig opfernde Humanität all der frischen Wunden und Schäden sich annimmt, so bleibt es schwer zu entscheiden, ob hier eine religiös befruchtete Nächstenliebe oder der natürliche Zug des Herzens wirksam ist. Eines scheint gewiss. Demütig müssen wir bekennen, dass wir nicht mehr oder noch nicht christlich sind, dass Seelena del auch ohne Kirchengeböt gedeiht, und dass kein Sakrament, und regne es wie Manna unter die Menge, vor Entartung schützt.« Resultat te diskusije je: Bežek ne uči izključnega, socialnega utilitarizma, saj priznava tudi Kantov rigorizem, ne uči absolutnega evolucionizma pač pa relativnega, kakor sem že dovolj povdarjal v zadnji oceni. Poleg te empirične etike povdarja važnost verskega elementa v metafizični, krščanski etiki, ki pa ne sledi nujno miselno iz prve. Ateističnih semen ni najti v Bežkovem dušeslovju, so prazna strašila dr. Ušeničnika! Sam vstrajam pri trditvi: možna je etika brez vere, s tem pa sem razpršil 4. in 5. očitke dr. Ušeničnika.

Glede očitkov ad 6), katere dr. Ušeničnik samo namigne z »itd., itd.«, izjavljam, da jih žalihog ne morem — zavrniti.

Kar se pa tiče očitka gostobesednosti in ironičnega preziranja od strani dr. Ušeničnika, morem samo z odstavkom iz Franc Überwegove Logike odgo-

voriti: »Die treue Auffassung der gegnerischen Ansicht, das volle Sichhineinversetzen und gleichsam Hineinbeben in den Gedankenkreis des anderen ist eine unerlässliche, aber nur zu selten erfüllte Bedingung der echten, wissenschaftlichen Polemik. Die Kraft zur Erfüllung dieser Anforderung stammt nur aus der uninteressierten Liebe zur Wahrheit. Nichts ist bei schwierigen Problemen gewöhnlicher, als eine halbe und schiefe Auffassung des fremden Gedankens, Vermengung mit einem Teile der eigenen Ansicht und Kampf gegen dieses Wahngebilde. Der Kampf wird auf ein fremdartiges Gebiet hinübergespielt und in verdächtiger Konsequenzmacherei die Polemik, die der gemeinsamen Erforschung der Wahrheit dienen sollte, zum Angriff auf die Persönlichkeit herabgewürdigt.«

Upam da ta pristavek ni odveč v času, ko dr. Glonar v »Lj. Zvonu« sveti naši kritiki, in omenjam to rad v kljub nevarnosti, da mi dr. Ušeničnik prihodnje zopet očita gostobesednost....

Simon Dolar.

Spolna vzgoja s pomočjo dramske umetnosti.

O tej stvari je objavil K. Štěchl v znameniti češki reviji *Pedagogické Rozhledy*¹ zanimiv esej. Da bi se tudi naš čitatelj seznanil z njegovimi izvajanj, jih tukaj prinašam v glavnih mislih.

V zadnjem desetletju se je sila mnogo govorilo in pisalo o spolni vzgoji.² In naposled je ta

¹) Letnik 1911, sešitek 6., str. 728—731.

²) Za jednega izmed najtemeljitejših spisov te vrste smatram knjigo: Die sexuelle Aufklärung der Jugend. Notwendigkeit, Schranken und Ansätze. Mit besonderer Berücksich-

sujet zašel tudi v lepo knjigo, oziroma na tiste deske, ki pomenijo svet. »Črez nemške odre je šla Wedekindova drama »Des Frühlings Erwachen«, kjer junakinja Wendla Bergmannova postane žrtev spolne nevednosti, ker ni o pravem času dobila primerneга pouka. S problemom spolnega pouka se strani matere se ukvarja H. Bahr v romanu Die Wahl itd.«

Pravo senzacijo pa je vzbudil uspeh, ki ga je po francoskih, angleških in zlasti nemških gledaliških dosegla drama »Les avariés« (Oškodovanci), ki jo je spisal Francoz E. Brieux in ki je po prizadevanju Osvetoveho svazu (naše Prosvete) stopila v trajni repertoire »Narodnega divadla« v Pragi kot »Zamolčano zlo«, kar utegne pričati o živem zanimanju najširjih krogov za to vprašanje. »Naše prvo gledališče da Zamolčano zlo igrati pri popoldanskih in predpoldanskih predstavah in na ta način izraža, da igre ne smatra za kos svojega umetniškega repertoira, temveč jo označuje za predstavo Osvetoveho svazu.«

Predmet tej tendenčni igri je: sifilis in zakon; zato se tudi prvo in zadnje dejanje odigravata v ordinacijski sobi zdravnika strokovnjaka. Njen smoter je, »opozoriti na posledice strašnega zla, vzbuditi zavest družabne odgovornosti ter krepko stresti vest.«

Svoje misli v tem oziru nam Brieux ilustrira ob mladem, 26 letnem notarskem kandidatu Juriju Dupontu, ki se mu ladja najšrečnejšega zakona z lepo in bogato Henrijeto Lochesovo prav kmalu razbije ob posledicah greha, ktereга mu je nakopal »nepremišljen« trenotek z javno prosti-
tung der sozialen Verhältnisse. Von Dr. Franz Walter, o. ö. Professor der Theologie an der Universität München. Zweite, vermehrte Auflage. Donauwörth 1908.

tutko. »In na čistem nebu ljubečih se novoporočencev se javlja oblaček, da bi trenotek pozneje iz njega začeli švigati bliski zakonskega razdora.«

Brieuxova igra razbira v dramski obliki »vrsto problemov iz socialne pedagogike« ter ni drama v umetniškem zmislu te besede. »To je retorična lekcija v obliki dialoga, ki ji ni smoter duševna slika in razvoj značajev, temveč razpošiljanje ukorov, očitkov in svaril na naslov občinstva v gledališču. Tu se gledalcu pretrese duša in vzbudi njegova vest. Na deskah oživljene figure dobivajo tipično dalekosežnost. Gledalec čuti ob njihovi oboletosti in njenih nasledkih vso ogromnost strašno razširjenega in v človeški družbi grozno gospodarečega zla. Nedavno objavljena statistika bolnikov v občni bolnišnici praški je pokazala, da je od nekaj več nego dva tisoč spolno bolnih in v bolnišnici negovanih pacientov bilo nad tisoč sifilitikov.«

In vendar večina gledaliških poročevalcev ni odklonila te Brieuxove drame, češ, »ako se lahko igrajo po prvih naših gledaliških stvari, ki gledalca pod imenom umetnosti kar navajajo k zakonomstvu in eo ipso k zamolčanim zlom, — tedaj se tam lahko daje tudi igra s toli plemenito tendenco.«

Štéch končuje tako-le: »Če-tudi damo prednost poučni knjigi ali mirni znanstveni razlagi zdravnikov, vendar lahko mirne vesti pošljemo svojo doraščajočo mladež od 18 let dalje k tej igri. Zbrana statistika nas je poučila, kako razširjeno je »zamolčano zlo« tudi po višjih razredih srednjih šol. So mladi ljudje, ki jim bolj učinkovito zgrabiš vest doli z gledališnega odra, nego pa s poučno knjigo, zdravnikovim, učiteljevim ali očetovim pojasnilom.«

K. O.

Politična ekonomija.

Trgovskopolitično razmerje med Avstroogrsko in Balkanom.

(Konec.)

Trgovskopolitični, ali bolje, ekonomični interesi avstroogrške monarhije so ravno nasprotni interesom obeh balkanskih držav. Industrijalni izvoz Avstroogrške obstoji iz produktov, kojim je Balkan skorajda jedini trg. Ugodna trgovska zveza z Balkanom je za Avstrijo torej velikanskega pomena, zlasti, ker je monarhija na ta izvoz navezana, balkanske države pa niso navezane na nasprotno, niso trgovsko odvisne od monarhije. Že sicer je monarhija z agrarno carino otežkočila balkanskim državam uvažanje, tembolj se je to razmerje pokazalo o priliki že omenjene avstrijskosrbske carinske vojne, ko je Srbija pač izgubila svoj izvoz k nam, ni pa izgubila na izvozu sploh, marveč mu samo premenila smer. To v dobi, ko še ni imela tako olajšanelega dostopa k solunski luci, nego slej. Z bolgarskosrbsko carinsko unijo, izvaja Stojanov, bi se pozicija obeh držav napram monarhiji še utrdila, tembolj, ker upliva celotni svetovni trg neugodno na gospodarski položaj Avstrije. Ker je Avstroogrška postala importna dežela za žito, bo prvo, k čemur jo prisilila potreba prebivalstva, odprava žitne carine. To bi pa zajedno morda dovedlo do nove, prijateljske orientacije med vsemi tremi državami. Bolgarskosrbska carinska unija iz l. 1905 na ni bila po tem, da bi bila dosegla ta, od zveze nameravani uspeh. Pač si je Srbija dobila drug izvozni trg, toda ne radi carinske unije, ki pravno (— kakor avtor dobro dokazuje, mestoma v polemiki z Matlekovičem in do sedanjo narodnogospodarsko ter-

minologijo o predmetu —) sploh ni bila unija, nego trgovska pogodba, ki je Srbiji pač zmanjšala stroške carinske vojne, ne pa tudi povčela gospodarskih nevarnosti avstrijskih, niti znatno koristila Bolgarii. Take trgovske pogodbe, ki jih navadno teorija imenuje »nepopolne« unije, po avtorju sploh nimajo vrednosti, nego le »popolna« unija, bodisi totalna ali delna ki pa združi dve carinski ozemlji za neke tarife točke nasproti inozemstvu v eno samo ozemlje, v čigar notranjosti ni nikakršnih carinskih mej. V našem slučaju bi s tako popolno unijo bil nameravani uspeh sigurnejši, in monarhiji bi bila odvzeta prednostna pravica. (Meistbegünstigung), ki jej pristoji kot signatarni državi.

Kratko delce je zelo instruktivno, in pisano z velikim strokovnim znanjem, dasiravno je polemični ton mestoma preoster. Pisano je na neposredno pred prvo balkansko vojno, in ima zato v sedanjih dobi le retrospektiven, zgodovinski značaj, kar pa delu ne jemlje vrednosti. Saj se morda povrnejo časi, ko dobe vsa ta vprašanja iznova na aktualnosti in ko zopet pride do mirnega izmenjavanja na trgu. Takrat bo treba s poznavanjem starih dobrih ali slabih metod odvracati pretečo novo škodo in skrbeti za večje gospodarske koristi.

V. K.

Od uredništva.

Z ozirom na zadnjo notico v „Dom in Svet-u“, št. 9/10, konstatiramo, da se DiS-ov kritik in referent ni podpisal ne v svojem sestavku, ki nam je dal povod za odgovor, ne slej, dasi zahteva to od našega referenta. S to konstatacijo jemljemo na znanje konec te kolegove polemike v nadi, da se nam ne bo treba nikdar več vračati k njej.

P. n. gg. naročnikom in sotrudnikom.

Razne s sedanjimi dogodki združene potežkoče so nas prisilile, da končamo tekoči letnik s pričujočo dvojno številko, ki je iz istega vzroka izišla zakasnelo in v nekoliko manjšem obsegu. Z ozirom na omenjene potežkoče, ki jih ne moremo tu našteti, in z ozirom na to, da smo doslej čestokrat prekoračili obseg posameznih števil, prosimo, da se nam ta izjema oprostí.

Upamo, da nam ostanejo v prihodnjem, V. letniku, vkljub težkim časom zvesti vsi gg. naročniki in sotrudniki in da še nadalje **podpirajo in širijo** „Vedo“.

Gg. naročnike pa zlasti prosimo, da nam na podlagi priložene položnice pošljejo naročnino za l. 1915. vsaj tekom januarja.

Tistim gg. naročnikom pa, ki še niso poravnali naročnine za l. 1914, prilagamo še drugo položnico, zaznamovano z „1914“ s prošnjo, da blagovolijo poravnati zaostali znesek tekom decembra.

Gg. sotrudnike, — in tu se obračamo do vseh znanstvenih in kulturnih delavcev — pa prosimo, da blagovolijo vedno živahneje s svojimi spisi podpirati našo revijo in ž njo resno delo za našo znanost in kulturo, ter pričakujemo poleg že uposlanih še mnogo drugih rokopisov.

Uredništvo in uprava „Vede“.

Uredništvo je prejelo naslednje publikacije:

Češke:	Správní Obzor, Ped. rozhledy, Česká Mysl, Časopis mod. filologů.
Poljska:	Świat Słowiański.
Jugoslovanske:	Naši Zapiski, Čas. Popotnik, Ljubljanski Zvon, Slovan, Slov. Trg, Vestnik, Zadruga, Časopis za zgodovino in narodopisje, Liječniški vijesnik, Bolgarska zbirka.
Nemško:	Oesterr. Rundschau.

Druge periodične publikacije so radi vojne izostale.

Knjižna izdanja:

- 1) Knjižica „Ilustr. Tednik“, Zv. 3.: Cvetko Golar, Kmečke povesti. Ljubljana 1914.
- 2) Arbeitseinstellungen und Aussperrungen in Oesterreich während des Jahres 1913. Herausgeg. vom k. k. Arbeitsstatistischem Amte im Handelsministerium, Wien 1914, Alfred Hölder, k. u. k. Hof- & Universitätsbuchbändler. Str. 107 + 198. Cena?
- 3) Veröffentlichungen der Handelshochschule München. Herausgeg. von Prof. Dr. M. J. Bonn, III. Heft: Die Balkanfrage. Verlag: Duncker & Humblot, München und Leipzig, 1914. Str. 133. Cena 6 Mk. (Vsebina: Prof. Dr. A. Heisenberg: Sodobni Grki. Profesor Dr. Matija Murko: Balkanski Slovani. Prof. Dr. H. Tiklin: Rumunija in njeni smotri. Dr. K. Süssheim: Polom turške države v Evropi. Dr. A. Dirr: Armensko vprašanje. Prof. Dr. Otto Hoetzsch: Stališče Rusije napram balkanskemu vprašanju in panslavizmu. Profesor Dr. T. G. Masaryk: Avstrija in Balkan. Prof. Dr. M. Hartmann: Bodočnost Turčije. Dr. Hermann pl. Sauter: Gospodarski razvoj balkanskih držav. Dr. Velimir Bajkić: Gospodarski interesi Nemčije na Balkanu).

☛ Nekaj v prejšnjem zvezku objavljenih referatov ter referate o tu naznanjenih knjigah smo prisiljeni odložiti za prihodnje zvezke iz osebnih razlogov. Vendar poskrbimo za te referate čim prej.

„SOCIALNA MATICA“ naznanja svojim p. n. gg. članom, da je radi vojne ustavila s tiskom knjig, s katerim je pričela že v juliju, ter bo nadaljevala svoje sedaj prekinjeno delovanje, kadar se razmere po vojni zopet uredi.